

พุทธศาสนา กับการศึกษา :
ภาคทฤษฎีแห่งความรู้

สนิท ศรีสำแดง

โทร. 5264342 และ 589-7541

พุทธศาสนา กับการศึกษา
ภาคทฤษฎีแห่งความรู้

ผู้เขียน

สนิท ศรีสำแดง

โทร. 526-4342, 589-7541

เลขทะเบียน	0001116
เลขเรียก	526.4342 ศาสนา
ปีที่	2535

พิมพ์ที่

นิตนารการพิมพ์

509/458 จรัญสนิทวงศ์ 75

(ซอยภาณุรังษี) เขตบางพลัด

บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700

โทร. 433-8854

ความนำ

พุทธศาสนาเกิดในชมพูทวีป เมื่อ 2533 ปีมาแล้ว ในขณะที่ประเทศนั้นถึงจุดสุดยอดแห่งศาสตร์และศิลปเกือบทุกสาขา โดยเฉพาะในด้านปรัชญา อันเป็นต้นกำเนิดหรือเป็นราชาแห่งศาสตร์

นักบวชในลัทธิอื่น ๆ ที่เราเรียกรวม ๆ ว่า “เดียรธีย์” อันหมายถึงผู้ เดินตามแนวคิด ผิดแผกไปจากแนวคิดทางพุทธ มีความคิดบางส่วนจัดอยู่ในกลุ่ม มิจฉาทิฐิ พวกเขามีความสามารถเหนือคนธรรมดา, บางคนสามารถ ย้อนระลึกชาติได้เป็นร้อยชาติ พันชาติ ก็มีอยู่

ในด้านความประพฤติปฏิบัติเคร่งครัด นักบวชหลายสำนัก ประพฤติตนเคร่งครัด น่าศรัทธา เช่นการประพฤติตัวปอน ๆ พระพุทธองค์ตรัสว่า คนเหล่านี้บางพวกตกนรก แต่ก็บางพวกขึ้นสวรรค์ พระองค์จึงไม่ทรงกล่าวตำหนิการที่ใครจะมีชีวิตอยู่อย่างปอน ๆ ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ได้แก่พวกประพฤติเคร่งครัด แสดงความมักน้อยในด้านรูปแบบแต่เนื้อหา คือ จิตใจยังยึดมั่นถือมั่น เป็นการประพฤติ เพื่อมุ่งลงโลกก็มี คนพวกนี้ตกนรกส่วนพวกที่รูปแบบเคร่งครัด เนื้อหา คือ จิตใจเฝ้าหาความสงบสุข มุ่งสลัดกิเลสก็ขึ้นสวรรค์

การที่พุทธศาสนาอุบัติในท่ามกลางกระแสปรัชญาอันลุ่มลึกและนักบวช มีความประพฤติเคร่งครัด, สามารถแพร่ขยาย ยืนยงอยู่ได้ทนต่อการท้าทาย เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาแสวงหาสิ่งที่เหนือกว่าดีกว่า

ว่าตามความจริง พระพุทธองค์ถูกนักบวชต่างลัทธิท้าทายตลอดเวลา พระพุทธองค์ทรงต่อสู้กับคนพวกนี้ด้วยอุบายต่าง ๆ ทั้งที่เข้าเฝ้าในฐานะพาลและนักปราชญ์ บางรายถึงกับวางแผนทำลายล้าง บิดเบือนคำสอน พระสูตรต่าง ๆ ในทีมนิกายและมัชฌิมนิกาย ส่วนมากเป็นเรื่องอธิบายโต้ตอบแนวคิดของเจ้าลัทธิ นักทฤษฎีผู้ปราดเปรื่องแห่งยุคนั้น

พระไตรปิฎกเป็นชุมทรัพย์แห่งวิชาการในเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ การศึกษา ปรัชญา ตรรกวิทยาและมีแม้แต่เรื่องของวิชาชีพ

เวลาเราศึกษาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทางตะวันตก เราจะพบแนวความคิด 2 ค่ายคือ แนวทุนนิยม (Capitalism) กับแนวสังคมนิยม (Socialism)

แนวทุนนิยม มุ่งสอนให้ปัจเจกในการผลิต เป็นของปัจเจกชน แต่ปรับค่าจ้างแรงงานให้เป็นธรรม เพื่อให้กรรมกรได้มีโอกาสเป็นเจ้าของทุนได้บ้าง โดยเน้นที่การกระจายรายได้

แนวสังคมนิยม มุ่งให้ปัจเจกในการผลิตเป็นของผู้ใช้แรงงาน โดยรัฐเข้าไปดำเนินการดูแลอย่างใกล้ชิด ในรูปของคอมมูนหรือสหกรณ์ เพื่อตัดนายทุนออกไปจากระบบ

หลักพุทธศาสนาสอนให้ศาสนิกแสวงหาประโยชน์ตน (อัตตหิตะ) ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น (ปรหิตะ) และให้เกื้อกูลสังคม (โลกานุกัมปะ)

หลักอัตตหิตะ เน้นปัจเจกชน คือ แต่ละคนต้องช่วยตัวเองให้รอด และสังคมก็ควรหันมาสนใจ ให้ความอนุเคราะห์ให้แต่ละคนลืมตาอ้าปากได้ในลักษณะ “สังคมเพื่อปัจเจกชน” (all for one) ขณะเดียวกันแต่ละคนก็ไม่ทอดทิ้งสังคม ต้องทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นในลักษณะ “ปัจเจกชนเพื่อสังคม” (one for all) ทั้งสังคมและปัจเจกชนต้องเสียสละเพื่อความอยู่รอดของโลก (all for the world)

หลักการดังกล่าว จึงไม่เป็นกฎให้เกิดความขัดแย้งระหว่างลัทธิทุนนิยมกับสังคมนิยม เป็นการประนีประนอมให้สองลัทธิเกิดประโยชน์สูงสุด และ กลายเป็นสิ่งถูกต้องทั้งสองลัทธิ หากประสานกันได้

เป็นที่น่าสังเกตว่า หากถือแนวคิดลัทธิใดลัทธิหนึ่งเป็นแนวทางอย่างเดียวความบกพร่องจะเกิดขึ้นที่ ลัทธิทุนนิยม เพราะเชื่อความเห็นแก่ตัว การกดขี่แรงงาน ในขณะที่ลัทธิสังคมนิยมจะทำลายแรงผลักดัน (motivation) หรือทำลายฉันทะในการทำงานของปัจเจกชน ประเทศสังคมนิยมจัดอย่างรัสเซีย ก็ประสบปัญหานี้

บ้านเราเป็นสังคมพุทธ เศรษฐกิจเชิงพุทธน่าจะเป็นหลักอัตตหิตะ หลักปรหิตะและหลักโลกานุกัมปะ ไม่น่าจะต้องเรียกขานกันว่า สังคมทุนนิยม หรือสังคมนิยม และไม่น่าจะเฝ้ามองลัทธิคอมมิวนิสต์ เพราะ

แต่ละลัทธิ มีทั้งส่วนดี และส่วนไม่ดี จึงไม่ใช่สิ่งดีแท้

ในขณะที่ประเทศใกล้เคียง ๆ บ้านเรา หลงใหล แสวงหาแนวคิด สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ มาเป็นรากฐานการปกครอง มีการทำลายล้าง กันระหว่าง บุคคลในชาติ บ้านเรายังยืนหยัดอยู่ได้ เพราะอานาภาพ พุทธศาสนาที่พระคุณเจ้าท่านสอนถูกทางให้คนไทยทำประโยชน์แก่ผู้อื่น (ทาน) ให้สังคมทำประโยชน์อนุเคราะห์แก่ปัจเจกชน (สังคหะ) และ ให้ทุกคนเกื้อกูลแก่ชาวโลก (เมตตาธรรม) เป็นการประสานประโยชน์ ซึ่งกันและกัน

ยังแต่รัฐบาลเท่านั้นที่จับต้นชนปลายไม่ถูก

กระแสปรัชญาพุทธได้กลายเป็นสายเลือด ซึมลึกอยู่ในการดำรง ชีวิต ของคนไทย แต่รัฐบาลแต่ละ ยุคขาดการวิเคราะห์ ขาดความเข้าใจ ประชาชน แสวงหาหลักปรัชญาตะวันตก มาใช้ในการปกครอง ทำให้ รัฐบาล นักวิชาการกับชาวบ้านเดินคนละทาง เกือบจะเรียกได้ว่าไม่รู้จัก จิตใจของกันและกัน แล้วจะปกครองกันให้ได้อย่างไร

หนังสือเล่มนี้ เป็นผลจากคำบรรยายที่ผู้เขียนใช้บรรยายเรื่อง “พุทธศาสนากับการศึกษา” ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหา- วิทยาลัยสงฆ์ เมื่อปี 2533 ข้อความและภาษาค่อนข้างยากโดยมุ่งให้ นิสิตมองเห็นเพชร ในพระไตรปิฎก

หลักธรรมที่ยกมาประกอบเพียงต้องการแสดงตัวอย่างให้นิสิต เห็นความน่าสนใจ และกระตุ้นให้นิสิตแสวงหาศาสตร์ที่มีอยู่ในพระไตร- ปิฎกที่ดีกว่าและลึกกว่า ผลจากการขึ้นำเป็นเหตุให้นิสิตปริยญาโท หลายรูป ศึกษาวิเคราะห์และเขียนภาคินพนธ์ได้ดีเยี่ยม อย่างเช่น ภาคินพนธ์ของ **พระมหาสถิตย์ สุขเมธเสวี (แก้วล้วน)** เขียนเรื่อง **พุทธศาสนาในฐานะ ปฏิบัตินิยม** ซึ่งผู้เขียนอนุญาต นำมาลงพิมพ์ไว้ เพื่อเป็นตัวอย่างของผู้ใฝ่- รู้จะได้ใช้เป็นแนวทางการศึกษาต่อไป

หากมีเรื่องใด คำใด บรรทัดใด ที่เกี่ยวโยงถึงพุทธวจนผู้เขียน แปรความและตีความผิด จำต้องอภัยโทษต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธะ ความผิดพลาดนั้นเกิดจากผู้เขียนเองโดยแท้และพร้อมจะทบทวนแก้ไข

ให้ถูกต้องในโอกาสต่อไป

อเนกการอ้างหลักฐาน ในเชิงอรรถ จะอ้างสูตร อ้างคัมภีร์อ้างที่ไม่ระบุหน้าอย่างเชิงอรรถสากล ทั้งนี้เพราะพระไตรปิฎกมีหลายฉบับ ทั้งฉบับสยามรัฐ ฉบับมหาจุฬาฯ ฉบับภาษาอังกฤษ ฉบับภาษาบาลี เมื่อบอกว่าเป็น สูตรใด คัมภีร์ใด ก็ไม่เป็นการยากแก่การสืบค้น ของผู้ต้องการ ตามเป็น สูตรใด คัมภีร์ใด ก็ไม่เป็นการยากแก่การสืบค้น ของผู้ต้องการตามถึงแหล่งที่มา

หวังว่าผลงานนี้จะมีประโยชน์ต่อท่านผู้สนใจ ขออุทิศผลอันเกิดจากประโยชน์นี้แด่บูรพาจารย์ ผู้ประสพวิชาการด้านศาสนาแก่ผู้เขียน

สนิท ศรีสำแดง

11 มีนาคม 2534

บ้านศิริพัฒน

24/90 ซ.รุ่งเรือง 4

ถ.ประชาราษฎร์ ตลาดขวัญ

อ.เมือง นนทบุรี 11000

โทร. 526-4342

สารบัญ

	หน้า
ความนำ	
1. พุทธศาสนากับหลักการศึกษ	1
- เป้าหมายด้านการดำรงชีวิต	2
- เป้าหมายด้านพัฒนาบุคลิกภาพ	4
- เป้าหมายด้านพัฒนาสติปัญญา	4
- เป้าหมายด้านพัฒนาด้านร่างกาย	5
- เป้าหมายด้านพัฒนาศีลธรรม	7
- เป้าหมายด้านพัฒนาความซาบซึ้งในศิลปะ	8
- เป้าหมายด้านการพัฒนาจิตวิญญาณ	9
- เป้าหมายด้านการปกครอง	9
2. ทฤษฎีความรู้ : เน้นปรัชญาพุทธ	11
- นักปรัชญาแห่งทฤษฎีความรู้	11
- ทศนะพุทธศาสนาต่อประเพณีนิยม	14
- ทฤษฎีความรู้ตามแนวพุทธธรรม	19
3. ทศนคติ ของพระพุทธเจ้าต่อเหตุผล	22
- แหล่งแห่งเหตุผล	22
- กลุ่มนักคิด	26
- แนวคิดของศาสนาบางท่าน	28
4. ปรัชญานายะ	30
- ความหมาย	30
- ผู้ให้กำเนิด	31
- แนวคิด	31
- วิหาคความรู้และแหล่งความรู้	32

5. เครื่องมือแสวงหาความจริง	40
- การใช้ตรรกะ	40
- การพิสูจน์	50
- วิธีแสวงหาความจริงตามแนวพุทธ	51
6. ธรรมชาติของความรู้	57
- ความหมาย	57
- มูลรากของความรู้	61
- ที่ตั้ง ลักษณะคุณค่า	62
- ตัวความรู้	62
- เรื่องธรรมดา	64
7. การอนุมาน (อนวญาณ)	69
- ความหมาย	70
- ฐาน	71
- เหตุปัจจัย	71
- เหตุปัจจัยเชิงพุทธ	72
- เหตุกับเงื่อนไข	73
- ความจริงเป็นสิ่งสากล	75
- ข้อมูล และวิธีอนุมาน	79
(ก) ข้อมูลธรรมดา	79
(ข) ข้อมูลเหนือธรรมดา	81
- ข้อมูลไม่เพียงพอ อนุมานผิด	83
- หาความรู้โดยการทดลอง	86
8. พรหมแดนของความรู้	89
- สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรู้	89
- ทรงสอนเท่าที่จำเป็น	90
- ความรู้เรื่องอนาคตมีขอบเขต	91
- ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ	92

สารบัญ	หน้า
9. พุทธศาสนาในฐานะปฏิบัตินิยม	99
10. พุทธศาสนากับการศึกษา : ในแง่การนำไปใช้	141
- ความหมาย	141
- ลักษณะพิเศษ	146
- พุทธศาสนากับปรัชญา	150
- ความหมายของการศึกษา	152
- การศึกษาในทัศนะของนักปรัชญา	155
- พุทธศาสนาองการศึกษาในทิศทางใด	160
- บทบาทของผู้สอนและวิธีสอน	164
- ผู้เรียน	167
- เนื้อหาของหลักสูตร	170
11. พระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย	172
- ลักษณะทั่วไป	172
- การศึกษาเพื่อมวลชน	173
- การศึกษายุคเริ่มแรก	174
- การศึกษายุคสุโขทัย	176
- การศึกษายุคอยุธยา	179
- การศึกษายุครัตนโกสินทร์	180
- บทบาทของสงฆ์	181
- ลักษณะอันทันสมัย	181
- การอุดมศึกษา	185
- ลักษณะการศึกษาสมัย	187
- มหาวิทยาลัยสงฆ์กับเป้าหมายทางการศึกษา	188
- บรรณานุกรม	190

พระพุทธศาสนากับหลักการศึกษ

Buddhism and Principles of Education

หลักการศึกษ ถือเป็นพื้นฐาน (Basis) แห่งการให้การศึกษา เพื่อให้การจัดการศึกษาเกิดประสิทธิภาพตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

หลักการศึกษที่สำคัญ เราอาจมองในแง่ของปรัชญา (Philosophical) ในแง่ของสังคมวิทยา (Sociological) และในแง่ของจิตวิทยา (Psychological) เป็นต้น

ในเรื่องที่กำลังพูดถึงนี้ ผู้เขียนเห็นควรพูดถึงวิธีการถ่ายทอด หรือ การสอนด้วย

เราน่าจะได้ศึกษาวิเคราะห์ พุทธปรัชญากับการศึกษ สังคมวิทยาเชิงพุทธกับการศึกษาและพุทธจิตวิทยากับการศึกษ รวมไปถึงพุทธวิธีในการสอน เพื่อปรับใช้กับการศึกษาของชาติ

เป้าหมายของการศึกษา (Aims of Education)

สิ่งสำคัญที่เรานำมากำหนดเป้าหมายทางการศึกษา คือ ชีวิตมนุษย์ หลังจากเราตกลงใจว่า จะให้มนุษย์เป็นอย่างไร เราจึงกำหนดเป้าหมายขึ้นไว้ หากการเป็นอยู่ของมนุษย์เปลี่ยนไป เป้าหมายของการศึกษาก็ต้องเปลี่ยนไปตาม การศึกษามีใช้การเตรียมคนเพื่ออนาคต การศึกษาเป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลงได้

มนุษย์มีเหตุผล มีสติปัญญา มีอารมณ์และมีร่างกาย ระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจนสมบูรณ์ จะต้องจัดเพื่อพัฒนาทั้งในแง่ของสติปัญญา เหตุผล อารมณ์และร่างกายของผู้เรียน

หากเรามองพุทธศาสนาในแง่ของเป้าหมายทางการศึกษา เราจะพบความสมบูรณ์พร้อมในเกือบทุกเป้าหมาย ผู้เขียนขอตั้งประเด็นเพื่อการวิเคราะห์ ดังนี้

๑. เป้าหมายด้านการดำรงชีพ (Livelihood) การดำรงชีวิตเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐาน ที่พุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญด้านนี้ ในฐานะเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต ในการให้อุปสมบทกุลบุตร อุปัชฌาย์จะสอนว่า ปิณฺฑิยาโลปโกชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถ เต ยาวชีวํ อสุสาโหกรณียะ (การบรรพชาอยู่ได้ด้วยการบิณฑบาต ทานต้องขยันตลอดชีวิต)

ในอริยมรรค ๘ ประการ อันเป็นทางดำเนินชีวิตของอารยชน ได้พูดถึงหลักการดำเนินชีวิตว่า จะต้องเป็น **สัมมาชีพ** (สัมมาอาชีพะ) ไว้ในข้อที่ ๖ หลักนี้ส่งเสริมอาชีพถูกต้องทุกอย่าง และปฏิเสธอาชีพทุจริต (มิจอาชีพ) ทั้งปวง รวมถึงอาชีพที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี เช่น การค้าขายที่ผิด & ประการ^(๑)

(๑) วนิชขสูตร อง. ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๒๓๓ ว่ามิจฉาวณิชชา (อกรณียาณิชชา) & ประการ คือ

๑) คำอาวฐ (สตฺตวนิชฺชา) ๒) คำมนุษย์ (สตฺตวนิชฺชา)

๓) คำเนื้อสัตว์ (มัสฺตวนิชฺชา) ๔) คำของเมา (มชฺชวนิชฺชา)

๕) คำยาพิษ (วิสฺตวนิชฺชา)

๒. เป้าหมายด้านการพัฒนาบุคลิกภาพ (Development of Personality)

การพัฒนาบุคลิกภาพให้สมดุล เป็นความจำเป็นต่อการครองชีวิต ทั้งส่วนตัวและในทางสังคม ปราศจากเรื่องนี้ บุคคลไม่สามารถก่อให้เกิดความสุขแก่ตัวเองและไม่อาจประสบความสำเร็จในชีวิต พระพุทธศาสนา สอนหลักการพัฒนาบุคลิกภาพไว้อย่างดียิ่ง เช่น หลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ^(๖) หลักว่าด้วยอนุสัยที่เป็นสาเหตุให้แสดงพฤติกรรมอันไม่พึงปรารถนา เป็นเหตุให้เสียบุคลิกภาพ^(๗) หลักว่าด้วยความเกี่ยวข้องของสัมพันธกับบุคคลระดับต่าง ๆ (ทศ ๖)^(๘) และหลักเวสาร์ชกรณธรรม ๕^(๙) เป็นต้น

๓. เป้าหมายด้านพัฒนาสติปัญญา (Intellectual Development)

มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่นในด้านสติปัญญา ด้วยสติปัญญานี้เอง ทำให้มนุษย์เหนือชีวิตรูปแบบอื่น มนุษย์พัฒนาความรู้โดยอาศัยสติปัญญา และใช้ความรู้นั้นเพื่อเอาชนะธรรมชาติ สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้ ในกรณียังเอาชนะไม่ได้

พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ส่งเสริมสติปัญญาในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็น สขชาติปัญญา นิปากปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญา ทั้งนี้ สขชาติปัญญา เป็นสิ่งที่ไม่อาจพัฒนาให้ดีกว่าได้ เพราะเกิดมีสำเร็จด้วยอำนาจภาพหรืออิทธิพลของกรรมเก่า ส่วนนิปากปัญญา หมายถึงปัญญาหรือความรู้ที่ใช้ดำรงชีพ เกิดจากการขวนขวายศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ ความชำนาญ เป็นตัวนำในการทำงานทุกอย่าง และเป็นความรู้ที่ใช้ในการบริหาร^(๑๐) ตั้งแต่

(๖) สังคิณสูตร ที.ปา. ๑๑/๓๓๑/๒๖๔ ; และทสุตตรสูตร ที.ปา. ๑๑/๔๓๙/๓๑๒

(๗) สังคิณสูตร ที.ปา. ๑๑/๓๓๙/๒๖๖

(๘) สิงคาลกสูตร ที.ปา. ๑๑/๑๙๔-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖

(๙) เวสาร์ชกรณสูตร อง.ปญจก. ๒๒/๑๐๑/๑๔๔

(๑๐) วิสุทธิมคค ภาค ๑ หน้า ๔

ระดับความรู้พื้นฐาน ไปถึงระดับเชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น ๆ

ความเป็นผู้เชี่ยวชาญ สามารถสร้างให้เกิดมีได้ ด้วยเหตุปัจจัยต่อไปนี้ คือ

๑. **บุรพประโยชน์** พื้นฐานเดิม ได้แก่ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้ง การศึกษาอบรมในส่วนเบื้องต้น
๒. **พหุสัจจะ** การศึกษา การอบรม การสัมมนา การมีโอกาสดำเนินได้พึงสม่ำเสมอ ทั้งในด้านศาสตร์และศิลป์
๓. **เทศภาษา** การมีความรู้แตกฉานในภาษา ฉลาดในการสื่อสาร
๔. **อาคมะ** มีแหล่งให้ศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัย เช่น ห้องสมุด ฯลฯ
๕. **ปริปัญญา** การสอบถาม การปรึกษาหารือกับผู้รู้
๖. **อิริคมะ** การมีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ^(๑๑)
๗. **ครุสันนิจยะ** การมีผู้รู้คอยให้การแนะแนวทาง หรือมีครูดี
๘. **มิตตสมบัติ** มีเพื่อนหรือบริวารดี^(๑๒)

๕. เป้าหมายในการพัฒนาด้านร่างกาย (Physical Development)

ในความพยายามหรือการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด บุคคลจะต้องมีร่างกายสมบูรณ์ และแข็งแรง ปราศจากร่างกายที่แข็งแรง เราไม่อาจมีชีวิตอยู่อย่างสุขสบายหรือได้รับสิ่งที่ปรารถนาได้

พระพุทธศาสนากล่าวถึง สัปายะ ๔ ประการ อันเป็นเหตุเบื้องต้นของความทุกข์ มี

- ๑) **เสนาสนสัปายะ** ที่อยู่อาศัย สะดวกสบาย ปราศจากแหล่งเพาะเชื้อโรค, มีอากาศถ่ายเทได้ดี ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คน

(๑๑) ในทางธรรม อิริคมะ หมายถึงการบรรลุอรหัตตมรรค

(๑๒) วิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๙

- ๒) อาหารสัปปายะ มีอาหารที่สบาย บริโภคแล้วไม่เกิดโทษ ไม่เกิดโรคภัยไข้เจ็บ
- ๓) บุคคลสัปปายะ อยู่ร่วมกับคนดี มีระเบียบ มีคุณธรรม เป็นกัลยาณมิตร และ
- ๔) ธรรมสัปปายะ ประพฤติธรรมที่ช่วยให้จิตใจเบิกบานถูกกับจริตของตน

ในอนายุสสสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงเหตุที่ทำให้อายุสั้นไว้ ๕ ประการ คือ^(๑๓)

๑. สร้างเรื่องความทุกข์กาย-ทุกข์ใจให้แก่ตนเอง
 ๒. ไม่รู้จักพอใจในการแสวงหาความสุข
 ๓. กินของย่อยยาก และแสดงต่อสุขภาพ
 ๔. เสียความประพฤติ ชอบฆ่าสัตว์ ฯลฯ ตีมันน้ำเมา เป็นต้น
 ๕. ชอบเที่ยวในที่ไม่ควรไป ไปแล้วเสี่ยงโรคเสี่ยงภัย
- และตรัสเหตุตรงกันข้ามว่า เป็นต้นเหตุของความเป็นผู้มีอายุยืน

ในอุปัฏฐากสูตร พระพุทธองค์ตรัสลักษณะของคนไข้ที่พยาบาลให้หายยากไว้ ๕ ประการ คือ^(๑๔)

๑. ผินคำสั่งหมอ
๒. ไม่รู้จักพอดีในสิ่งที่สบาย (ชอบของแสลง)
๓. ไม่ยอมกินยา
๔. ไม่บอกการการใช้ตามความจริง หรือไม่ยอมให้ตรวจร่างกาย
๕. ไม่อดทนต่อทุกขเวทนา

(๑๓) อนายุสสสูตร ที่ ๑-๒ อัง. ปญจก. ๒๒/๑๒๕-๖/.....

(๑๔) อุปัฏฐากสูตร อัง. ปญจก. ๒๒/๑๒๓/.....

๕. เป้าหมายในด้านการพัฒนาศีลธรรม

(Moral Development)

คุณค่าทางศีลธรรมและจริยธรรม เป็นสิ่งสำคัญในชีวิตมนุษย์ ทุกคนสามารถฝึกฝนตนเอง ให้เป็นคนมีอุปนิสัยที่ดีได้ ความสำเร็จทุกด้าน ต้องอาศัยมีคุณสมบัติด้านศีลธรรม จริยธรรม และต้องอาศัยการเคารพกฎทางศีลธรรม

คุณค่าทางศีลธรรม ปรากฏชัดเจนในโลกปัจจุบัน ทั้งในการดำรงชีพ การติดต่อสื่อสาร การใช้ผลิตผลทางวิทยาศาสตร์ (เทคโนโลยี) การให้การศึกษจะต้องคำนึงถึงด้านนี้ :

เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข พระพุทธองค์ตรัสสอนหลักการอยู่ร่วมกันไว้ในสังคาลสูตร^(๑๕) ว่า ผู้เจริญแล้วควรละเว้นกรรมกิเลส ๔ ไม่กระทำความชั่วโดยฐานะ ๔ ไม่เดินสุปากทางแห่งความเสื่อม ๖ เมื่อเขาปราศจากความชั่ว ๑๔ ประการแล้ว เป็นผู้ปกปิดทิศ ๖ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกทั้ง ๒ เมื่อตายไปก็จะเข้าถึงสุคติ

การพัฒนาด้านจริยธรรม ให้กระทำโดยการเริ่มต้นคิดในสิ่งที่ตั้งมาตรฐานไว้ในสังคาลสูตร^(๑๖) ว่าเพียงแต่คิดในเรื่องที่ดี ยังมีคุณค่ามาก จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการลงมือทำด้วยกายด้วยวาจา ฉะนั้น ควรคิดว่า แม้คนอื่นเบียดเบียนเรา เราก็จะไม่เบียดเบียนเขา ไม่แก้ปัญหาโดยเอาสิ่งสกปรกชำระ สิ่งสกปรกจะทำให้สกปรกมากขึ้นและตรัสว่า คนที่จมลงไปในหล่มจะอุ้มคนที่จมลงด้วยกันขึ้นมาไม่ได้

ความสุข ความทุกข์ของโลก ขึ้นอยู่กับใจของเราเอง ดังที่ตรัสไว้ในวัตถุปมสูตร^(๑๗) ว่า จิตเศร้าหมอง มีความทุกข์ จิตไม่เศร้าหมอง มีความสุข จิตที่ถูกอุปกิเลสครอบงำ จะมีสภาพเศร้าหมอง ต่อจากนั้น ทรงสอนให้ฝึกหัด

(๑๕) สังคาลสูตร ที.ปา. ๑๑/๑๗๔-๒๐๕/.....

(๑๖) สังคาลสูตร ม.ม. ๑๒/๑๐๔-๑๐๘/.....

(๑๗) วัตถุปมสูตร ม.ม. ๑๒/๙๒-๙๔/.....

จิตให้เกาะติดพรหมวิหารธรรม ฝึกหัดให้รู้อย่างจริงจังที่ว่าแม่น้ำคยาเป็นต้น
ไม่อาจทำให้คนพาลบริสุทธิ์ได้ แต่ถ้าไม่ทำความชั่วแล้ว จะได้สูดแม่น้ำคยา
ทำไมกัน แม่น้ำคยาก็เป็นแม่น้ำคยาอยู่แล้ว

แนวปฏิบัติเพื่อบรรลุความเจริญก้าวหน้าของชีวิต พระองค์ตรัสไว้
ในมงคลสูตร^(๑๔)

๖. เป้าหมายในด้านพัฒนาความรู้ลักษณะในศิลปะ (Aesthetic Development)

ในฐานะเป็นสัตว์โลกมีชีวิต มนุษย์มิได้พึงพอใจเฉพาะเรื่องที่พอ
ทำให้มีชีวิตรอดเท่านั้น หากยังแสวงหาสิ่งเหนือกว่าความมีชีวิตรอด และ
แสวงหาสิ่งจำเป็นมิใช่เฉพาะด้านอัตถประโยชน์ แต่สนใจแสวงหาสิ่งที่เป็น
ความงามด้วย

การพัฒนาการทางวัฒนธรรม รวมทั้งการพัฒนาการความรู้ลักษณะ
ความคิดคำนึงในด้านดีงามเกิดจากความพอใจด้านศิลปะและวรรณคดี
ความงามจึงเป็นพี่สาวของศีลธรรม

การศึกษา จะต้องหาทางให้ผู้เรียนพัฒนาความรู้ลักษณะในด้านศิลปะ

ในนาถสูตร^(๑๕) พระพุทธองค์ตรัสว่า "...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีความขยัน
ไม่เกียจคร้านในหน้าที่สูงหรือต่ำอย่างใดอย่างหนึ่ง ของเพื่อนพรหมจารี
ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นต้นนำในหน้าที่นั้น ๆ สามารถทำเอง สามารถ
วางแผน.....อย่างนี้ถือว่า เป็นนาถกรรมธรรม.."

หน้าที่ชั้นสูงในข้อความข้างต้น หมายถึงงานเกี่ยวข้องกับศิลปะ เช่น
การเย็บ การย้อมจีวร การสร้างเจดีย์ การสร้างโบสถ์ การสร้างเรือนเจดีย์
และเรือนโพธิ์ เป็นต้น อันต้องการผู้นำที่มีอารมณ์สุนทรีย์ มีความคิดสร้างสรรค์

พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระอานนท์ว่า เป็นผู้เลิศด้านศิลปะ ในขณะที่

(๑๔) มงคลสูตร ร.สุ. ๒๕/๓๑๔/.....

(๑๕) นาถสูตร อัง. ทสก. ๒๔/๑๗/....

เดียวกันงานช่างประเภทต่าง ๆ อันไม่มีโทษ ถือเป็นมงคล เช่น ช่างแก้ว ช่างทอง เป็นต้น ดังที่ตรัสว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะ จะเป็นอะไรก็ช่างดีทั้งนั้น” (๒๐)

๗. เป้าหมายด้านการพัฒนาวิญญาน (Spiritual Development)

มนุษย์มีวิญญานธาตุ (Spiritual Element) ธาตุแห่งความไม่รู้ เป็นเหตุให้สามารถพัฒนาได้สูงกว่าสัตว์โลกชนิดอื่น สามารถรับรู้และเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ การศึกษาจะต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพด้านวิญญานมนุษย์ให้สูงขึ้น

พระพุทธศาสนา มุ่งส่งเสริมพัฒนาวิญญานของมนุษย์ให้สูงขึ้น ประณีตขึ้น ถึงขั้นที่เรียกว่า อริยชน มีชีวิตอันประเสริฐ (Holy Life)

คำสอนในพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการพัฒนาการด้านวิญญาน หลักคำสอนที่ เรียกว่า อริยมรรค ๘ ประการ หรือที่สั้นกว่า ได้แก่ ศีล สมาธิ-ปัญญา และขั้นที่สุด คือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นหัวใจของการปฏิบัติ เพื่อพัฒนาวิญญานธาตุ

๘. เป้าหมายในด้านพัฒนาด้านการเมืองการปกครอง (Political and Administrative Development)

ในด้านการปกครองพุทธศาสนาไม่เน้นตัวบุคคล และไม่เน้นที่ระบบ แต่เน้นที่จริยธรรมทางการเมือง (Political Codes) ด้วยเหตุที่การเมืองเป็นเรื่องของการได้มาและการใช้อำนาจ หากการได้และการใช้อำนาจนั้นปราศจากจริยธรรมไม่ว่าการได้และการใช้โดยบุคคลใด และโดยระบบใด ย่อมก่ออันตรายหายนะ ด้วยเหตุว่ามนุษย์ทุกคนยังมีอคติมีความประพฤติดื้อนไหว ไม่เสมอต้นเสมอปลายไปตามอำนาจของความรักความเกลียด ความกลัว และความหลง จึงต้องใช้จริยธรรม ควบคุมบุคคล เพื่อรักษาระบบไว้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

(๒๐) สิบปกกา มังคลัตถทีปนี ภาค ๑ ข้อ ๑๔๑ หน้า ๑๖๑

สารุ โข สิบปกั นาม อปี ยาทิสีทิสั

ทฤษฎีความรู้เนนปรัชญาเชิงพุทธ (Theory of Knowledge)

ทฤษฎีความรู้ : ปรัชญาการศึกษาเชิงพุทธ

นักปรัชญาเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ ในสมัยก่อนพุทธกาล มี ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑. กลุ่มประเพณีนิยม (Traditionalists) กลุ่มนี้สืบเนื่องมาจากพราหมณ์ ซึ่งยึดถือคัมภีร์พระเวทว่า เป็นบ่อเกิดของความรู้ที่มีค่ายิ่ง และสูงกว่าความรู้ทั้งหลาย
๒. กลุ่มอุปนัยยุคเริ่มแรก หรือ กลุ่มอริยัญกะ กลุ่มนี้เชื่อว่าความรู้เกิดจากเหตุผล และการคาดคะเนตามแนวตรรกศาสตร์ (Logic) และอภิปรัชญา (Metaphysics)
๓. กลุ่มอุปนัยยุคกลางและยุคหลัง เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดว่า คัมภีร์เป็นแหล่งความรู้ค่อนข้างน้อย (อปรวิทยา) ทั้งถือว่าเหตุผลมิใช่วิธีการแสวงหาความรู้ที่เพียงพอ แหล่งความรู้ที่แท้จริง คือ ประสบการณ์เกิดโดยการลงมือปฏิบัติตามหลักโยคะ และความรู้ยังเกิดจากการเปิดเผย (Revelation) ของพระเป็นเจ้า มนุษย์รู้ได้เท่าที่พระเป็นเจ้าเปิดเผยเท่านั้น

บุคคลทั้ง ๓ กลุ่มนี้ หากจะเรียกให้สอดคล้องกับนักปรัชญาตะวันตก ได้ชื่อดังนี้

๑. **นักคัมภีร์นิยม (Dogmatists)** ถือว่าความรู้เกิดจากการศึกษา และการตีความพระคัมภีร์ (หรือตามตัวอักษรในพระคัมภีร์) ผู้ที่มีชื่อเสียงโด่งดังในกลุ่มนี้ คือ พวกพราหมณ์ ซึ่งยกย่องคัมภีร์พระเวทว่า เป็นสิ่งสูงสุด คนเรียนจบไตรเพทถือว่าเป็นยอดคน
๒. **นักเหตุผลนิยม (Rationalists)** ถือว่า ความรู้เกิดจากเหตุผล (Ratio) และการคาดคะเน (Speculation) โดยเริ่มต้นจากความรู้ที่ได้รับจากประสาทสัมผัส ไม่รับรองความรู้อื่นใดที่นอกเหนือไปจากนี้ คนกลุ่มนี้ ได้แก่ นักอภิปรัชญาแห่งคัมภีร์อุปนิษตยุคเริ่มแรก รวมทั้งพวกวิมตินิยม (Sceptics) พวกวัตถุนิยม (Materialist) และกลุ่มอาชีวกบางกลุ่ม คนพวกนี้สนใจศึกษาดรรกศาสตร์ และอภิปรัชญา ใช้ความคิดเป็นเครื่องมือ
๓. **นักประสบการณ์นิยม (Experientalists)** ถือว่า ความรู้เป็นเรื่องของประสบการณ์เฉพาะตัวของบุคคล นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงความรู้ที่อยู่นอกเหนือขอบเขตของประสาทสัมผัส ซึ่งเป็นรากฐานของทฤษฎีว่าด้วยประสบการณ์ทางจิต พวกนี้ได้แก่นักคิดแห่งอุปนิษตยุคหลัง พวกอาชีวก และเซน เป็นต้น

พุทธปรัชญาว่าด้วยแหล่งความรู้สอดคล้องกับนักคิดทั้ง ๓ กลุ่มนี้หรือไม่ อย่างไร เป็นเรื่องที่ควรศึกษาและวิเคราะห์ให้ชัดเจน

มีข้อความใน สครวาสุตร พูดถึงเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน พระพุทธองค์ได้ตรัสกับนักศึกษาพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อ สคารวะ ซึ่งทูลถามเรื่องบ่อเกิดของความรู้

สคารวมาณพ ทูลถามว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกประกาศตนว่า ได้รู้แจ้งหลักพื้นฐานของศาสนาภายหลังจากรู้แจ้งเห็นจริงขั้นสูงสุด และเป็น

ผู้ถึงฝั่งขั้นสุดท้ายอย่างสมบูรณ์ในชีวิตปัจจุบัน ข้าแต่พระโคตม ในกลุ่มคนเหล่านั้น พระองค์จัดอยู่ในกลุ่มไหน?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า เรากล่าวว่า ในบรรดาผู้ประกาศตัวว่า รู้ จบพรหมจรรย์ขั้นพื้นฐาน (พื้นฐานของศาสนา) หลังจากเขาพบความจริงอันสูงสุด เป็นผู้ถึงฝั่งขั้นสุดท้ายอย่างสมบูรณ์ ทั้งหมดนั้น มีความแตกต่างที่อาจจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้

- (๑) พวกหนึ่ง เป็นพวกอนุสสุทิกา เช่น พรหมณ์ผู้จบไตรเพท เขาถือว่าเขาถึงฝั่งคือจบสิ้นสมบูรณ์แล้ว
- (๒) พวกหนึ่ง เป็นพวกศรัทธามัตติกะ คือ อาศัยเพียงศรัทธาเท่านั้น เช่น พวกตรรกี (Reasoner) และพวกวิมังสี (Metaphysicians) คนพวกนี้หลงว่าตนรู้จบสมบูรณ์ เข้าถึงสิ่งสูงสุด
- (๓) พวกหนึ่งเป็นสัมมาสัมพุทธ บรรลุความรู้สูงกว่าในธรรมด้วยตนเอง และเราตถาคตจัดอยู่ในพวกผู้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง เป็นกลุ่มถือเอาประสบการณ์เป็นฐานแห่งความจริง^(๒๒)

ในพระสูตรนี้ ตรัสบ่อเกิดของความรู้ในยุคนั้นไว้ ๓ ประการ คือ

(๒๒) สคาราสุตฺร กล่าวถึงผู้เชี่ยวชาญด้านไตรเพท ดู ม.ม. ๑๓/๗๓๔-๗๓๗/..... มีข้อความที่เกี่ยวกับนักคิด-หรือทฤษฎีความรู้ ๓ กลุ่ม ดังนี้

สนฺติ เอเก สมณพฺรหฺมณฺหา ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยกํ ปฏฺิชาณฺนติ ตตร โภ โคตโม เยเต สมณพฺรหฺมณฺหา ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยกํ ปฏฺิชาณฺนติ เตสํ ภวํ โคตโม กตมิตฺติ

ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตานํ อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏฺิชาณฺนตํปิ โข เวมตฺตํ วทามิ

๑) สนฺติ เอเก สมณพฺรหฺมณฺหา อนุสฺสุทฺติกา เต อนุสฺสุทาเวน ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏฺิชาณฺนติ เสยฺยถาปิ พฺรหฺมณฺหา เทวิทฺฐา

๒) สนฺติ ปนฺ เอเก สมณพฺรหฺมณฺหา เกวลํ สหฺธธฺมมุตฺตเกณ ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏฺิชาณฺนติ เสยฺยถาปิ ตถกํ วิมังสี

๓) สนฺติ เอเก สมณพฺรหฺมณฺหา ปุพฺเพ อนุสฺสุเตสฺส ธฺมฺเมสฺส สยํ เอว ธฺมมํ อภิกฺขุญฺหา ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา พฺรหฺมจฺริยํ ปฏฺิชาณฺนติ

ตตร เยเต สมณพฺรหฺมณฺหา ปุพฺเพ อนุสฺสุเตสฺส ธฺมฺเมสฺส สามี เยว ธฺมมํ อภิกฺขุญฺหา ทิฏฐธฺมฺมาภิกฺขุญฺหาไวสฺสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจฺริยํ ปฏฺิชาณฺนติ เตสํ อสมฺมิฯ

๑) **ประเพณี** (หรือคัมภีร์) มีพวกที่ถือว่า คัมภีร์เป็นบ่อเกิดของความรู้ จึงมีการท่องบ่น คิดตีความตามคัมภีร์ เรียกว่า พวกอนุสสวิกา

๒) **เหตุผล** (หรือการเท็จความจริง) พวกที่ถือว่า เหตุผลเป็นบ่อเกิดของความรู้ และ การคาดคะเน ก็เป็นบ่อเกิดของความรู้ พวกนี้ ได้แก่ นักตรรก (ตฤก) และนักเดา (วิมสิ) และ

๓) **ประสบการณ์** คือ การปฏิบัติด้วยตนเอง พวกนี้คือ พวก ประจักษ์นิยม ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์อยู่ในกลุ่มนี้

เพื่อความเข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้น จะพูดถึงทฤษฎีความรู้ทั้ง ๓ กลุ่มนั้น ในรายละเอียดว่ามีอย่างไรบ้าง และพูดถึงทรรศนะทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับดังนี้

ทัศนะเชิงพุทธต่อประเพณี (พวกอนุสสวิกา)

อนุสสวิกา คือ พวกที่รับความรู้มาโดยปราศจากการพิสูจน์ พระพุทธองค์ทรงดำนิว่า ไม่น่าพอใจ ดังจะเห็นได้จากที่ตรัสกับชาวกาลามะ^(๒๓) และทรงดำนิไว้ในที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง เช่น ตรัสกับลิจฉวี ชื่อ ภัททิยะ^(๒๔) เป็นต้น

อนุสสว ตามรากศัพท์มาจากคำว่า อนุ+สฺ แปลว่า ฟังตาม เรียนตามกันมาเป็นทอด ๆ น่าจะตรงกับคำว่า "รายงาน" (Report) หรือ Hearsay ในความหมายทางตะวันตก

ในจังกีสสูตร^(๒๕) มีนักศึกษาพรหมณ์ชื่อ จังกิ ได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงเรื่องที่พรหมณ์บางพวก ยึดมั่นคัมภีร์พระเวทที่เรียนมาแล้วสรุปว่า สิ่งนี้ (ตามคัมภีร์) เท่านั้นจริง สิ่งอื่น (นอกจากคัมภีร์) เป็นเท็จ (เอก์เสน นิฏฐู คจฺจนฺติ อิทํ เอว สจฺจํ โมหํ อญฺญํ) พระพุทธองค์ทรงเห็นอย่างไร?

(๒๓) อัง. ตัก ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/.....

(๒๔) อัง. จตุกก. ๒๑/๑๙๓/.....

(๒๕) ม.ม. ๑๓/๖๕๒-๖๕๔/.....

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่ว่าพรหมณ์หรืออาจารย์ของพรหมณ์ หรืออาจารย์ของอาจารย์ของพรหมณ์ จนถึง ๗ ขั้วอายุคน หรือเกินกว่า นั้นก็ตาม ผู้ได้ศึกษาพระเวทแล้วมักจะพูดว่า

เรารู้นั้น (อหิ เอต ชานามิ)

เราเห็นนั้น (อหิ เอต ปสุตมิมิ)

สิ่งนี้เท่านั้นจริง (อิหิ เอว สจฺจํ)

สิ่งอื่นไม่จริง (โมหิ อญฺญมิมิ)

นับเป็นสันดานของพวกพรหมณ์ ที่ยึดถือตามประเพณีอันมีติดบอด (อนุชเวนิ) หาหลักฐานมิได้ (อมุลิกา) แล้วตรัสว่า พรหมณ์มีเพียงแต่ หลงมงายด้วยศรัทธาเท่านั้น แต่พวกเขายังมงายเพราะการฟังตาม ๆ กันมา เรียนตาม ๆ กันมา (อนุสสวา) อีกด้วย^(๒๖)

ความรู้อันเกิดจาก อนุสสวะ มีความเป็นไปได้ ๒ ทาง คือ ถูก หรือ ผิด ถึงแม้ว่าจะได้มาจากแหล่งที่เชื่อถือได้ ก็ไม่อาจจะรับรองได้ว่า ถูก เสมอไป มันอาจผิดพลาดอย่างร้ายแรงก็ได้ เช่นเราได้เรื่อง ก.มาโดยอนุสสวะ เราไม่อาจจะยืนยันว่า เรารู้เรื่อง ก. เพราะ ก.อาจผิด

การปฏิเสธความรู้จากแหล่ง อนุสสวะ เป็นการปฏิเสธการเปิดเผย (Revelation) ปฏิเสธประเพณี (Tradition) หรือรายงาน (Report) ว่า ยังเชื่อ ไม่ได้ ยังมีคติเป็น ๒ (ทิฏฐิ ธมฺเม ทวิธา วิปากา) จึงไม่ถือเป็นความรู้ที่ ดีสมบูรณ์ ผู้เรียนจบจึงยังไม่ถึงฝั่ง

ในสันทกสูตร^(๒๗) ก็มีการวิพากษ์คำสอนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่ง อนุสสวะ

(๒๖) น โข พุราหมณา สทฺธาเยว ปิอฺฐปาสนติ อนุสฺสวา ปิอฺฐปาสนติ

(๒๗) สันทกสูตร ดู ม.ม. ๑๓/๓๐๕/..... มีข้อความที่แสดงโดยพระอานนท์ ว่า เอกภฺจ สุตถา อนุสฺสวโก โหติ อนุสฺสวสจฺจ โส อนุสฺสเวเน อิตฺติหิตฺติทปรุมฺปราย ปิฏกสมฺปทาย ธมฺมํ เทเสติ, อนุสฺสววิกฺกสฺส โข ปน สตฺถุโน อนุสฺสวสจฺจสฺส สกฺกตมฺปิ โหติ ทฺสฺสทมฺปิ โหติ ตถาปิ โหติ อญฺญถาปิ โหติ ตตฺตร วิญญูปริโส อิตฺติ ปฏิสญฺจิภฺษนติ อโย โข ภว สุตถา อนุสฺสวโก โส อนุสฺสวสิกฺก อิทํ พุทฺธมจฺริยนติ อิตฺติ วิทิตฺวา ตสฺมา พุทฺธมจฺริยา นิพฺพิชฺชา ปกฺกมตฺตา (ในพระสูตรนี้ ยังกล่าวถึงนักคิดเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้กลุ่มอื่น ๆ ด้วย)

ว่า ไม่น่าพึงพอใจ มีเหตุผลน้อยมาก เป็นการเผยแพร่คัมภีร์โดยวิธีบอกเล่า สืบต่อกันมา (อิติน อิติน ปรมุปราย) และการเผยแพร่โดยยึดคัมภีร์ (ปฎิกสมุปราย) ผู้สอนบางคนความจำดี บางคนความจำเลอะเลือน มันจึงมีความเป็นไปได้ทั้ง ถูกและผิด (ตถาปิ โหติ, อญญตถาปิ โหติ) ตัวเลือกที่เป็นไปได้สำหรับคำสอนประเภทนี้ ก็คือ

๑. รับมาถูกต้อง สอนถูกต้อง (สุสุสุตฺ, ตถา)
๒. รับมาถูก แต่สอนผิด (สุสุสุตฺ, อญญตถา)
๓. รับมาผิด แต่สอนถูก (ทุสุสุตฺ, ตถา)
๔. รับมาผิด สอนผิดด้วย (ทุสุสุตฺ, อญญตถา)

ข้อสังเกต วิธีการหาความรู้โดยหลัก अनुस्रव ในส่วนที่เกี่ยวกับศรัทธา น่าจะใช้คำว่า น่าพอใจหรือไม่่าพอใจ มากกว่าจะพูดว่า ถูก หรือ ผิด เพราะ ศาสนาจะถูกตำหนิว่า ผิด เมื่อ

๑. ปฏิเสธคุณค่าทางศีลธรรม หรือบุญและบาป (นัตถิกวาท)
๒. ปฏิเสธความรับผิดชอบทางศีลธรรม (อเหตุกวาท)
๓. ปฏิเสธการกระทำที่ไม่มีผล (อกริยวาท)

คำว่า อิติน อิติน ปกตินหมายถึง ศาสนาหรือคำสอนในคัมภีร์พระเวท ในภาษาอังกฤษ มีความหมายว่า So it has been หรือ So it will be พระพุทธศาสนาเน้นสัจจะที่ประสบด้วยตนเองในปัจจุบันชีวิต ซึ่งเรียกว่า ทำให้แจ้งด้วยตนเอง (สจฺจิกโต สย) หรือ เห็นจริงในปัจจุบัน (ทิฏฐธมฺเม วิทิตฺวา...) ไม่ส่งเสริมผู้รู้จากตำรา หรือรู้แต่ทฤษฎี

คำว่า อิติน จึงน่าจะแปลว่า “น่าจะเป็นอย่างนี้” เป็นลักษณะของการเดา (Speculation) รวมทั้งเรื่องที่เป็นพงศาวดาร หรือเป็นประวัติศาสตร์ (อิตินสฺปราณ) กินความไปถึงความรู้เชิงตรรก เช่น ความรู้เกิดจาก ปรตยักษการอนุมาน (Inference) คัมภีร์ หรือ การเปรียบเทียบ ฯลฯ

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “อนิิติน” หมายถึงความรู้ที่เกิดจาก

แหล่งที่เชื่อไม่ได้

๑. น อิตินิหิ	๕. น ตกุกเหตุ
๒. น อิติกิราย	๖. น ญาณเหตุ
๓. น ปรมปราย	๗. น อากการปริวิตกเหตุ
๔. น ปิฏกสมุปราย	๘. น ทิฏฐินิซุฌานกฺขนฺติยา ^(๒๔) ฯลฯ

คำว่า **ปิฏกสมุปราย** หมายถึง การยอมรับด้วยความไว้วางใจ
ข้อความในคัมภีร์ ว่า ข้อความอะไรก็ตามซึ่งเข้ากันสมกันกับคัมภีร์แล้วเป็น
ถูกต้องเสมอไป อะไรที่ขัดแย้งกัน ก็ถือว่า ผิด

เหตุผลที่ความรู้จาก อนุสสวะ ไม่น่าพอใจ ไม่ควรยอมรับ เพราะ
ความรู้นั้นไม่ได้ประจักษ์แก่ตนเอง ไม่ได้ทำให้แจ้งด้วยตนเอง (สม สย อภิญาต
อตตปจฺจกฺขมฺม) จึงไม่ควรถือว่าเป็นความรู้ (Knowledge) สดุดอด, ถึงกับ
จะนำไปทอดใครว่าตนเรียนจบถึงความรู้ขั้นสูงสุดแล้ว

การอ้าง “เขวากันมาอย่างนี้ ได้ยินมาอย่างนี้” (อิติกิร) บางที่เป็น
สำนวนของสื่อมวลชนต้องการประกาศเจตนารมณ์ของประชาชน เพื่อให้
ความสำคัญแก่วาทะของตน และข่มขวัญฝ่ายที่ตนโต้ตอบเรื่องนี้ก็มีคนทำ
มาแล้วในสมัยพุทธกาล บุคคลผู้นี้คือ สัจจกะ นักบวชผู้ชอบโต้แย้ง ยกตนข่มท่าน
เป็นที่เชื่อถือของคนจำนวนมาก^(๒๕) สัจจกะชอบอ้างประชาชนเพื่อยืนยัน
วาทะของตน

สัจจกะ ไต่พระพุทธรังค์ว่า “พืชพันธุ์ไม้ และคน สัตว์ อาศัยแผ่นดิน
คนเราก็ต้องอาศัยขันธ ๕ เมื่อขันธ ๕ ไม่มีตัวตน เหมือนพืชพันธุ์ไม้ คน และ
สัตว์ไม่มีแผ่นดิน จะอยู่ได้อย่างไร?”

พระพุทธรังค์ตรัสถามเขวว่า ขันธ ๕ เป็นตัวตนของท่านใช่ไหม
สัจจกะตอบว่า ใช่ประชาชนส่วนมากเขวว่าอย่างนั้น (มหตี ชนตา)

(๒๔) ดูรายละเอียดใน อจ. ดิก. ๒๐/๕๐๕-๕๐๖/..... และในหน้า ๒๒ ของเล่มนี้

(๒๕) ดูรายละเอียดใน จุฬาสัจจกสูตร ม.ม. ๑๒/๓๙๖/.....

พระพุทธองค์แย้งว่า “เอาความเชื่อของประชาชนส่วนมากมาอ้างทำไม ท่านจึงตอบด้วยความรู้ของท่านเองเกิด....” (๓๐)

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังตำหนิการยอมรับคำสอนของครูด้วย เห็นว่าเป็นความรู้หาที่สุดมิได้ ครูทุกคนรู้อย่างเจเนจบ (Omniscience) การยืนยันว่าความรู้ของตน ไม่มีที่สุด เป็นเพียงลักษณะของการโฆษณาตนเอง ของศาสดาบางองค์ ดังนี้

“ศาสดาบางคนในโลกนี้ ประกาศตนเป็นสัพพัญญู เป็นผู้ มีประสบการณ์ทุกด้าน (สัพพทัสสาวิ) รู้อย่างเจเนจบ (Omniscience) ไม่ว่าเขาจะเดิน จะยืน หลับหรือตื่น ความรู้และประสบการณ์ (ทสฺสนิ) ของเขามีอยู่อย่างคงที่ต่อเนื่องตลอด(๓๑) ซึ่งไม่มีใครจะมีความรู้ไม่สิ้นสุดอย่างนี้....” ผู้นับถือพระผู้เป็นเจ้าอย่างศาสนาคริสต์ ก็บอกว่า พระเป็นเจ้าเท่านั้นที่มีความรู้พร้อมทุกอย่างตลอดกาล

อย่างไรก็ตาม ข้อความในพระบาลีต่อไปนี้ยืนยันว่า มีบุคคลที่เรียกได้ว่า สัพพัญญู...

“เยเต เอวํ อหิสฺส สมณโณ โคตโม เอวํ อาห นตฺถิ โส สมณโณ วา พฺราหฺมณโณ วา โย สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสํ ญฺาณทสฺสนํ ปฏิขานิสฺสตี เนตฺติ ฐานํ วิชฺชตีตี น เมเต วุตฺตวาทีโน อพฺภจิกฺขณตี จ ปณ มํ เต อสตา อญฺเฏนาตี”

“ชนเหล่าใดกล่าวว่า พระสมณโคตมตรัสว่า “ไม่มีสมณพราหมณ์สัพพัญญู รู้อย่างเจเนจบ คำพูดของพวกเขาไม่ถูกต้อง คนที่พูดนั้น พูดไม่ตรงความจริง เป็นการกล่าวดูเรา” หมายความว่า บุคคลที่เป็นผู้รู้อย่างเจเนจบตลอดสาย ของแต่ละเรื่อง แต่ละแขนงมีอยู่ เรียกว่ารู้อะไรตลอดสายตั้งแต่ตัวปัญหาเหตุเกิดของปัญหา

(๓๐) กิ นี เต มนตี ชนตา กวิสฺสตี อิงฺฆ ตวํ สกัเยว วาที นิพฺเพเรหิ

(๓๑) อธิ เอกจฺโจ สุตฺตา สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวิ อปริเสสํ ญฺาณทสฺสนํ ปฏิขานาตี จรโต จ เม ทิฏฺฐโต จ สุตฺตสฺส จ ชาครสฺส จ สดตํ สมิตํ ญฺาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺปฐิตํ

ผลจากการจัดปัญหาได้และแนวทางแก้ปัญหา พระพุทธองค์
ไม่ได้ตรัสว่าไม่มีแต่ถ้าหมายถึงผู้รู้ทุกเรื่องรูทุกอย่างรู้ทุกอริยาบถ
ไม่มีอย่างแน่นอน โดยสรุปก็คือว่า ผู้รู้แจ่มตลอดสายตามแนว
อริสัจจ มีแต่ผู้รู้ทุกเรื่องรูทุกอย่างไม่มี แม้แต่พระอรหันต์ยัง
หลงทางที่ไม่เคยเดิน

ทฤษฎีความรู้ตามแนว "พุทธธรรม"

พระพุทธเจ้า ได้ค้นคว้าและแสดงประมวลเรื่องความรู้ในทางพระพุท
ศาสนา ตามแนวพระไตรปิฎก ท่านได้จำแนกประเภทของความรู้ โดยสรุป
ได้ดังนี้

ก. จำแนกโดยสภาวะ หรือโดยธรรมชาติของความรู้ มี ๓ คือ

๑. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้หมายรู้ ความรู้ที่เกิดจาก
การกำหนดหมาย อาจแบ่งสัญญาออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑) สัญญาขั้นต้น หมายถึงรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของ
สิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่นหมายรู้ว่า สีเขียว ดำ แดง
เป็นต้น รวมทั้งหมายรู้เกี่ยวกับบัญญัติต่าง ๆ ว่า แมว
โตะ ฯลฯ

๒) สัญญาขั้นเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิด
ปรุงแต่ง เช่น รู้ว่าสวย น่ารัก ว่าไม่เที่ยง เป็นต้น

๒. วิญญาน ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัส
ทั้ง ๕ และทางใจ

๓. ปัญญา ได้แก่ ความรอบรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้เท่าทันและตรง
ตามความเป็นจริง คือ ความเข้าใจ เป็นการมองเห็นลึกลับ หรือมองเห็นลึ
ปัญหา ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาน

ข. จำแนกโดยทางรับรู้

ถ้าถือ อายตนะ เป็นต้นทางของการรับรู้ อาจจัดกลุ่มความรู้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ความรู้ทางปัญจทวาร คือ ความรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เป็นความรู้ขั้นต้น
๒. ความรู้ทางมนโทวาร ได้แก่ ธรรมารมณ

อีกนัยหนึ่ง ท่านจัดความรู้ตามทางรับรู้เป็น ๔ ประการ คือ^(๓๒)

๑. ทิฏฐะ สิ่งที่เห็น ได้แก่ ความรู้ที่ได้ด้วยการเห็นการดู
๒. สุตตะ สิ่งที่ได้ยิน ได้แก่ ความรู้ที่ได้มาจากการสดับทั้งหลาย
๓. มุตตะ สิ่งที่ได้สพบทราบ ได้แก่ สิ่งที่ได้รับรู้ทางจมูก ลิ้น และกาย
๔. วิญญาตะ สิ่งที่แจ้งใจ ได้แก่ ธรรมารมณ หรือสิ่งทั้งหลาย ที่รู้ด้วยใจ

ค. จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา

เป็นความรู้ที่อยู่ในขอบเขตของการฝึกอบรม มี ๓ ประเภท คือ

๑. สัญญา (ได้กล่าวถึงมาแล้ว)
๒. ทิฏฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยเหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ลงข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง และประกอบด้วยความยึดถือโดยขาดการผูกพันกับตัวตน
๓. ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ที่หลุดไหลงสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น ๗

(๓๒) ท่านอ้างอิงที่มาสำคัญ คือ ส. สห. ๑๔/๑๓๓/....., อภิ.วิ. ๓๕/๑๑๑๑/....., พ.ม. ๒๙/๖๔/..... และ ที.ปา ๑๑/๑๒๐/....., อัง. จตุกก. ๒๑/๒๓/....., พ.อิติ. ๒๕/๒๙๓/....., ม.ม. ๑๒/๒๔๑/..... เป็นต้น

ประเภทของความรู้ทั้ง ๓ นี้ พึงพิจารณาโดยสัมพันธ์กับวิธีทำให้เกิดปัญญา ๓ วิธี คือ^(๓๓)

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดการพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน หรือถ่ายทอดกันต่อมา
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม

ง. จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์

จำแนกออกเป็น ๓ คือ^(๓๔)

๑. สุตะ หรือ สุตติ ได้แก่ ความรู้ที่ได้สดับ เล่าเรียนหรือถ่ายทอดกันมา แบ่งเป็น ๒ คือ
 - ๑) ความรู้ที่ได้สดับตรับฟัง บอกเล่า สอนเรียน ถ่ายทอดกันมา
 - ๒) ความรู้ที่บางศาสนาถือว่า ได้รับการเปิดเผยแจ้งدلใจจากบรมเทพ (พรหม, พระเจ้า)
๒. ทิฏฐิ คือ ความเห็น ทฤษฎี ลัทธิ ความเชื่อถือต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แกตนอย่างใดอย่างหนึ่ง
๓. ญาณ ความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ ความรู้ตรงตามสภาวะ

นอกจากนี้ ยังมีกรจำแนกความรู้่ออย่างอื่น ๆ อีกเป็นวิธีเบ็ดเตล็ด เช่นแบ่งเป็นความรู้ต่างชนิด ดังนี้

(๓๓) ท่านอ้างถึง ที.ปา. ๑๑/๒๒๘/.....

(๓๔) ท่านจัดตามแนว ข.สุ. ๒๕/๔๑๖/....., ๔๓๑/..... และ ข.ม. ๒๙/๓๓๕/..... ข.จุ ๓๐/๒๘๗/.....

๑. อิติหะ (+ อนุสสวะ) อิติกิรา ปริมปรา ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากการบอกเล่า เล่าลือ ได้รับฟัง ถ่ายทอด นำสืบกันมา
๒. ปิฎกสัมปทา ได้แก่ ความรู้ตามแบบแผนตำรา
๓. ตักกะ นยะ อากาโรปวิตท ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากการคิดหาเหตุผล คือ ตรรก อนุมาน การตริตรองตามแนวเหตุผล
๔. ทิฎฐินิขณานักขันติ ได้แก่ ความรู้ที่พิจารณาเห็นสมกับหรือยอมรับเข้ากับทิฎฐิของตน
๕. สยมภิญญา หรือสักขิธรรม ได้แก่ ความรู้ที่ได้ด้วยรู้แจ้งชัดประจักษ์กับตัว คือ ความรู้ที่เห็นจริง ได้รู้จริง ได้ทำให้แจ่มชัด ปรากฏชัดแล้ว^(๓๕)

(๓๕) อ้างถึง พ.ม. ๒๔/๗๒๘/....., ๓๘๕/....., ๔๒๘/....., พ.จุ. ๓๐/๒๓๐/....., ๓๒๘/.....

ทัศนคติของพระพุทธเจ้าต่อเหตุผล

Buddha's Attitude to Reason

เราจะวิเคราะห์ว่า พระพุทธศาสนาองเหตุผลในลักษณะใด เหตุผล
พอจะเป็นวิธีการค้นหาความรู้ที่เชื่อถือได้หรือไม่? เพียงใด?

เหตุผล (Reason) คือความสามารถด้านสติปัญญา ซึ่งเกิดจากข้อ
สรุปที่ได้มาจากข้ออ้าง (Premises) เหตุผลนั้น บางทีเรียกว่า การโต้แย้ง
(Argument) ในทางตรรกวิทยา การให้เหตุผลเกิดขึ้นโดย

- ๑) **อิงความรู้ (Knowledge)** เป็นการให้เหตุผลอิงข้อมูลเชิง
วิทยาศาสตร์ (Demonstrative Argument) จากแหล่งข้อมูลที่เป็น
จริง เชื่อถือได้ พิสูจน์ได้ อาจอ้างจากเหตุไปหาผล หรือจาก
ผลไปหาเหตุ
- ๒) **อิงความเห็น (Quia)** การอ้างเหตุผลเชิงความเห็น (Dialectic)
เป็นเพียงความเป็นไปได้เท่านั้น หลักฐานจากความเห็นยากที่
จะสมบูรณ์
- ๓) **อิงวาทศิลป์ (Rhetorical)** มุ่งการจูงใจมากกว่าต้องการพิสูจน์
หาความจริง การจูงใจอาจทำได้ด้วยการอ้างคุณสมบัติส่วนตัว
ของผู้พูด การปลุกอารมณ์ของผู้ฟังหรืออ้างหลักฐาน อ้าง
บุคคลมีชื่อเสียง
- ๔) **อิงการใช้คำ (Literary)** ใช้คำพูดให้ผู้ฟังมองเห็นภาพพจน์
เกิดความคิดคล้ายตาม

เราอาศัยพื้นฐานทางตรรกศาสตร์เป็นเครื่องมือในการค้นหาเหตุผล
ตรรกี หรือ ตรรกิก : นักตรรกศาสตร์

ใครคือ *นักตรรกี* หรือ *ตรรกิกะ* ?

ในกรีกโบราณ มีชนกลุ่มหนึ่งเรียกตนเองว่า บัณฑิต (Man of Wisdom) หรือ โซฟิสต์ ใช้เหตุผลหลอกกล้อ เพื่อวัตถุประสงค์ทางร้าย (Destructive Purposes) เพียงต้องการเอาชนะปะปักษ์ในการโต้เถียงเท่านั้น คนพวกนี้ไม่มีแนวคิดอะไร (Theory) เป็นของตนเอง โดยเฉพาะแนวคิดในทางสร้างสรรค์ (Creative Purposes)

พวกตรรกีที่พระพุทธองค์หมายถึง คือ ชนพวกที่ประพดคล้ายโซฟิสต์ หรือเหมือนโซฟิสต์ หรือหมายถึงนักคิดซึ่งเอาเหตุผลเป็นกำแพงปิดกั้นพิทักษ์ทฤษฎีของพวกเขา หรือหมายถึงแม้แต่นักอภิปรายด้านเหตุผลซึ่งค้นพบทฤษฎีว่าด้วยการคาดเดา (Speculative Theories) บนพื้นฐานของเหตุผลทางตรรกะ

คำว่า *ตรรกี (ตรรกิกะ)* ใช้ในความหมายกว้างให้รวมหมายถึงชนทั้งสองพวกดังกล่าวแล้ว

ความหมายของคำว่า ตรรกะ และพุทธวิจารณ์เกี่ยวกับ "ตรรกะ"

ในเกสปุตตสูตร^(๓๖) อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ตรัสเรื่องความรู้ที่อยู่บนฐาน ๑๐ ประการว่า เป็นสิ่งไม่น่าพอใจ ๖ ประการแรกเกี่ยวข้องกับอนุสสวะ ได้กล่าวมาแล้ว ที่เหลืออีก ๔ ประการเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของการใช้เหตุผล

ที่เหลืออีก ๔ ประการที่ว่านั้น ดูเหมือนจะสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า พระองค์มิได้เป็นอย่างสมณพราหมณ์ชนิดที่เรียกว่า *ตรรกี หรือ วิมังสี* ซึ่งเชื่อว่า ความรู้เกิดจากเหตุผลหรือการอนุมาน พื้นฐานความรู้ ๔ ประการที่ทรงดำเนนคือ

(๓๖) เกสปุตตสูตร จ.ก. ดิ.ก. ๒๐/๕๐๕/---

- ๑) ความรู้เกิดจากตรรกะ (ตถกเหตุ)
- ๒) ความรู้เกิดจากนยะ (นยเหตุ)
- ๓) ความรู้เกิดจากการสังเกตพฤติกรรมแล้วเดา (อาการปริวิตกน)
- ๔) ความรู้ที่เกิดจากการเห็นว่า ตรงกับทฤษฎีที่ตนพอใจอยู่ก่อน (ทฤษฎินิษุมาณกษณุตติยา)

ใน ๖ ประการแรก อนุสสวะมีบทบาทสำคัญ ตรรกะก็ดูเหมือนจะมีบทบาทในด้านเหตุผลในพื้นฐานของความรู้ ๔ ประการหลัง

อรรถกถาอธิบายคำว่า ตถกเหตุว่า ตถกคานณะ หมายถึง การยึดมั่นตรรกะ ซึ่งดูออกจะไม่ตรงกับคำว่า ตถกเหตุ ซึ่งตามตัวอักษรน่าจะแปลว่า บนพื้นฐานของตรรกะ

คำว่า เหตุ หมายถึง มูลฐาน เหตุผล หรือเงื่อนไข หรือ ภาวะที่เหมาะสมเจาะ (Suitability)

ในเรื่องที่กำลังพูดถึงนี้ น่าจะหมายถึง เหตุผล หรือพื้นฐาน

มีบางท่านกล่าวว่า เราไม่อาจเข้าใจ ตรรกะ ว่าหมายถึงอะไร จนกว่าเราจะรู้ว่าตรรกี หรือ ตรรกิกะ หมายถึงใคร

ผู้คงแก่เรียนหลายท่านบอกว่า ตรรกี คือ พวกโซฟิสต์ (Sophists) และสามารถใช้คำว่า "Sceptics" แทนได้ Sceptics : ผู้สงสัยเกี่ยวกับความจริงทั้งหมด

โอเดนเบิร์ก (Oldenberge) ดูเหมือนจะเป็นคนแรกที่ใช้คำว่า โซฟิสต์ ในความรู้สึกที่ไม่เคร่งครัด เขาพูดถึงพวกโซฟิสต์อินเดียไว้หลายชนิด และเปรียบเทียบความเป็นไปของโซฟิสต์กรีก กับ โซฟิสต์อินเดีย ไว้ ให้ดูประหนึ่งว่า ทั้ง ๒ กลุ่มได้พัฒนามาอย่างคู่ขนานกัน

กลุ่มนักคิดในอินเดีย (Indian Sophists)

นักคิดของอินเดียมีมากมายหลายกลุ่ม ในพรหมชาลสูตร^(๓๗) แบ่งออกได้ถึง ๖๒ กลุ่ม นอกจากนี้ยังตรัสไว้ในพระสูตรอื่น ๆ เช่น ชาลียสูตร^(๓๘) ปิฏฐุปาทสูตร^(๓๙) เดวิชชสูตร^(๔๐) มหาปรินิพพานสูตร^(๔๑) และ ปายาสีราชัญญสูตร^(๔๒) เป็นต้น เมื่อกล่าวโดยสรุป เราอาจแบ่งนักคิดกลุ่มไซฟิสต์ออกได้ดังนี้

๑. พวกสัสตวาท เป็นพวกที่เห็นว่า ตัวตนและโลกเที่ยง เพราะความรู้พื้นฐาน (ประสบการณ์) ของตนได้มาจากการระลึกชาติได้ และเพราะการคาดคะเน (เดา)
๒. พวกเอกัจจัสสติกะ และพวกเอกัจจอสัสสติกะ เป็นพวกที่เห็นว่า (สรุปว่า) บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง เช่น พระพรหมเที่ยง แต่มนุษย์ไม่เที่ยง คนพวกนี้ยังรวมไปถึงพวกที่คิดว่า กายไม่เที่ยง แต่จิตเที่ยง เป็นพวกเชื่อตามคัมภีร์และพวกนักเดา (ตรรกี)
๓. พวกอันตานันติกวาท เห็นว่าโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด เห็นว่าโลกที่มีสุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ด้านกว้างไม่มีที่สุด พวกนี้อาศัยความรู้ จากประสาทสัมผัส (มองเห็น) กับพวกนักเดา (ตรรกี) เดาคาดคะเนเอาว่า โลกมีที่สุดก็ใช่ ไม่มีที่สุดก็ใช่
๔. พวกอมราวิเชปวาท พวกพูดแบบขัดส่ายไม่ตายตัว ลื่นแบบปลาไหล เพราะเกรงว่า จะพูดผิด เกรงว่าจะยึดถือ เกรงว่าจะมีผู้ซักถาม เพราะความไม่รู้ จึงกล่าวในเชิงปฏิเสธอยู่รำไปว่า

(๓๗) พรหมชาลสูตร ที.สี. ๙/๑-๙๐/---

(๓๘) ชาลียสูตร ที.สี. ๙/๒๕๖-๒๕๙/---

(๓๙) ปิฏฐุปาทสูตร ที.สี. ๙/๒๗๕-๓๑๓/---

(๔๐) เดวิชชสูตร ที.สี. ๙/๓๖๕-๓๘๕/---

(๔๑) มหาปรินิพพานสูตร ที.ม. ๑๐/๖๗-๑๖๒/---

(๔๒) ปายาสีราชัญญสูตร ที.ม. ๑๐/๓๐๑-๓๓๐/---

อย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ มิใช่ก็ไม่ใช่ ไม่ยอมรับและไม่ยืนยันอะไรเลย

๕. พวกอริจสสัมปปีนนวาท เห็นว่าสิ่งต่างๆ มีขึ้นเอง เป็นเอง คล้ายนักวัตถุนิยม คนที่เห็นอย่างนี้มี ๒ พวก คือ พวกเกิดเป็นอสังขญีสัตว์ กับพวกตรรกี

๖. พวกสังขญีวาท พวกเห็นว่ามิสังขญา คือแม้ตายไปแล้วก็มีสังขญาเหลืออยู่

๗. พวกอสังขญีวาท พวกเห็นว่า ตายไปแล้วไม่มีสังขญาเหลืออยู่

๘. พวกเนวสังขญีนาสังขญีวาท เห็นว่า มีสังขญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสังขญาก็ไม่ใช่

๙. พวกอจุเลทวาท พวกเห็นว่า ขาดสูญ เมื่อสิ้นชีพแล้วไม่เกิดอีก

๑๐. พวกทิกฺขฐธรรมนิพพาน พวกเห็นว่า กามคุณเป็นนิพพานชั้นยอด เป็นที่สุดยอดแห่งความสุข^(๔๓)

ถ้าจะมองในเชิงตรรกวิทยา แนวความคิดดังกล่าวนี้พอจะจัดเป็นรูปประพจน์ได้ ดังนี้

๑. ทุกสิ่งที่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า เป็นจริง (A)

๒. ทุกสิ่งที่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า ไม่เป็นจริง (E)

๓. บางสิ่งที่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า เป็นจริง (I)

๔. บางสิ่งที่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า ไม่เป็นจริง (O)

ซึ่งมีลักษณะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน (Opposed) ทำให้เป็นที่สงสัยแก่ผู้ต้องการความจริงแท้ อาทิ พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงปรารภเรื่องครูทั้ง ๖ ให้พระพุทธเจ้าสดับว่า พระองค์ไปถามหาความรู้จากครูทั้ง ๖ มา แต่ท่าน

(๔๓) ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน พรหมชาลสูตร ที.สี. ๙/๑-๙๐/---

เหล่านั่นตอบไม่ตรงคำถาม เปรียบเหมือนถามถึงเรื่องมะม่วง แต่พวกกลับ
ไปตอบเรื่องขนุน จึงต้องเสด็จกลับ^(๔๔)

พระพุทธศาสนาถือว่า ความรู้ไม่จริง ยึดถือว่าเป็นความจริง นี่เป็น
ความหายนะ ทั้งแก่ผู้ที่ตั้งตนเป็นศาสดา และแก่ผู้ปฏิบัติตาม อย่างเช่น
ศาสดาทั้ง ๖ ปฏิญาณตนว่า ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุด ด้วย
ความหลงผิด ทำตนให้นายนะ คนโง่เขลาที่พอใจทฤษฎีของศาสดาทั้ง ๖
ก็พลอยวิบัติไปด้วย

แนวคิดของศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ

๑. ปุรณะกัสสปะ^(๔๕) ทฤษฎีของท่านผู้นี้ปฏิเสธกฎศีลธรรมว่า
การกระทำดีหรือชั่ว ไม่เป็นอันทำ เพราะอนุมานจากพฤติกรรมของตนเอง
ด้วยตนเกิดเป็นทาสคนที่ ๑๐๐ ซึ่งเจ้าของทาสถือว่าเป็น มงคลทาส จึงไม่
ว่ากล่าวดุด่า ไม่ว่าเขาจะทำดีหรือไม่ดีก็ตาม

เมื่อเขาหนีออกจากบ้านนาย เร่ร่อนไป บังเอิญถูกโจรแย่งชิงผ้าถุง
เดินเปลือยกาย เข้าไปในหมู่บ้าน ในระยะเวลาดังกล่าว ประชาชนกำลัง
คลั่งพระอรหันต์ เห็นเขาเข้าจึงคิดว่า เขาเป็นสมณะอรหันต์ผู้มักน้อยหาคน
เสมอเหมือนมิได้ จึงพากันให้อาหาร ปุรณะกัสสปะคิดว่า คนนับถือเขา
เพราะไม่นุ่งผ้า จึงเลิกนุ่งผ้าตั้งแต่บัดนั้นมา มีผู้เลื่อมใสประพฤติตามแบบ
เขาเป็นจำนวนมาก

๒. มักขลีโคศล ทฤษฎีของเขาปฏิเสธเจตจำนงเสรี (Free Will)
ผู้นี้ถือภาชนะน้ำมันล้นลง ทำน้ำมันหก ถูนายไล่ตีและดึงผ้าถุงหลุดลุ่ย
จึงวิ่งเข้าไปอาศัยอยู่ในโรงโค (โคศล)

๓. สัจจนีครนธ์ ผู้นี้ขอตนว่า เป็นนักโต้แย้งที่หาใครเทียบตนมิได้

(๔๔) ดู สามัญญผลสูตร ที.สี. ๙/๙๔-๙๕/-----

(๔๕) ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ในมัจฉัตถกปิณี ปฐม ภาค ข้อ ๔๖/๔๑-๔๓ และข้อ ๒๒๕/
๒๑๗-๒๑๘ และสามัญญผลสูตร ที.สี. ๙/๙๔-๙๕/-

ชอบแสดงเหตุผลขัดแย้งตลอดเวลา เช่น-กล่าวว่า ฟิชและสัตว์อาศัยแผ่นดิน
คนเราก็อาศัยรูป เวทนา เป็นต้น ถ้าปฏิเสธว่า ชันธ ๕ เป็นอนัตตาเสียแล้ว
ก็เท่ากับปฏิเสธมูลฐาน เหมือนฟิชและสัตว์ เมื่อไม่มีแผ่นดิน ก็ไม่มี
ที่ตั้ง.....^(๔๖)

๔. **ทิมมชะ**^(๔๗) นักบวชชื่อ ทิมมชะ แสดงความเห็นว่ ทฤษฎี
ทั้งหมด (แม้ของพระพุทธเจ้า) ไม่ควรแกตน (ตนไม่เห็นด้วย) พระพุทธองค์ตรัสว่า
แม้ความเห็นของท่านเองอย่างที่ว่านั้น ก็ไม่ควรแก้ท่านด้วย แล้วตรัส
สรุปความเห็นไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ทุกสิ่งควรแกตน (สพพํ เม ขมติ)
๒. ทุกสิ่งไม่ควรแกตน (สพพํ เม น ขมติ)
๓. บางอย่างควร บางอย่างไม่ควร (เอกัจจํ เม ขมติ เอกัจจํ เม
น ขมติ)

ทรงกล่าวว่า บุคคลผู้ยึดถือทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีใด ย่อมทำให้วิวาทกัน
ทำให้เบียดเบียนกัน แล้วตรัสให้พิจารณาเห็นกายนี้ โดยความเป็นของไม่
เที่ยง เป็นทุกข์เป็นโรค จนถึงไม่ใช่ตัวตน ละความพอใจเสียได้

เพื่อความเข้าใจในเรื่องนี้ยิ่งขึ้น พึงศึกษาเพิ่มเติมปรัชญาอินเดีย อัน
ว่าด้วยปรัชญานายะ

(๔๖) ดูเพิ่มเติมพฤติกรรมของสังกนิครนถ์ ใน ม.ม. ๑๒/๓๙๒-๔๓๑/--

(๔๗) ดูเพิ่มเติมใน ทิมมชสูตร ม.ม. ๑๓/๒๖๙-๒๗๕----

ปรัชญานายะ : ระบบตรรกะสำนึกนิยม (Logical Realism)

๑. ความหมาย

คำว่า “นายะ” แปลว่า เข้าไปในธรรม ธรรมะในที่นี้หมายถึง ความจริง หรือ สัจจะ (Reality) นายะ จึงหมายถึง วิธีการหรือหลักสำหรับการค้นหาความจริง หรือสัจจะ นายะ มิใช่ตัวความจริง แต่เป็นเครื่องมือ (Instrument) ในการค้นหาความจริง มิใช่ตัวศาสตร์ แต่เป็นเครื่องมือสำหรับค้นหาศาสตร์

คัมภีร์นายะ สอนให้เรารู้จักวิธีการคิด ตามหลักแห่งเหตุผลที่ลึกซึ้ง และเป็นระบบระเบียบ

นายะ จึงเป็นระบบของวิชาตรรกวิทยามากกว่าจะเป็นระบบปรัชญา, เป็นระบบตรรกะสำนึกนิยม (logical realism) คือ เชื่อในทางทฤษฎีความรู้ตามแนวประจักษ์นิยมว่า ความจริงสามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยประจักษ์ คือ ประสบการณ์ และการอนุมาน

ลัทธิณายะ เชื่อในทฤษฎีที่ว่า สภาวะ หรือ อัตถิภาวะ (existence) ของโลกภายนอกเป็นสิ่งที่อยู่จริงและเป็นอิสระจากจิต (mind) การที่สิ่งใดจะเป็นอย่างไร มันก็เป็นของมันอย่างนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การปรุงแต่งของมนัส ความจริงตามเป็นจริง (มิใช่มายา) สามารถอาศัยประสบการณ์และการอนุมานตามหลักเหตุผล และสามารถเข้าถึงได้

นักปรัชญาอินเดียมีทัศนะสอดคล้องกันและยอมรับว่า นยายะเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับศึกษาวิชาปรัชญา, เป็นรากฐานของการศึกษาปรัชญา จึงกำหนดให้ศึกษา นยายะ ในฐานะเป็นวิชาจำเป็นบังคับก่อน สำหรับ นักศึกษาวิชาปรัชญา

๒. ผู้ให้กำเนิด

ผู้ให้กำเนิดลัทธินยายะ ชื่อ "โคตมะ" ซึ่งมีชีวิตอยู่เมื่อประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑ สูตรที่ว่าด้วยนยายะ ชื่อ นยายสูตร ต่อมาเมื่อนักคิด พยายามขยายหลักการนี้ พร้อมทั้งอธิบายตีความ ผู้ที่มีชื่อเสียงคือ ภาทส- ยายณะ อุททยโตกร กางจิสา วาสูเทวา เป็นต้น

๓. แนวคิด

แนวคิดของลัทธินยายะมีว่า ความรู้ความเข้าใจในสรรพสิ่ง คือการ แสดงตัวออกมาของสรรพสิ่งนั้น ๆ ความรู้กับความเข้าใจเป็นอันเดียวกัน "รู้ตรงจะเข้าใจตรง" ความจำไม่ใช่ความรู้เป็นเพียงการระลึกได้ซึ่งประสบ- การณ์ที่ผ่านมาเท่านั้น ความจำเป็นสิ่งไม่แน่นอน ตรงกับแนวคิดทางพุทธ ศาสนาว่า "อนิจจา สญญา" ความจำเป็นความรู้ระดับหนึ่ง แต่ยังขาด ความสมบูรณ์และความชัดเจน

ความรู้ที่สมบูรณ์ ต้องมีความเที่ยงตรงต่อสภาวะที่เป็นจริงของ บรรดาสรรพสิ่ง เป็นความรู้สภาวะอันเป็นสากล (Unniversality) อย่างเราๆ เรื่องเก่าๆ มิใช่ตัวเก่าๆแต่ละชนิด แต่รู้ความเป็น (Being) ของเก่าๆ หรือ คุณสมบัติอันมีอยู่ในเก่าๆ เก่าๆอาจมีหลายลักษณะ หลายชนิด แต่มี คุณสมบัติแห่งความเป็นเก่าๆเหมือนกัน

ความรู้ที่สมบูรณ์ตามแนวคิดของลัทธินยายะ จึงมิใช่ความรู้เกิด จากประสาทสัมผัส แต่เป็นความรู้ทางมนัส (Intellectual)

มนุษย์เป็นสัตว์โลกซึ่งอยู่บนเส้นแบ่งโลกทางวัตถุและโลกของจิต พลัง แห่งโลกทั้งสองรวมกันอยู่ในมนุษย์แต่ละคน มนุษย์มีทั้งร่างกายอันประกอบ

ด้วยประสาทแห่งการรับรู้อย่างสัตว์อื่น และมีจิตซึ่งสามารถรับรู้โดยตรง

ความรู้ด้านการวิเคราะห์, การสังเคราะห์, ความเหมือนและความแตกต่าง เป็นความรู้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสติปัญญา ความรู้ชนิดนี้พลาโตเรียกว่า **ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ (Form) ของสรรพสิ่ง** **ความรู้ที่แท้จริงคือความรู้เข้าถึงรูปแบบของสรรพสิ่งนั้น ๆ**

ความรู้ทางประสาทสัมผัส (Sensation) กับความรู้ทางพุทธิปัญญา มีผลิตผลต่างกัน ความรู้ทางประสาทสัมผัสมีผลิตผลเป็นความจำหรือจินตภาพ (Imagination) ความรู้ทางพุทธิปัญญา มีผลิตผลเป็นมโนภาพ (Concept)

มโนภาพ หรือความเป็น (Concept) ของสรรพสิ่ง ได้แก่ความเหมือน (Similarity) ความเป็นหนึ่งเดียว (Unity) อันมีอยู่ในสิ่งที่แตกต่างกัน อย่างเช่น ต้นไม้ นก สุนัข เก้าอี้ มีลักษณะ ขนาดรูปร่าง และชนิดต่างกัน ต้นไม้มีหลายชนิด ต้นยาง ต้นตะเคียน ฯลฯ เราเรียกว่า "ต้นไม้" นกเขา นกกระเรียน เราเรียกว่า "นก" นายขาว นายแดง นายมา เราเรียกว่า "คน" เพราะความเหมือนกัน คือ ความเป็นต้นไม้ ความเป็นนก และความเป็นคน

ความเป็น (Being) นี้เอง เรียกว่า มโนภาพ (Concept)

ปกติเราเห็นเฉพาะต้นไม้ นก คน เป็นต้น แต่เราไม่อาจมองเห็น ความเป็นต้นไม้ ความเป็นนก และความเป็นคน ความเป็นเรา มองเห็นด้วยปัญญา หรือทางมนัสเท่านั้น

ปรัชญานายายะ รับรองทั้งความรู้ทางประสาทสัมผัส (ประจักษ์) ความรู้ทางพุทธิปัญญา และการอนุมานตามแนวตรรกวิทยา โดยยืนยันว่า ประจักษ์เป็นฐานแห่งความรู้ทางพุทธิปัญญา แต่ความรู้ทางพุทธิปัญญาบางอย่างไม่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส

๔. วิธีการ ความรู้ และแหล่งความรู้

ทั้งสามอย่างมีความสัมพันธ์กันและกัน วิธีการเป็นเครื่องมือให้เราค้นพบความรู้ เรียกว่า **ประมาณตัวความรู้** เรียกว่า **ประเมยยะ** ส่วนแหล่งความรู้

มี ๔ ประการคือ **ปรัตยักร์** (ประจักษ์) **อนุमान** **อุปमान** และ **ศัพท**

ปรัตยักร์ หมายถึงการเห็นแจ้ง ความเข้าใจอย่างชัดแจ้งด้วยตนเอง

ตามปกติเรามักจะเข้าใจว่า ประจักษ์ หรือ ปรัตยักร์ เป็นความรู้ที่ได้รับจากประสาทสัมผัส ที่อายตนะภายในสัมผัสกับอายตนะภายนอก และเป็นความรู้ที่เชื่อถือได้ จนถึงกับให้ความสำคัญแก่ความรู้ชนิดนี้ว่า เป็นฐานแห่งความรู้อันเป็นวิทยาศาสตร์ อะไรก็ตามที่ไม่อาจรับด้วยประสาทสัมผัส ยังไม่อาจยืนยันว่ามีหรือไม่มี

ความรู้ที่เรียกว่า **ประจักษ์** เกิดโดยอาศัยประสาทสัมผัส มีประสาทสัมผัสเป็นฐาน

แต่นักปรัชญากลุ่มนैयाยะ ไม่ได้พอใจคำอธิบายเพียงแค่นี้ พวกเขาเห็นว่า **ประจักษ์** อาจเกิดได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการสัมผัส ระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก อย่างเช่น ความรู้สึก ดีใจ เสียใจ

ลักษณะสำคัญของปรัตยักร์ คือต้องเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันใด

แนวคิดนี้น่าจะตรงกับคำว่า ธรรมารมณในพุทธศาสนา

ปรัตยักร์ แบ่งเป็นสองชนิด คือ ปรัตยักร์ธรรมดากับปรัตยักร์พิเศษ

ปรัตยักร์ธรรมดา เกิดได้สองลักษณะ คือ เมื่ออายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กายประสาท) กระทบกับอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) และเมื่อจิตกระทบกับอารมณ์ รัก เกลียด หลง เป็นต้น

ปรัตยักร์พิเศษ ได้แก่ความรู้ที่เกิดจากมนัสรับรู้คุณสมบัติบางอย่างที่เกิดภายใน โดยไม่ต้องอาศัยแรงกระตุ้นจากวัตถุภายนอก เป็นอาการของมนัสโดยตรง เช่น ความกระปรี้กระเปร่า ความอยากได้ ปรัตยักร์พิเศษแบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. สามานยลักษณะ

เป็นปรตยักร์ที่เอาความเป็นอันมื่ออยู่ในสิ่งเฉพาะไปกำหนดความเป็นของสิ่งทั้งหมดที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เช่น ความรู้เรื่อง “นก” ; ในโลกเรามีนกนานาชนิด แต่ละชนิดมีนับล้าน ๆ ตัว เมื่อเรารู้ความเป็นนก (Concept of bird) ในนกเพียงตัวเดียว ทำให้เรารู้จักนกทุกชนิดและทุกตัว พอเห็นเราเรียกได้ทันทีว่า “นก”

แนวคิดนี้ตรงกับความคิดของปรัชญาเมธีอริสโตเติลที่ว่า “สิ่งสากลมื่ออยู่ในสิ่งเฉพาะนั่นเอง”

๒. ชญาณลักษณะ

เป็นความรู้เกิดจากประสบการณ์ในอดีต เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ทางประสาทสัมผัสในปัจจุบัน เวลาเราได้ยินคนร้องไห้ เรารู้ว่าเขาเจ็บปวด ได้ยินเสียงคนรู้ว่าเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย หินดูเหมือนแข็ง น้ำดูเหมือนเหลว ฟริกซ์หนูดูเหมือนเผ็ด เห็นແลรู้ว้า “ปวด” ความรู้ชนิดนี้เรานำประสบการณ์ในอดีตมาสรุปปรากฏการณ์เฉพาะหน้าได้ค่อนข้างแม่นยำ

๓. โยคชปรตยักร์

ความรู้เกิดจากการฝึกจิต ทำจิตให้สงบเป็นอารมณ์เดียว จะรู้เห็นตามความเป็นจริง เป็นความรู้เฉพาะตัวเท่านั้น ยากแก่การจะอธิบายให้คนอื่นเข้าใจ หากผู้นั้นไม่ผ่านการฝึกมาก่อน

ความรู้ชนิดนี้ ปรัชญาตะวันตกเรียก “รหัสญาณ” หรือ “อัสฉัตติก-ญาณ” (intuition) พุทธศาสนาก็ก้าวถึงความรู้เกิดจากการปฏิบัติ (โยคา เวชายเต ฐิริ)

ปรตยักร์แบ่งตามขอบเขต (ปริเขต) มี ๓ ลักษณะคือ นิรวักลปะกะ สวักลปะกะ และ ปรตยภิชญา

๑. นิรวักลปะกะ

ความรู้ที่ยังคลุมเครือ ยังอยู่ในขั้นสงสัย เพราะมีขอบเขตยังไม่ชัดเจน เป็นการรับรู้แบบรวม ๆ ระดับ สัญญา หรือเป็นการรับรู้เบื้องต้น (primary

apprehension) ขาดการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เช่น รู้ว่า มีกลุ่มคน รู้ว่า มีผลไม้นั้นแต่กรำ

๒. สวิกัลปะกะ

ความรู้ที่ชัดเจน มีขอบเขตของการรับรู้ที่แน่ชัด สามารถแบ่งแยก สิ่งหนึ่งออกจากสิ่งหนึ่งได้ พร้อมกับกำหนดสภาวะและความเป็นของแต่ละ สิ่ง เป็นความรู้ระดับ “วิญญาน”

ลักษณะของความรู้ชนิดนี้ คือ การรวมเข้า (composition) และหัก ออก (division) เห็นกลุ่มคนรู้ว่าหญิงก็คน ชายก็คน เห็นตะกร้าผลไม้รู้ว่า มี ผลไม้อะไรบ้างอยู่ในตะกร้าใบนั้น

ความรู้ชนิดนี้ เข้าถึงความเป็น (concept) ของแต่ละสิ่ง จนสามารถ แบ่งสิ่งหนึ่งออกจากสิ่งหนึ่ง และรวมสิ่งที่เหมือนกันเข้าด้วยกัน โดยอาศัย คุณสมบัติของวัตถุ

๓. ปรัตยภิชญา

ความรู้ความหมายของศัพท์ ศัพท์เป็นตัวแทนของจินตภาพ (imagination) และมโนภาพ (concept) ทั้งสองอย่าง อาศัยประสบการณ์และสติปัญญา ร่วมกัน

จินตภาพ คือ ภาพเฉพาะ เช่น ภาพของนายแดงที่เรารู้จัก

มโนภาพ คือ ภาพรวม ภาพสากล เช่น ภาพของนกที่ไม่ระบุลง ไปว่านกชนิดใด

ทั้งสองอย่างเป็นภาพของสิ่งที่มีอยู่จริงในโลกของประสบการณ์ เป็น ความจริงตาม ภววิสัย

ศัพท์เป็นสัญลักษณ์ที่มนุษย์บัญญัติแทนภาพทั้งสอง พอได้ยินคำว่า “นก” ภาพของนกจะปรากฏในมนัสอย่างชัดเจน

อนุมาน วิธีการหาความจริงโดยการคาดคะเน หรือการเดา แต่เป็น การเดาที่มีหลักเกณฑ์

คำว่า อนุมาน มาจาก อนุ (ตาม)+มาน (รู้) อนุมานหมายถึงรู้ตาม
ได้แก่ความรู้ใหม่เกิดตามหลังความรู้เก่า หรือความรู้ที่เรารู้อยู่ก่อนแล้ว

หลักเกณฑ์ในการอนุมาน มี ๕ ประการคือ

๑. ประติชญา (รับรู้)

๒. เหตุ

๓. อุทาหรณ์

๔. อุปนัย

๕. นิคมน์

ตัวอย่าง มนุษย์ทุกคนย่อมกลัวตาย (รับรู้)

เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ (เหตุ)

สัตว์ทุกชนิดย่อมกลัวตาย (อุทาหรณ์)

มนุษย์เป็นสัตว์ (อุปนัย)

ฉะนั้น มนุษย์ย่อมกลัวตาย (นิคมน์)

การอนุมานเป็นได้ทั้งนิรนัย (deductive) และอุปนัย (inductive)
คืออนุมานจากสิ่งสากลมากกว่าไปสู่สิ่งสากลน้อยกว่า หรือจากสิ่งน้อยกว่า
ไปหาสิ่งมากกว่า โดยจัดเป็นรูปช่วงความคิด (syllogism)

ลัทธิขยายแบ่งการอนุมานออกเป็น ๓ แบบ

๑. การอนุมานแบบจิตวิทยา คือการอนุมานโดยกำหนดเอาตัวเรา
เป็นฐาน แล้วให้ผู้อื่นรู้ตามที่เรารู้โดยการเทียบเคียง (Analogy)

๒. การอนุมานแบบที่สอง แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ แบบบูรวัต
หรือบูรพัต อนุมานจากเหตุไปหาผล คืออนุมานผลที่ไม่ปรากฏโดยอาศัย
เหตุที่ปรากฏเฉพาะหน้า เช่นอนุมานว่าฝนจะตก เพราะเห็นก้อนเมฆ อนุมาน
ว่าเขาต้องสอบไล่ได้ เพราะเห็นเขาเป็นคนที่ขยันเรียน แบบเศรวัต อนุมาน
จากผลไปหาเหตุ คือ อนุมานจากผลที่ปรากฏเฉพาะหน้าไปหาเหตุ ซึ่งเรา
ยังไม่เห็น เช่น อนุมานว่า ดินตรงนั้นอุดมสมบูรณ์ เพราะการมองเห็นต้น

ไม่ใช่ยวชุ่ม แบบสามัญทฤษฎะ การอนุมานโดยสังเกตความเป็นปกติของ
แต่ละสิ่งโดยอาศัยการสังเกตและการบันทึกเหตุการณ์ ตัวอย่าง เราสังเกต
โต๊ะหมู่บูชาในห้องพระติดต่อกันมานานเราสรุปว่า โต๊ะหมู่ก็เป็นทุกข์ เพราะ
มีการไม่คงอยู่ในสถานะเดิม มีความเก่าคร่ำคร่า (ชรา) และความทรุดโทรม
เข้าครอบงำ

การอนุมานแบบที่สาม เป็นการอนุมานโดยการพิสูจน์ตามแนว
ตรรกศาสตร์ แบ่งออกเป็น ๓ วิธี คือ

๑. แบบเกวลานวยิ

ประกอบด้วยข้อเสนหลัก (major premise) และข้อเสนรอง (minor
premise) และนิคมน์ มีศัพท์กลางทำหน้าที่เชื่อมระหว่างข้อเสนหลักและ
ข้อเสนรอง

ตัวอย่าง มนุษย์ทุกคนเป็นสัตว์ (ข้อเสนหลัก)
คนอเมริกันเป็นมนุษย์ (ข้อเสนรอง)
ฉะนั้น คนอเมริกันเป็นสัตว์ (นิคมน์)

๒. แบบเกวลวยติเรกิ

ประกอบด้วยข้อเสนหลักเป็นปฏิเสธสากล และข้อเสนรองสัมพันธ์
กับข้อเสนหลักในลักษณะปฏิเสธต่อข้อเสนหลักนั้น (ข้อความเป็นปฏิเสธต่อกัน
กล่าวคือข้อเสนรองเป็นประโยคยืนยัน)

ตัวอย่าง - สิ่งมีชีวิต ไม่ใช่เป็นเพชร
แต่ของแข็งบางอย่างเป็นเพชร
ฉะนั้น ของแข็งบางอย่างเป็นหิน
- สิ่งไม่มีชีวิต ไม่ต้องการอาหาร
เชื้อโรคต้องการอาหาร
ฉะนั้น เชื้อโรคเป็นสิ่งมีชีวิต

๓. แบบอันววยติเรกิ

มีข้อเสนอรองสัมพันธ์กับข้อเสนอหลัก ทั้งโดยอนุโลม และปฏิโลม

ตัวอย่าง - สิ่งมีชีวิตต้องการอากาศ

เชื้อโรค เป็นสิ่งมีชีวิต

ฉะนั้น เชื้อโรคต้องการอากาศ

- สิ่งไม่อยู่โดยปราศจากอากาศ เป็นสิ่งมีชีวิต

เชื้อโรคเป็นสิ่งมีชีวิต

ฉะนั้นเชื้อโรคต้องการอากาศ

- วัตถุทุกอย่างที่มีควันท่อมมีไฟ

ภูเขามีควน

ฉะนั้น ภูเขาจึงมีไฟ

- วัตถุที่ไม่ปราศจากไฟย่อมมีควน

ภูเขามีควน

ฉะนั้น ภูเขามีไฟ

อุปมาน คือการเปรียบเทียบ (comparison) เป็นการนำเอาสิ่งที่ยังไม่รู้เปรียบกับสิ่งที่รู้แล้ว เพื่อให้รู้จักสิ่งที่ยังไม่รู้ นั้น เช่น อยากให้รู้จักกระแต บอกว่ากระแตเหมือนกระรอก คนไม่รู้จักกระแตแต่รู้จักกระรอกก็พออนุมานได้ หรือกรณีเคยพบเหตุอย่างนั้นทำให้เกิดผลอย่างนี้ เมื่อเกิดเหตุอย่างนั้น ก็อนุมานว่าต้องเกิดผลอย่างนี้อีก

ตัวอย่าง - เมื่อวานฝนตก รถติด

วันนี้ฝนตก

ฉะนั้น วันนี้รถต้องติด

การอุปมาน รวมไปถึงการนำเอาสิ่งเป็นนามธรรมไปเปรียบกับสิ่งเป็นรูปธรรม

ศัพท์ หมายถึงคำบอกเล่า และยืนยันจากผู้รู้หรือจากสิ่งที่เชื่อถือได้ เช่น ตำรา นักปราชญ์ ศาสนา คุณค่าของศัพท์อยู่ที่ที่มาว่าน่าเชื่อถือมาก

น้อยแค่ไหน

ความรู้เรื่องศัพท์ ยังไม่เพียงพอที่จะบอกว่าเรารู้อะไรที่เป็น **ปรเมยยะ** (ตัวความรู้) ซึ่งอยู่เบื้องหลังของศัพท์นั้น บุคคลอาจรู้ศัพท์ดี แต่ไม่รู้สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของศัพท์นั้นเลยก็ได้ เช่น รู้คำว่า ศานติ แต่ไม่เคยพบหรือสัมผัส "ศานติ"

บุคคลเข้าใจ **กรรม** (สิ่งที่บ่งถึง) ด้วยอาศัยคำศัพท์ แต่คนที่เข้าใจศัพท์ อาจไม่เข้าใจกรรมก็เป็นได้

ความเข้าใจประจักษ์มีได้สองประเภทคือ เข้าใจศัพท์และเข้าใจมโนภาพที่ศัพท์นั้นบ่งถึง

เครื่องมือแสวงหาความจริง

การใช้ตรรกะเพื่อความจริง

๑. ที่মনะ เขาไม่เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี^(๔๔) พระพุทธองค์ตรัสว่า ความเห็นนั้น (คือความเห็นที่ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี) ก็ไม่ควรแก่ท่าน^(๔๕) หมายความว่า ที่মনะไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีของเขาเองเป็นการย้อนตอบ ที่মনะ ในเชิงตรรกะ

การที่ ที่মনะพูดว่า เขาไม่เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี เป็นการพูดเพื่อปฏิเสธคำสอนของพระพุทธองค์ แต่เมื่อพระพุทธองค์ย้อนเกล็ดให้ก็เลียงไปทูลว่า เขาเห็นด้วยกับทฤษฎีนี้ว่า ทุกอย่างเหมือนกันหมด^(๔๖) ซึ่งหมายถึง ไม่มีความเห็นหรือทฤษฎีใดน่าเชื่อถือกว่าของใคร

ว่ากันตามหลักตรรกะ การยืนยันว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี เป็นสภาพการณ์ขัดแย้งในตัวเอง(Self-contradiction) ที่เรียกว่า Paradox situation มีค่าทางตรรกะว่า “ทุกสิ่งที่ข้าพเจ้าพูดเป็นเท็จ” ซึ่งจะเป็นเท็จ ถ้าจริง และเป็นจริง ถ้าเท็จ ตามหลังความขัดแย้ง เพราะ ที่মনะพูดว่าข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับทฤษฎี E ภายหลังมายืนยันว่า “ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับทฤษฎีว่า

(๔๔) อนั เอวักกุสิ สหุพฺ เม น ขมตติ

(๔๕) ยา.....เอสา ทิฏฐิ สหุพฺ เม น ขมตติ เอสา ปี เต ทิฏฐิ น ขมตติ

(๔๖) เอสา เจ เม ทิฏฐิ ทิฏฐิ ขมยยุ ตํ ปัสส ตาทิสเมว.....

ทุกอย่างเหมือนกัน” เท่ากับพูดว่า ข้าพเจ้า เห็นด้วยกับบางทฤษฎี I ซึ่งขัดแย้งกันในตัว

พระพุทธองค์ตรัสตอบเพียงเพื่อให้ที่মনจะรู้สึกตัว ไม่ได้มุ่งใช้ตรรกะเพื่อแสดงโวหารจับผิดที่মনจะทรงมุ่งแสดงหลักความจริงสู่ทางปฏิบัติว่า

- ๑) สมณพราหมณ์บางพวก เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี ไน้มไปในทางยินดี ยึดมั่นถือมั่นความเห็นนั้น
- ๒) สมณพราหมณ์บางพวก ไม่เห็นด้วยกับทุกทฤษฎี ไน้มไปในทางไม่ยินดี ไม่ยึดมั่น ไม่ยึดถือ
- ๓) สมณพราหมณ์บางพวก เห็นด้วยกับบางพวกเห็นด้วยกับบางทฤษฎี ไม่เห็นด้วยกับบางทฤษฎีเป็นพวกยินดีบ้างไม่ยินดีบ้าง

ผู้มีปัญญา ย่อมมองเห็นว่า การยึดถืออย่างว่า เป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาท เป็นเหตุให้เบียดเบียนกัน จึงละทฤษฎีเหล่านั้น และไม่ยึดถือทฤษฎีอื่น ควรพิจารณาเห็นกายโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ จนถึงไม่ใช่ตัวตน ละความพอใจในกายเสียได้”

ความสุข ทุกข์ ความไม่ทุกข์ ไม่สุข เป็นของไม่เที่ยง เกิดจากเหตุปัจจัย เมื่อพิจารณาไปเกิดความเบื่อหน่าย หลุดพ้น เป็นอริยชน คนพวกนี้ จะไม่ทะเลาะกับใคร สิ่งใดที่เขาพูดก็พูดตามโวหารของโลก แต่ไม่ยึดถือทฤษฎีว่า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจ ทุกอย่าง (สพพ เม น ขมติ) ซึ่งมีการแปลความให้คลุมเรื่อง, ต่าง ๆ กันไป บางพวกก็ว่า “ทุกอย่าง” หมายถึงการเกิดใหม่ และการปฏิสนธิ (conception) ได้ในคำว่า สพพ เม อุปปตติโย ปฏิสนธิโย น กมนฺติ เมื่อแปลความอย่างนี้ ทำให้มองไปว่า ที่สมณะและผู้มีความเห็นลักษณะนี้ จัดอยู่ในพวก อูจเฉทวาท (annihilationist) ในกลุ่มพวกวัตถุนิยม บางพวกก็ว่า “ทุกอย่าง” หมายถึงทุกสิ่งในจักรวาล ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์หรือความคิด บางก็ว่า เป็น เรื่องของการโต้แย้งเชิงตรรกะซึ่งมีคน ๓ กลุ่ม เห็นไม่ตรงกันในด้านทฤษฎี

พวกหนึ่งว่า “ทุกสิ่งเป็นที่พอใจข้าพเจ้า”

พวกหนึ่งว่า “ไม่มีสิ่งใดเป็นที่พอใจข้าพเจ้า”

พวกหนึ่งว่า “บางอย่างเป็นที่พอใจข้าพเจ้า”

ข้อยืนยันว่า ทุกอย่าง “หมายถึง” ทฤษฎี (ทฤษฎี) อ้างพระดำรัสย้อนถามของพระพุทธเจ้าที่ว่า แม้แต่คำพูดที่ท่านกำลังพูด ก็ไม่พอใจแก่ท่าน^(๕๑) และคำตอบของทีฆนชะว่า “ข้าพเจ้าพอใจทฤษฎีของข้าพเจ้า”^(๕๒) คำว่าทั้งหมดยก หรือทุกอย่าง ในพระสูตรนี้ (ทีฆนขสูตร) จึงหมายถึง ทฤษฎี (ทฤษฎี) และคำว่า ขมติ มักใช้กับทฤษฎี เช่นคำว่า “ทฤษฎีนิชฌามานุติยา” (ตรงหรือสอดคล้องกับทฤษฎีที่ตนเชื่อถือ)

๒. สัจจนิกครนถ์ (จุฬาสัจจกสูตร มัชฌิมนิกาย) ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักไต่คว้าที่ใช้ตรรกวิทยาได้อย่างยอดเยี่ยม ชอบชวนโต้แย้ง, เคยปะทะคารมกับศาสดาทั้ง ๖ ที่มีชื่ออย่าง ปุณณกัสสปะ มักขลิโคศล มาแล้วยังความปราชัยให้ศาสดาทั้ง ๖ อย่างย่อยยับ

สัจจกะ กล่าวว่า เมื่อเขาได้กับคนเหล่านั้น คนเหล่านั้นพูดไม่อยู่กับร่องกับรอย ออกไปนอกแนวของญัตติ ทั้งยังแสดงความโกรธเคืองให้ปรากฏ แต่สัจจกะ ก็มาพ่ายแพ้ต่อพระพุทธองค์ เพราะเขามุ่งแต่จะเอาชนะด้วยเหตุผล พระพุทธองค์ตรัสความจริง โดยทรงเน้นการปฏิบัติ

สัจจกะมีความยึดมั่นเป็นส่วนตัวและใช้เหตุผลปกป้องสิ่งที่ตนยึดมั่นนั้น เขายึดทฤษฎีว่า บุคคลแต่ละคน (ปรัสนบุคคล) ประกอบจากอัตตา (self) & ประการ

๑. รูปีตตา (รูปาตมา) ตัวตนที่มีรูปร่าง (Bodily self)
๒. เวทนัตตา ตัวตนคือเวทนา (Hedonic self)
๓. สัญญัตตา ตัวตนคือสัญญา (Mental self)
๔. สังขารัตตา ตัวตนคือสังขาร (Active self)
๕. วิญญาณัตตา ตัวตนคือวิญญาน (Cognitive self)

การกระทำทุกอย่างแม้แต่ความประพฤติด้านศีลธรรมก็อาศัยสิ่งทั้ง ๕ ซึ่งเป็นทฤษฎีที่สอดคล้องกับทฤษฎี ไตรตริยะ ในคัมภีร์อุปนิษัทที่ว่า

(๕๑) เอสา ปี เต ทฤษฎี น ขมติ

(๕๒) เอสา เม ทฤษฎี ขมยุย

บุรุษประกอบขึ้นจากธาตุมัน ๕ อย่าง

ด้วยความคิดสืบเนื่องที่สัจจะได้อาจมาจากคัมภีร์อุปนิษัตหนึ่งเองทำให้สัจจะยืนยันว่า ชันธ ๕ เป็นของเที่ยงเป็นพื้นฐานของสรรพสิ่ง อตตาคือมูลฐานของสิ่งต่าง ๆ เหมือนพื้นดินเป็นที่ตั้งของคนสัตว์เดรัจฉาน และต้นไม้

เมื่อพระพุทธองค์ย้อนถามว่า ท่านกล่าวว่า ชันธ ๕ เป็นของท่าน ไซ้ใหม่ สัจจะจะไม่ยืนยันกลับตอบเลี่ยงไปว่า คนส่วนมากเขารู้กันอย่างนี้ เมื่อถูกพระพุทธองค์ตรัสไม่ให้อ้างคนอื่น สัจจะจึงจำใจยืนยันว่าตนก็ว่าอย่างนั้น

ทรงเปรียบเทียบให้สัจจะฟังว่า กษัตริย์มีอำนาจในแคว้นของพระองค์ จะฆ่าบริพารหรือเนรเทศใครก็ย่อมทำได้ ท่านกล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของท่าน ๆ มีอำนาจบังคับได้อย่างกษัตริย์ผู้มีอำนาจหรือไม่ สัจจะก็นิรณัตตตอบว่าไม่ได้

พระพุทธองค์ตรัสกับสัจจะว่า เหมือนคนต้องการแก่นไม้ แต่ไปตัดต้นกล้วย จึงไม่ได้แม้แต่กระพี้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงแก่น เท่ากับทรงเน้นว่าวิธีการโต้แย้งเชิงตรรกวิทยา ไม่มีความจริงที่มั่นคง เหมือนต้นกล้วย คนที่ติดอยู่กับวิธีการนี้จะไม่พบแก่น (สัจธรรม)

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ทรงให้ความสำคัญต่อแนวทางการให้เหตุผลเชิงตรรกะดังตัวอย่างที่ยกมา พระองค์ยังไม่ต้องการให้นำเอาวาทศิลป์เชิงตรรกะไปใช้ในทางโต้แย้ง เพื่อเอาชนะผู้อื่น เช่น ตรัสไว้ในอลคัททูปมสูตรว่า^(๕๓) "คนเหล่านั้นเรียนธรรมะเพื่อเพ่งโทษผู้อื่น เพื่อเอาชนะวาตะของผู้อื่น จึงไม่ได้รับประโยชน์ของการเรียน ธรรมะที่เรียนไม่ดีเป็นไปเพื่อสิ่งไรสาระ เพื่อความทุกข์"^(๕๔) "ความข้อนั้นมุ่งหมายไม่ให้ใช้ธรรมะเพื่อโต้แย้งในลักษณะใดว่าที่ เพื่อเอาชนะผู้อื่นเท่านั้น

คำว่า อติวาทปโมกขานิสังสา หมายความว่า เพื่อประโยชน์แก่การป้องกันทฤษฎี (ทิฏฐิ) ของตน ๆ วาทปโมกขา หมายถึงทฤษฎีหลักเป็นหัวใจของคำสอน

(๕๓) อลคัททูปมสูตร มัชฌิมนิกาย

(๕๔) เอกกุเจ โมฆปริสา อุปมกนิสังสา เจว ธมมัม ปริยาปนุนติ อติวาทปโมกขานิสังสา

ส่วนคำว่า อุปรมุณิสัส หมายถึง เพื่อประโยชน์แก่การหาข้อบกพร่องของผู้อื่น

พระพุทธองค์ตรัสว่า เราแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพ เพื่อให้ใช้ข้าม (นิตถรรณะ) ไม่ใช่ให้ใช้เพื่อยึดติด (คณณะ) เปรียบเหมือนคนใช้แพข้ามฝั่งเมื่อถึงฝั่งแล้ว ไม่จำเป็นต้องแบกแพไปด้วย เมื่อรู้ธรรมะแล้ว ใช้ธรรมะก่อนก็เลวได้แล้ว ทั้งละเมอธรรมะ

ตามพุทธพจน์นี้ ธรรมะเป็นแผนปฏิบัติการ (Plan of action) มิใช่เป็นเพียงทฤษฎี (Theory) ที่ไว้ตอบโต้ทฤษฎีผู้อื่น หรือไว้เพื่อประสงค์ใช้ธรรมะนั้นเป็นอุปกรณ์การดำเนินทฤษฎีของฝ่ายตรงข้าม

หลักความจริงมีว่า ไม่ควรจะเรียนธรรมะอย่างเดียว โดยไม่สนใจหลักการโต้แย้งเชิงตรรกวิทยา (ไม่ควรเรียนธรรมโดยไม่สนใจตรรกะ) มันอาจเป็นการสะท้อนภาพให้เห็นบรรยากาศทางสติปัญญาในยุคนั้น ซึ่งบางทีหลักทฤษฎีอาจถูกล้อมกรอบ หรือถูกโจมตี โดยอาศัยความชำนาญเชิงตรรกะของคนบางคนได้ ในยุคนั้นสมณพราหมณ์ส่วนหนึ่ง ตั้งป้อมอยู่ตามสวนสาธารณะ มุงโจมตีทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อป้องกันทฤษฎีของตนและดำเนินผู้อื่น

ตามนัยแห่งนยายสูตร วาทะ (dabate) ประกอบด้วย

๑. สาธนะ การป้องกัน (defence)
๒. อุปาลัมภะ การโจมตี (attack)^(๕๕)

การป้องกันทฤษฎีของตน โดยอาศัยหลักเกณฑ์แห่งความรู้อันเกิดจากแหล่งที่น่าเชื่อถือ หรือการทำให้น่าเชื่อถือ (ประมาณ) และการโจมตีหรือวิพากษ์ทฤษฎีของปรปักษ์ โดยอาศัยการแสดงผลโดยตรง (ตรรกะ)

ทั้งการป้องกันและการโจมตี จบลงด้วยการมุงชนะในการโต้แย้ง วิธีนี้เรียกกันว่า ชัลปะ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ทฤษฎีของตนโดยอาศัยฐานของตนเองตรงกันข้าม วิวาทะ ซึ่งเป็นการกล่าวโทษทฤษฎีของปรปักษ์อย่างเดียว

(๕๕) อุปาลัมภะ ปะเรตี วาเท โทสาโรปน

การป้องกันรักษาไว้ซึ่งทฤษฎี มีความสำคัญผู้ไม่ฉลาดรอบรู้เชิงตรรกะอาจปราศัยได้ พุทธศาสนาเกิดท่ามกลางศาสนาลากหลายอย่างปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ให้เราได้ศึกษากันอยู่

ในสันตทกสูตร มัชฌิมนิกาย พูดถึงความแตกต่างระหว่างศาสนาไว้ดังนี้.-

กลุ่มไม่ประพติพรหมจรรย์ แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม คือ

๑. พวกนัตถิกวาทะ เห็นว่าไม่มีเสนไม่มีผลของกรรมดีกรรมชั่ว
๒. พวกอภิกิริยวาท เห็นว่าไม่เป็นอันทำ เช่น ฆ่าสัตว์ก็ไม่เป็นอันฆ่า
๓. พวกอเหตุกวาท เห็นว่าไม่มีเหตุ คือบุญบาปไม่มีเหตุปัจจัย
๔. พวกสังสารสัทธิ เห็นว่าพาล หรือบัณฑิตหลังเวียนว่ายตายเกิดแล้วก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เท่าเทียมกัน

คนทั้ง ๔ กลุ่มนี้ เป็นพวก ทุตรกิกะ (Ill-reasoned) ไม่ส่งเสริมการประพติพรหมจรรย์ คนที่เชื่อตามก็ไม่ต้องประพติอะไรมีคติเท่าเทียมกับศาสนา

กลุ่มประพติพรหมจรรย์ที่ไม่น่าพอใจ ๔ กลุ่ม

๑. ศาสดาอ้างว่า ตนเองเป็นสรวรพัญญ มีญาณทัศนะสมบูรณ์ แต่ช่วยตัวเองไม่ได้
๒. ศาสดาพวกอนุสสวีกา ถือความจริงตามตำรา
๓. ศาสดาประเภทนักตรรกะ (นักเดา)
๔. ศาสดาเป็นคนโง่ (อมราวินิเวชาวาทะ)

ในสภาพความจริง พระพุทธองค์ถูกถามปัญหาจากกลุ่มคนผู้ใช้เหตุผลเหล่านี้ เนื่องด้วยส่วนมากเป็นปัญหาเชิงวิพากษ์ ผู้ฝึกฝนในแนวคิดนี้มีทั้ง กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี และสมณะ ต่างก็เรียกตัวเองว่าเป็นบัณฑิต บางปัญหาทดลองปัญญา บางปัญหาทดสอบความเห็น สถานที่ถามมักจัดขึ้นในที่ประชุม "บริษัท" อาจเป็นที่ประชุมกษัตริย์ พราหมณ์ ฯลฯ

คนที่มีความเห็นต่างกัน ขัดแย้งกันเหล่านี้ บางกลุ่มมุ่งศึกษาทฤษฎี

ของผู้อื่น บางกลุ่มเพียงต้องการแสดงความสามารถในเชิงโต้แย้ง เมื่อได้ยินว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน ก็พากันไปเฝ้าและถามปัญหา พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ตรรกะโต้แย้งเหมือนกัน อย่างในสมณปัญทิกสูตร มัชฌิมนิกาย ปริพพาชก ชื่อ อุดคคหมานะ (ขยันเรียน) กล่าวว่า ตนบัญญัติบุคคล ประกอบด้วยธรรมะ ๔ อย่างว่า เป็น สมณะสมบูรณ์ด้วยกุศลเป็นบุคคล ชันยอดไม่มีใครสู้ได้

๑. คนไม่ทำความชั่วทางกาย

๒. คนไม่ทำความชั่วทางวาจา

๓. คนไม่ทำความชั่วทางใจ

๔. คนไม่ประกอบอาชีพชั่ว

พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เด็กแบเบาะก็เป็นสมณะสมบูรณ์ด้วยกุศลได้ ตามความเข้าใจของเขา (ของอุดคคหมานะ) เพราะเด็กแบเบาะไม่ทำชั่วทางกาย, ทางวาจา, ทางใจ และไม่ประกอบอาชีพชั่ว แต่ข้อเท็จจริงเด็กแบเบาะไม่อาจเป็นสมณะ

ภาษามีสองแบบ ภาษาที่ใช้พูดและการเขียนมี ๒ ลักษณะ คือ ภาษาแบบ (Formal Language) และภาษาเนื้อหา (Material Language)

ภาษาแบบ มีความหมายตรงไปตรงมา พูดถึงสิ่งใดหมายถึงสิ่งนั้น ซึ่งใช้ในทางวิชาการ หรือใช้ติดต่องานเป็นการ เช่น เกลือเค็ม มะนาวเปรี้ยว

ภาษาเนื้อหา มีความหมายเปลี่ยนไปตามเวลา สถานที่ อารมณ์ของผู้พูด พูดถึงสิ่งหนึ่ง แต่อาจหมายถึงอีกสิ่งหนึ่งก็ได้ เช่น นางจิ้มเค็มจัด สมทรงหนานหวาน

ในทางตรรกะ มีการใช้ภาษาพลิกแพลง ผู้พูดมักใช้คำ (term) กำรวม เมื่อพูดคำหนึ่งคำได้ออกไป ผู้ฟังแปลความหมายไปอย่างหนึ่ง ผู้พูดอาจแปลความไปอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ผู้พูดอาจใช้ภาษาแบบแต่ผู้ฟังอาจแปลความเป็นภาษาเนื้อหาก็คือ

ในการหลอกล่อ (Sophism) ผู้ใช้ภาษามักจะแปลความตรงกันข้าม หรือแปลความหมายให้ผิดไปจากที่อีกฝ่ายหนึ่งเข้าใจ เพื่อเอาชนะกันในทาง

โฆหาร นักปรัชญากลุ่มไซฟิสต์ นิยมใช้ภาษาในลักษณะนี้เสมอ

การใช้ภาษาในพุทธศาสนา หลักคำสอนในศาสนาพุทธใช้ภาษาทั้งสองแบบ คือ ภาษาตรงไปตรงมา ที่เรียกว่าภาษาแบบ ซึ่งไม่เป็นปัญหาในการศึกษาตีความ ที่ค่อนข้างมีปัญหาสำหรับผู้ศึกษาคือการใช้ภาษาเนื้อหาที่พูดถึงสิ่งหนึ่งแต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีตัวอย่างมากมาย เช่น

“ผู้ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ปลงพระชนม์ ขัดติยราชสองพระองค์
ทำลายประเทศ (รัฐ) และยามรักษาการเสียได้ จะได้เป็น
พรานหมณ์ที่หมดทุกข์” (๕๖)

ในที่นี้ท่านใช้ภาษาเนื้อหา พูดถึงสิ่งหนึ่งแต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง “บิดา” หมายถึง อัสสมิมานะ (ความถือตัว) “มารดา” หมายถึง ตัณหา “ขัดติยราช” หมายถึง สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) และอุจเจททิฏฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน) ทุกอย่างขาดสูญ) “ประเทศ” หรือรัฐหมายถึงอายุตนะ ๑๒ มีदानุเป็นต้น “ยามรักษาการ” ได้แก่ ความรู้สึกครมครมใจ (กลัวใจ) หรือนันทิราคะ ฆ่า หมายถึง ละ ทำลาย พรานหมณ์ หมายถึง พระชินาสพ (พระอรหันต์)

“เมฆคำราม แต่ฝนไม่ตก
ฝนตก แต่เมฆไม่คำราม
เมฆไม่คำราม และฝนไม่ตก
เมฆคำราม และฝนตก (๕๗)

เมฆคำราม หมายถึงผู้ศึกษาธรรม ฝนตก หมายถึง ความรู้ตามความเป็นจริง เมฆไม่คำรามได้แก่ผู้ไม่ศึกษาธรรม ฝนไม่ตก หมายถึง ผู้รู้ไม่ตรงตามความเป็นจริง

ในอาทิตตปริยายสูตร พระพุทธองค์ตรัสเรื่อง “ไฟ” คำว่า “ไฟ”

(๕๖) มาตร ปิตโร หนุตวา ราชาน เทว จ ขตติเย ภฏฐี สำนจโร หนุตวา อนินเ ยยติ พราหมณินต รัมมปท ภาค ๗ หน้า ๑๐๓

(๕๗) คชชิตา ใน วสฺสิตา
วสฺสิตา ใน คชชิตา
เนวคชชิตา ใน วสฺสิตา
คชชิตา จ วสฺสิตา จ อญ. จตฺต.

มิใช่ไพโรรมดา แต่หมายถึง ราคะ (ความรัก) โทสะ (ความขง) และโมหะ (ความหลง) ความแก่ ความตาย ฯลฯ (๕๘)

ในติกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ทรงแสดงบุคคลสามประเภทคือ คนตาบอด คนมีตาข้างเดียว และคนมีตาดีทั้งสองข้างถือว่าทรงใช้ภาษาเนื้อหา มิได้หมายถึงตา คือ มังสัจจุ (ตาเนื้อ) แต่ทรงหมายเอา “ปัญญา” (๕๙)

ผู้มีตาบอดทั้งสองข้าง เป็นพวกที่เอาดีไม่ได้ทั้งทางโลก และทางธรรม คือ ไม่รู้วิธีการทำมาหากิน หามาได้ก็ไม่รู้จักทำให้เจริญอกงามกับไม่รู้จะอะไรดีอะไรชั่ว

ผู้มีตาข้างเดียว เป็นผู้สามารถเอาดีทางโลกคือรู้จักทำมาหากิน รู้วิธีการทำให้สิ่งที่หามาได้เจริญอกงาม แต่ไม่รู้จะอะไรดีอะไรชั่ว

ผู้มีตาทั้งสองข้าง คนที่สามารถเจริญได้ ทั้งทางโลกและทางธรรม เวลาตรัสถึง ลักษณะของผู้เรียน พระพุทธองค์ตรัสเรื่อง “หม้อคว่ำ” “ชายพก” และ “หมอนนาย”

พวกหม้อคว่ำ คือคนที่ไม่สนใจ ขณะฟังคำสอนและขณะที่ลูกไปแล้ว คนประเภทชายพก คือคนที่ตอนนั่งรู้เรื่องแต่ลูกไปก็หล่นหาย คนประเภทหมอนนาย คือคนที่ฟังด้วยความสนใจ รู้เรื่อง ลูกไปแล้วก็ยังสนใจ คำว่า “หม้อ” จึงเป็นภาษาเนื้อหาพูดถึงหม้อแต่หมายถึงสิ่งอื่น

มีศัพท์พุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ที่ยืมมาจากลัทธิศาสนาอื่นแต่ใช้ในความหมายไม่ตรงกันนี้ศาสนานั้นเข้าใจ เช่น “ทิด” “พราหมณ์” “การลอยบาป” “สวรรค์” “นรก” เป็นต้น

ปัญหายุ่งตรงที่ว่า ทำอย่างไรให้ชาวพุทธเข้าใจศัพท์ต่าง ๆ ในความหมายตรงตามคำสอนพุทธศาสนา โดยมากยังเข้าใจศัพท์พุทธศาสนาในความหมายศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูอยู่มาก เป็นอุปสรรคต่อการศึกษา

(๕๘) อาทิตตปริยายสูตร มหาวรรค วินัยปิฎกเล่มที่ ๕

(๕๙) อัง. ตัก.

นักตรรกะ ตามแนวของพระพุทธโมชาจารย์

ดังนี้

พระพุทธโมชาจารย์ ได้กล่าวถึงชนิดของนักตรรกะไว้ ๔ จำพวก^(๖๐)

๑. **อนุสสุติกะ** ได้แก่ นักเหตุผล (ตรรกี) ผู้ซึ่งให้เหตุผลโดยข้ออ้าง (Premise) ที่อิงประเพณี (tradition) หรือรายงาน (report)

ท่านยกตัวอย่างบุคคลซึ่งได้ฟังมาว่า มีพระราชาองค์หนึ่งชื่อ เวสสันดร แล้วโต้แย้งบนฐานของข้อความนี้ว่า ถ้าพระเวสสันดร เป็นอันเดียวกับพระพุทธเจ้าแล้ว วิญญานก็เป็นของเที่ยง (Eternal) แล้วยอมรับทฤษฎีนี้ ถือว่า เป็นผู้ให้เหตุผลโดยอิงประเพณี

๒. **ชาติสสรตักกิ** นักเหตุผลผู้ซึ่งให้เหตุผลโดยอาศัยข้ออ้างจากการย้อนระลึกชาติ (Retrocognition)

ผู้ที่จำหรือระลึกชาติก่อน ๆ ได้ ๑ ชาติ ๒ ชาติ แล้วให้เหตุผลว่า เพราะเขามีอยู่ในอดีตครั้งนั้น ในสถานที่ที่ชื่อนั้น เพราะฉะนั้น วิญญานเป็นของเที่ยง เป็นบุคคลประเภทให้เหตุผลโดยอาศัยการระลึกชาติ

๓. **ลาภิตักกิกะ** นักเหตุผลซึ่งอาศัยข้ออ้างจากประสบการณ์จากการบำเพ็ญฌาน (Jhanic experiences)

พวกนี้อาศัยประสบการณ์ด้วยฌานจึงให้เหตุผลว่า เพราะจิตของเขามีความสุขในปัจจุบัน และมันจะต้องเป็นเช่นนั้นในอดีต และมันจะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกันในอนาคตยอมรับทฤษฎีว่า วิญญานเป็นอมตะ เป็นนักเหตุผลอาศัยฌาน

(๖๐) รายละเอียดใน อรรถกถาที่หมื่นนาย สมังควลลาลินี ๑ หน้า ๑๐๖-๑๐๗ ข้อความว่า ตตฺถ จตฺตฺพุทฺธิโร ตตฺถ อนุสฺสฺสติโก ชาติสฺสโร (ฌาน) ลาภี สุทฺธตฺตฺกโกติ ตตฺถ โย เวสฺสฺสนฺดโร นาม ราชา อโหสิตี อาทิ นี สุทฺวา เตน นี ยถิ เวสฺสฺสนฺดโร ว ภควา สฺสฺสโต อตฺตฺวาติ ตตฺถยฺนฺโต ทิฏฺฐี คณฺหาติ อยฺ อนุสฺสฺสติโก นามฯ เทวฺ ดิสฺสโต ชาติโย สรฺติวฺวา อนฺนี เอวํ ปุพฺเพ อสฺสฺสฺมึ นาม อโหสิ ตสฺมา สฺสฺสโต อตฺตฺวาติ ตตฺถยฺนฺโต

๔. สุทธิตักกิกะ นักเหตุผลบริสุทธิ์ ได้แก่นักตรรกวิทยาที่ใช้ตรรกะล้วน ๆ ในการให้เหตุผล เรียกว่า นักเหตุผลแท้ (pure) เช่น ว่า ถ้า ก เป็นจริง ข ก็เป็นจริง, ถ้า ก ไม่เป็นจริง ข ก็ไม่เป็นจริง นักตรรกะชาวตะวันตกอยู่ในกลุ่มนี้

๒ การแสวงหาความจริงโดยการพิสูจน์

บุคคลผู้ชาญฉลาดที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “วิญญูบุรุษ” นั้น มักจะไม่ปักใจเชื่ออะไรง่าย ๆ ที่สำคัญคือไม่เชื่อตามแนวทางตรรกะ เว้นแต่ว่าเขาได้ทดสอบด้วยตัวเองแล้ว ผู้แหวกวงล้อมออกจากความเชื่อตามแนวทางเก่า ๆ เช่นตรรกะ มาหาความจริงโดยการทดสอบด้วยวิธีการใหม่ ๆ (New Methodology) ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเห็นจะเป็นพระเจ้าปายาสี แห่งเสตัพพนคร ผู้ทรงเห็นว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกะไม่มี^(๖๑) ทรงพิสูจน์ความเชื่อของพระองค์ด้วยวิธีการต่าง ๆ อาจยกมากล่าวถึงได้ดังนี้^(๖๒)

๑. ทรงรับสั่งให้ผู้ใกล้จะตาย ซึ่งเป็นผู้คุ้นเคยกัน ให้กลับมาบอกว่า ไปตกนรกขุมไหน (โดยเลือกรับสั่งเฉพาะคนที่ทำกรรมชั่วและไม่เชื่อสมณพราหมณ์) ไม่ปรากฏว่า มีกลับมาแม้แต่รายเดียว
๒. รับสั่งกลุ่มผู้ทำแต่ความดีที่จวนจะสิ้นลม ให้กลับมาบอกว่า ไปอยู่สวรรค์ชั้นไหน ปรากฏว่า ไม่มีใครกลับมาบอกเลย
๓. ทรงรับสั่งสมณพราหมณ์ที่อ้างว่าจะไปเกิดเป็นเทพว่า เมื่อเป็นแล้วให้กลับมาบอกบ้างแต่ก็ไม่มีใครกลับมาเลย
๔. ทรงท้าทายผู้เป็นสมณพราหมณ์ว่า ถ้าเห็นว่า พวกเขาทำความดีแล้ว ตายไปจะไปเกิดใหม่ที่ดีกว่า ก็ควรฆ่าตัวตายไปหา

ชาติสุตตรกัถิ นาม ๔ โย ปน ลภิตาย ยถา เม อิทานิ อุตฺตา สุวโต อตีเต เอวํ อสิ อนาคเตปิ เอวํ ภวิสสตีติ ตกฺกยิตฺวา ภิฏฐี คุณฺหาติ อโย ลภิตกฺกโก นาม ๔ เอวํ อสิ อิหํ โหติ เอวํ อสฺสิ อิหํ โหติติ ตกฺกมตฺเตน เอว ปน คุณฺหนฺโต สุทธิตักฺกโก นาม ๔

(๖๑) ดู ปายาสีราชัญญสูตร ที.ม. ๑๐/๓๐๑/----

(๖๒) ดูรายละเอียดของการทดลอง ในสูตรเดียวกัน ที.ม. ๑๐/๓๐๓-๓๑๖/-----

ความสุขที่ดีกว่าในชาติหน้า แต่คนที่อ้างตัวเองว่า บริสุทธิ ก็
ไม่มีใครอยากตายเพื่อยืนยันหลักการเลย

๕. ทรงจับนักโทษประหารใส่หม้อแล้วปิดสนิท เอาหนังรัดแล้วยกขึ้น
ตั้งบนเตา จุดไฟเผาก็ไม่ปรากฏเห็นวิญญาณผู้ตายหนีออกไปเลย
๖. ทรงเอานักโทษประหารไปชั่งน้ำหนักก่อนตายและหลังตาย
ปรากฏว่า ก่อนตายน้ำหนักเบากว่า (ถ้ามีวิญญาณ หลังตาย
น่าจะมีน้ำหนักเบากว่า)
๗. ทรงให้กระทำโดยวิธีอื่น ๆ อีก เพื่อพิสูจน์หาวิญญาณ

๓ การแสวงหาความจริงตามแนวพุทธศาสตร์

ด้วยเหตุที่การหาความจริงโดยอาศัยเหตุเชิงตรรกะ มันผูกติดยึดโยง
อยู่กับทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง ส่วนการหาความจริงโดยอาศัยคัมภีร์ก็มีลักษณะ
ยึดติดคัมภีร์ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงใช้แนวทางทั้งสอง ดังนั้น หลักการใน
การหาความจริงเชิงพุทธ จึงมีลักษณะดังนี้

๑. **หลักการวิเคราะห์** (Analysis) เรียกตามศัพท์ว่า วิชัชวาทะ
อย่างหนึ่งที่พระองค์ตรัสไว้ในสุกสูตร ซึ่งมีข้อความดังนี้

สุกมาณพหุลถามพระพุทธองค์เกี่ยวกับความเห็นของพราหมณ์
บางพวกที่เห็นว่า มีแต่คฤหัสถ์เท่านั้นที่บรรลุสู่สัจธรรมและคุณความดี
พวกนักบวช (อย่างพระพุทธองค์) หาอาจบรรลุได้ไม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า
เราเป็นวิชัชวาทิ มิใช่เอกังสวาทิ^(๖๓) เราไม่สรรเสริญการปฏิบัติผิด คฤหัสถ์
หรือบรรพชิตก็ตาม หากปฏิบัติผิดก็ไม่อาจบรรลุสู่สัจธรรมและคุณความดี
(ญายธรรม)^(๖๔)

คำว่า เอกังสวาทะ หมายถึงการตอบว่า ผิด หรือ ถูก อย่างใด
อย่างหนึ่ง ในลักษณะเดียวกับการมองโลก มีแต่ ดำ กับ ขาว ซึ่งบาง

(๖๓) วิชัชวาทิ อนิ นานิ เอกังสวาทิ

(๖๔) ดูรายละเอียดใน สุกสูตร ม.ม. ๑๓/๗๑๐-๗๑๓/----

เรื่องเป็นสิ่งที่ถูกต้องเสมอไป และไม่อาจนำไปใช้กับทุกเรื่อง

ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา ประพจน์ต่าง ๆ อาจจะถูกแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

- ๑) กลุ่มที่หลังจากผ่านการวิเคราะห์แล้ว (วิภัช) จึงจะบอกได้ว่า จริง หรือ เท็จ
- ๒) กลุ่มที่เป็นเรื่องอภัยภาค คือ ไม่อาจจะตอบได้ว่า เป็นอย่างนั้นหรือไม่เป็นอย่างนั้น เช่นคำถามที่ว่า คุณรู้สึกเท่านั้นหรือที่บรรลุสังขะได้?

จะตอบว่า ถูก ได้ ก็ต่อเมื่อคุณรู้สึกผู้นั้น เป็นผู้ปฏิบัติชอบเท่านั้น แต่คำตอบนั้นจะผิด หากความรู้สึกนั้นไม่เป็นผู้ปฏิบัติชอบ อย่างนี้ต้องใช้หลักการวิเคราะห์ (วิภัช)

ในกรณีของอภัยภาคปัญหา เป็นเรื่องยากที่จะกำหนดว่า จริง เท็จ ถูก ผิด แม้จะได้ผ่านการวิเคราะห์อย่างละเอียดแล้วก็ตาม

ถ้อยคำที่ใช้ในศาสนา เช่น คำว่า อัตตา เป็นเพียง โลกสมัญญา (ชื่อทางโลก) โลกนิรุตติ (คำพูดของโลก) โลกโวหาร และ โลกบัญญัติ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสด้วยถ้อยคำเหล่านั้น เมื่อเพ่งตามสภาววิสัยยอมรับกันว่า ถูกต้อง แต่ถาเพ่งสังขะ ต้องวิเคราะห์ดูอย่างละเอียด (โดยการไม่ยึดถือตามที่ได้ยิน หรือ ตามถ้อยคำสำนวน)^(๖๕)

มีเรื่องบางเรื่อง ที่ผู้ยกขึ้นมาถาม, พระพุทธองค์ไม่ตรัสตอบ ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบ ด้วยทรงเห็นว่า ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน^(๖๖)

วิธีตอบคำถาม : ในการตอบคำถามนั้น พระพุทธองค์ทรงมีวิธีตอบอยู่ ๔ วิธี^(๖๗) คือ

๑. เอกังสพยากตปัญหา ปัญหาที่ตอบแ่งเดียว

(๖๕) ดู ปฏฐาปาทสูตร ที.ส. ๙/๓๑๒/---

(๖๖) ดู ปฏฐาปาทสูตร ที.ส. ๙/๒๙๒/---

(๖๗) ดู สังคัตตสูตร ที.ปา. ๑๑/๒๕๕/---- และปัญหาสูตร อง.จตุก. ๒๑/๔๒/----

๒. ปฏิปจฉาพยากรณ์ยะ ปัญหาที่ต้องย้อนถามก่อน
 ๓. วิทซชพยากรณ์ยะ ปัญหาที่ต้องอธิบายเชิงวิเคราะห์
 ๔. ฐาปณียะ ปัญหาที่ควรหยุดไว้ก่อน ไม่ต้องตอบ

การรู้จักตอบปัญหาตามสภาพของปัญหา จัดเป็นผู้ฉลาด มีไหวพริบ เป็นผู้ควรแก่การคบหา ส่วนบุคคลที่ไม่ควรเสวนาด้วย มี ๔ ประเภท คือ

๑. บุคคลเมื่อถูกถามปัญหาที่จะต้องตอบในแง่เดียวได้ ก็ไม่ตอบในแง่เดียว (ผิด/ถูก) แต่ไปไขว่ไขว่หัดตอบ หรือไม่ตอบเลย
๒. บุคคลไม่วิเคราะห์ปัญหา (วิทซ) ซึ่งต้องตอบด้วยการวิเคราะห์ (แต่อาจไปตอบว่าผิดหรือถูก)
๓. บุคคลไม่ย้อนถามปัญหา ซึ่งจะตอบได้ก็ต่อเมื่อมีการย้อนถามเท่านั้น
๔. บุคคลไม่หยุดปัญหาที่ควรหยุดไว้^(๖๔)

ส่วนสาเหตุที่ทำให้บุคคลถามปัญหานั้น อาจถามด้วยสาเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปนี้ คือ

๑. บางคนยอมถามเพราะความไม่รู้เพราะความไม่เข้าใจ
๒. บางคนมีความปรารถนาถาม เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา
๓. บางคนถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นชมเชย
๔. บางคน ยอมถามด้วยประสงค์จะรู้
๕. บางคนยอมถามปัญหาล้วนด้วยความดำริว่า เมื่อเราถามแล้วถ้าเขาตอบได้ถูกต้อง ก็เป็นการดี ถ้าเขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาให้ถูกต้อง^(๖๕)

(๖๔) สจาย.....ปคุคโล ปญฺหํ ปฏิฐฺโธ สฺมาโน เอภัสสุยากรณียํ ปญฺหํ น เอภัสเสน วฺยากรโรติ. วิทซชวฺยากรณียํ ปญฺหํ น วิทซชวฺยากรโรติ ปฏิปฺฉาฯวฺยากรณียํ ปญฺหํ น ปฏิปฺฉาฯวฺยากรโรติ ฐาปณียํ ปญฺหํ น ฐาปณฺติ เอวํ สฺนฺตยาํ ปคุคโล อคฺคฺโข โหติ ฯ

เอภัสวณฺํ เอภํ วิทซชวณฺํ ปริ
 ตตฺติยํ ปฏิปฺจุเจยฺยํ จตฺตตํ ปน ฐาปเย ฯ

(๖๕) ดู ปัญหาปุจฉาสุตร อง. ปญจก. ๒๒/๑๖๕/-----

การแสวงหาความรู้โดยการตั้งคำถามให้ตอบ หรือด้วยการตอบคำถาม จากผลการศึกษาพุทธวิธีในการแสวงหาความรู้จากการวิเคราะห์ (วิภาษวาทะ) ก่อให้เกิดหลักใหม่อีกประการหนึ่งคือการตั้งปัญหาให้ตอบ หรือการตอบปัญหาด้วยวิธีต่าง ๆ ๔ วิธี คือ

๑. ปัญหาที่ตอบได้ทันทีโดยตรงไปตรงมา เช่น ปัญหาว่าด้วยเบญจขันธ์ ตามที่ปรากฏในอนัตตลักขณสูตร^(๗๐) และที่ปรากฏในมิลินทปัญหา
๒. ปัญหาที่ต้องวิเคราะห์ก่อนตอบ เช่นคำถามว่า บุคคลมีเจตนากระทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ แล้ว จะได้รับผลตามที่ทำหรือไม่ ? อย่างนี้ตอบทันทีไม่ได้ เพราะคำว่า มีเจตนา อาจหมายถึง กุศลสัจเจตนา อกุศลสัจเจตนา หรือ อัพยากตสัจเจตนา (Neutral Volitional) คำว่า มีเจตนา จึงเป็นคำที่ยังกำกวม
๓. ปัญหาที่ต้องย้อนถาม เป็นปัญหาที่ตั้งขึ้นจากฐานที่คลุมเครือ (ambiguities) การย้อนถามก็ควรเป็นถามเชิงวิเคราะห์ แทนที่จะถามว่า ผู้ถามหมายถึงสิ่งนั้นหรือสิ่งนี้ เช่น มีผู้ถามว่า บุคคลรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงด้วยจักขุหรือ ? คำถามไม่ได้บอกเราว่า คำย้อนถามควรจะเป็นอย่างไร คำย้อนถามอาจจะเป็น "สิ่งทั้งปวง" หมายถึงอะไร รูปหรือเสียง

พระพุทธโฆษาจารย์ ยกตัวอย่างคำถาม "ตาเป็นฉันใด หนูก็เป็นฉันนั้น หนูเป็นฉันใด ตาก็เป็นฉันนั้น (หรือ ?) (ตาเหมือนหนู และหนูเหมือนตา หรือ ?) ต้องย้อนถามว่า "เหมือน" มีความหมายถึง "การเห็น" ใช่มั้ย ? ถ้าเช่นนั้น ก็ไม่ใช่ แต่ถ้าเหมือนกันในด้านความเป็นของไม่เที่ยงแล้ว ใช่แน่

๔. คำถามที่ควรหยุดไว้ (รูปนียะ) เป็นปัญหาที่ไร้ความหมาย ตอบ

ไปอีกประโยชน์ เช่นถามว่า วิญญาณเป็นอย่างเดียวกับร่างกาย
หรือ ?(๗๑)

๒. การเปรียบเทียบ (Simile)

ในกรณีเรื่องที่ถูกลถามควรจะตอบ เพราะตอบแล้วเกิดประโยชน์แก่ผู้ถาม แต่เนื่อหาคำตอบนั้นยากแก่การเข้าใจ พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีอุปมาอุปไมย ตัวอย่างของวิธีนี้มีปรากฏมากมาย เช่น ในอัครคิวัจจโคตตสูตร^(๗๒) มีข้อความที่น่าสนใจ คือ

พระพุทธเจ้า : ถ้าไฟข้างหน้าท่านดับ ท่านรู้ว่ามีดับหรือไม่ ?

วัจจะ : รู้ครับ

พระพุทธเจ้า : แล้วถ้ามีใครมาถามท่านว่า ไฟที่อยู่ข้างหน้าท่านดับแล้วไปทางทิศไหน ตะวันออก ตะวันตก เหนือหรือใต้ ท่านจะตอบว่าอย่างไร ?

วัจจะ : ไม่มีคำตอบ เพราะไฟลุกโพล่งขึ้นโดยอาศัยเชื้อ เมื่อไม่มีเชื้อ มันก็ย่อมดับ

๓. การลงมือปฏิบัติ พระพุทธองค์เรียกผู้เรียนแต่ทฤษฏี แล้วไม่ปฏิบัติว่าพวก “โบรูลิ” (พวกโบลานเปล่า) หรือไม่ก็เรียกว่า “โมฆบุรุษ” ผู้เกิดมาสูญเปล่าว่างจากสารประโยชน์ แม้จะเรียนจบพระไตรปิฎกก็ไม่ได้รับการยกย่อง ผู้เรียนจบพระไตรปิฎกที่ไม่ปฏิบัติ ไม่ได้รับการยอมรับไม่เหมือน

(๗๑) ตั ซิว ตั สิริพนฺธิ อาทนิ ปฏฺฐเนน ปน อวฺยาคตฺ เตตํ ภควตาติ ฐเปตฺพุทฺโ ๙

(๗๒) ตฺวยาลละเยียดโน อัครคิวัจจโคตตสูตร ม.ม. ๑๓/๒๕๐ - ๒๕๑/---

สเจ เต ปฺรโต โส อคฺคิ นิพฺพาเยยฺย ขาเนยฺยาสี ตฺวํ อํ เม ปฺรโต อคฺคิ นิพฺพุโตติ สเจ เม ปฺรโต โส อคฺคิ นิพฺพาเยยฺย ขาเนยฺยาสี..... สเจ ปน ตํ เอวํ ปฺรเจยฺย โย เต อํ ปฺรโต อคฺคิ นิพฺพุโต โส อคฺคิ อิตฺถ กตมํ ทิสํ คโต..... เอวํ ปฏฺฐํ ตฺวํ.....ก็ พยายามยาสีติ น อุเปติ ยํ โส.....อคฺคิ ตินภฏฐูปาทานํ ปฏิจฺจ อสฺสิ ตสฺสา จ ปริยาทานา อนนฺณฺยสา จ อนุปาทานา นิพฺพุโต ตเวว สงฺขยํ ภจฺจติตี๙

พรหมณ์ที่จับไตรเพท ไปที่ไหนอ้างได้ ถือเป็นคนสมบัติสุดยอด ที่ใคร ๆ ต้องยำเกรง

พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบคนที่เรียนแล้วปฏิบัติเหมือนเจ้าของโค แต่คนเรียนแล้วไม่ปฏิบัติเหมือนคนเลี้ยงโคมีหน้าที่รับไปเลี้ยง นับจำนวนให้ ถูกก่อนส่งเข้าคอก^(๗๓) แต่ไม่มีส่วนในการคัมน้ำนมโค แม้จะพูดได้มาก พูดได้คล่องก็มีค่าเท่ากับการนับจำนวนโค

พุทธศาสนาวางหลักการปฏิบัติไว้เป็นขั้นเป็นตอนเป็นระบบตั้งแต่ระดับต่ำสุด ถึงสูงสุด เรียกว่า หลักพรหมจรรย์คือหลักปฏิบัติเพื่อชีวิต ประเสริฐ (Holy life)

ความเป็นอุบาสก ความเป็นสมณะ ความเป็นพระสงฆ์เป็นได้ด้วยการปฏิบัติ ไม่มีความเป็นใดที่ได้รับการยอมรับเพียงรู้แต่ทฤษฎี

(๗๓) พนมปิ เจ สหิตี ภาสมาโน
 น ตกฺกโร โหติ นโร ปมตฺโต
 โคปาว คาวอ คณยํ ปเรสํ
 น ภควา สามญฺมสุส โหติ ธมฺมปทญฺญกฺกา ภาค ๑ หน้า ๑๔๖

ธรรมชาติของความรู้ (Nature of Knowledge)

เป็นไปได้ที่จะแยกเรื่องของความรู้ออกจากความจริง ความรู้จะอิงความจริง และความจริงก็อิงความรู้ ความรู้ความจริง ถือว่า รู้จริง ความรู้ที่ไม่จริง หรือรู้ไม่ถึงความจริง ก็เรียกว่า รู้ไม่จริง

นักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงของโลก แสดงความเชื่อมั่นในความสามารถของเหตุผลมนุษย์ หรือความรู้ว่า เป็นเครื่องมือค้นหาความจริง บุคคลเหล่านี้รวมทั้งพลาโต อริสโตเติล เดส์คาร์ตส์ สปิโนซา ไบเบนิซ และเฮเกิล เป็นต้น พวกเขาลงความเห็นว่า ไม่มีเกาะแก่งใดที่จะขวางกั้นระหว่างความรู้กับความจริง (๗๔)

เดส์คาร์ตส์ (Descartes) ได้พูดถึงความแตกต่างระหว่าง จิตรู้ (Knowing Mind) กับโลกที่ถูกรู้ (Known World) แสดงว่าตัวรู้และสิ่งที่ถูกรู้เป็นคนละอย่าง เดส์คาร์ตส์ มิใช่ นักปรัชญาวิมตินิยม เขาเป็นนักเหตุผลนิยม ยืนยันอย่างแข็งขันว่า ความรู้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้

จอห์น ลอค (John Locke) นักประจักษ์นิยมก็ยืนยันว่า ความรู้ความจริงที่เชื่อถือได้มีอยู่จริง เขาว่า การรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เป็นแหล่งกำเนิดของความรู้ชั้นสูง การรับรู้ดังกล่าวนี้ เชื่อถือได้

(๗๔) D.Miall Edwards, DD. *The Philosophy of Religion*. Calcutta ; Progressive Publishers, 1968. pp. 181-183

เดวิด ฮิวม์ (David Hume) กล่าวว่า "ความจริงแท้ (Ultimate Reality) ซ่อนอยู่เบื้องหลังประสบการณ์ ยากที่จะรู้ได้ เราไม่อาจรู้ความจริงแท้ของแต่ละสิ่ง เรารู้เท่าที่มันปรากฏแก่เราเท่านั้น" ทฤษฎีนี้มีคติน่าว่า "พรุ่งนี้ต่างจากวันนี้"

ลัทธิอัญญานิยม (Agnosticism) ซึ่งมีฮักเลย์ (Huxley) เฮอริเบิร์ท สเปนเซอร์ เป็นเจ้าลัทธิที่สำคัญ กล่าวว่า "ความจริงสูงสุดเป็นอย่างไร รู้ไม่ได้ และไม่ควรจะไปรู้มัน เรารู้ตามที่มันปรากฏก็พอแล้ว"

ตามตัวอย่างที่ยกมากล่าวเหล่านี้ เพียงเพื่อชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่เป็นนักปราชญ์มอง "ความจริง" ต่างกัน บางทีว่า เราสามารถรู้ได้ บางทีว่า เราไม่สามารถรู้ได้ แต่ดูเหมือนจะไม่มีใครยืนยันว่า ความจริงและสิ่งที่เป็นจริงไม่มี เพียงแต่ปฏิเสธว่า

๑. มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถบรรลุความจริงขั้นสุดท้ายได้ เพราะประสบการณ์ของมนุษย์ไม่สมบูรณ์ ความรู้จะเติบโตขยายตัวตามประสบการณ์ของแต่ละคน ทุกขั้นตอนมีความเสี่ยงในอันที่จะผิดพลาดและถูกหลอกได้เสมอ (หากประสบการณ์ไม่มากพอ) ประสาทสัมผัสก็หลอกเราได้ เราก็เก็บประสบการณ์ผิด ๆ ไว้มากมาย จึงไม่มีอะไร ที่รับรองความรู้ที่เราถืออยู่ขณะนี้ว่า ไม่ผิดพลาด
๒. ความจริงสูงสุดเป็นอย่างไร เราไม่รู้ได้ นอกจากรู้ไม่ได้แล้ว ไม่ใช่สิ่งที่ควรจะรู้ด้วยเป็นเรื่องลึกลับ (เช่นความรู้ของพระเป็นเจ้า) เรารู้เฉพาะสิ่งที่ปรากฏ ก็พอเพียงแล้ว
๓. ถึงแม้ว่าเราไม่รู้อะไรจนจบสิ้น (ไม่เป็นสัพพัญญู) ความรู้เราก็เชื่อถือได้ และกว้างขวางพออยู่แล้ว นั่นคือความรู้เท่าที่จำเป็น, ขาวนารู้วิธีใช้ปุ๋ย นักวิทยาศาสตร์รู้วิธีผลิต
๔. มีบางคนมองว่า ความจริงไม่ใช่สิ่งมีอยู่จริง แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ความจริงของใครก็เป็นเรื่องของผู้นั้น เช่น ประสบการณ์ทางศาสนาบางเรื่อง

ความรู้ (ปัญญา) เชิงพุทธ

ตามที่เราได้ศึกษามาในตอนต้นแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงแบ่งแหล่งความรู้ และแนวทางความรู้ไว้ ๓ ชนิด โดยทรงเน้นพวกแสวงหาความรู้จากตำรา จากรายงานเรียกว่า พวกประเพณีนิยม (Traditionalists) พวกแสวงหาความรู้ด้วยเหตุผล เรียกว่า พวกเหตุผลนิยม (Rationalists) และพวกอิงประสบการณ์ (Experientialists) และทรงสรุปว่า.. พระองค์เองอยู่ในคนกลุ่มสุดท้าย ดังที่ตรัสกับชาวกาลามะ และภัททิลลิจฉวี โดยทรงดำนิฐานแห่งความรู้หกประการว่า อาจเป็นไปได้ทั้งผิดและถูก ตรัสว่า บุคคลจะยอมรับสิ่งใดว่า เป็นจริงได้ก็ต่อเมื่อ รู้สิ่งนั้นด้วยตน^(๗๕) ผ่านการกรองด้วยปัญญาแล้วเท่านั้น นั่นหมายความว่า ทรงเน้นความรู้ที่ได้มาโดยตรงและเฉพาะตัว เราจึงจะต้องมาวิเคราะห์กันว่า ความรู้ชนิดที่ได้มาโดยตรงและเฉพาะตัวนั้น คืออะไร?

การที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์อยู่ในกลุ่มพวกอิงประสบการณ์ เท่ากับยอมรับเรื่อง "ญาณ" และ "ทัศนะ", ความจริงสูงสุดเกิดจากประสบการณ์ด้านใน (Intuitive Ultimate Reality)

พระพุทธศาสนามองว่า ความรู้เป็นอะไร ?

ความรู้ (Knowledge) กับความจริง (Reality) เป็นสิ่งเดียวกัน เราจะพูดได้ว่า เรารู้ ก็ต่อเมื่อสิ่งที่เรารู้นั้นเป็นความจริง ถ้ารู้สิ่งที่ไม่จริงถือได้ว่าเรายังไม่รู้ ความรู้สิ่งเป็นจริง พุทธศาสนาเรียกว่า "ยถาภูตญาณ" หมายถึงรู้ตามภาวะที่สิ่งนั้นเป็น รู้ลึกถึงสภาวะ (Being) และโครงสร้าง (Cosmology) ของแต่ละสิ่ง ความไม่รู้ ความรู้ผิด (ไม่ตรง) ความรู้เป็นอย่างอื่นจากความเป็นจริง เป็นอวิชชา (ความไม่รู้) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

(๗๕) อดุลนา ว ชาเนยยาก ๓ เกสปุตตสูตร อง.ติก. ๒๐/๕๐๕/--

ศัพท์ว่า “ปัญญา” มีรูปวิเคราะหฺว่า “ปกฺกาเรน ชานาติ อนิจฺจา ทิวเสน อวพุตฺตมิตฺติ ปญฺญา ปญฺญา หมายถึงรู้อย่างแตกฉานลึกซึ้ง ได้แก่ การหยั่งรู้ลึกลงไปว่า สรรพสิ่งทั้งหลายมีการเคลื่อนไหว (อนิจจัง) เป็นต้น^(๗๖)

ปัญญา ที่มีพลังอำนาจในการหยั่งรู้สภาวะแห่งสรรพสิ่งตามเป็นจริง (ยถาสภาวะ) เรียกว่า ปญฺญินทริย^(๗๗)

มีศัพท์ที่ใช้เรียกความรู้ คล้าย ๆ ปัญญา แต่ไม่จัดเป็นปัญญา ได้แก่ “สัญญา” และ “วิญญาน”

สัญญา กระทำหน้าที่เพียงการรับรู้เบื้องต้น เช่นรู้ว่า เขียว แต่ไม่ถึงกับสามารถจะระบุลักษณะได้ชัดเจน

วิญญาน สามารถรวมลักษณะ แต่ยังไม่ถึงกับรู้วิธีการ หรือแนวทาง ในการดำเนินการ

ปัญญา รวมเอาวิธีการทั้ง ๒ อย่างไว้พร้อมสรรพ^(๗๘) และรู้วิธีดำเนินการ

ท่านเปรียบเทียบความรู้เรื่อง เหยี่ยวนกขาป่น ของเด็ก ของผู้ใหญ่ ระดับชาวบ้านและของคนผลิตเหยี่ยวนกขาป่น^(๗๙) เด็กรู้เรื่องแต่เพียงว่าเป็นเหยี่ยวกลม ๆ ผู้ใหญ่รู้ลักษณะของเหยี่ยวแต่ละชนิด คนผลิตรู้กระบวนการผลิตตลอดสาย

แนวคิดดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle) เขาพูดถึงความรู้ระดับประสาทสัมผัส หรือความรู้จากประสบการณ์ เช่นรู้ว่าไฟร้อน ยังไม่จัดเป็นปัญญา เพราะรู้แต่เพียงว่า สิ่งนั้นคืออะไร บอกไม่ได้ว่า ทำไมไฟจึงร้อน ปัญญาจึงเป็นความรู้ระดับสูง รู้ถึงสาเหตุและกรรมวิธี เหมือนความรู้ของคนธรรมดา กับความรู้ของแพทย์ว่าด้วยการใช้

(๗๖) อภิธรรมตถกาวินี หน้า ๑๐๗

(๗๗) เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๗

(๗๘) กลับไปดูเพิ่มเติม หน้า ๑๙

(๗๙) อภิธรรมตถกาวินี หน้า ๑๐๗

ยารักชาโรค^(๔๐)

มูลราก (Root) ของความรู้

มูลรากของความรู้เชิงพุทธ ก็คือ สมาธิ ตามนัยพระพุทธพจน์ว่า ผู้มีจิตตั้งมั่น (เป็นสมาธิ) ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง^(๔๑)

เอดเวิร์ด คอนซ์ (Edward Conze) กล่าวว่า รากของความรู้มี ๒ ประการคือ ปริสฺสฺหิตีล กับ ปริสฺสฺหิตจิต^(๔๒)

ปริสฺสฺหิตีล ได้แก่

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล การงดเว้นการล่วงละเมิดข้อห้าม
๒. อินทริยสังวรศีล การปิดกั้นกระแสแห่งความยินดียินร้าย ฯลฯ
๓. อาชีวรปริสฺสฺหิตีล การดำรงชีวิตโดยสุจริต
๔. ปัจจัยสันนิสฺสิตศีล การใช้ปัจจัยดำรงชีพตามวัตถุประสงค์แท้

ปริสฺสฺหิตจิต (Purity of Mind) หมายถึงจิตที่มีความแน่วแน่ หนักแน่น มั่นคง นุ่มนวล ควรแก่การงาน ในระดับสูงหมายถึง จิตที่บรรลุมหาปัติ ๘ ประการ

ภูมิหรือที่ตั้งของความรู้

ได้แก่ ขันธ อายตนะ (Sense-Fields) ธาตุ (Element) อินทริย์ (Dominants) สัจจะ (Truth) และปฏิจักษมุปบาท เป็นต้น

ลักษณะของความรู้

ได้แก่ การเข้าใจทะลุปรุโปร่งซึ่งสภาวะธรรมหรือหลักแห่งความเป็นตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย

(๔๐) Samuel Enoch Stump : *Philosophy; History and Problem*. Newyork, Mc.Grawbill Book Company, ๑๙๗๗

(๔๑) สมานิตย ยถาภูต ขานาติ ปสฺสตีติ ตู สิลสูตฺร อง.ทสก. ๒๔/๓/--

(๔๒) Edward Conze : *Buddhist Thought in India*. Gource Allen & Unwin Ltd. ๑๙๖๓ p. ๑๗๓

คุณค่าของความรู้

หรือหน้าที่ (Function) (รส) ของปัญญาหรือความรู้ คือ การจัดความมีต้นเกิดจากอิทธิพลของโมหะ

รูปลักษณะ (ปัจจุปัตถาน)

ได้แก่สิ่งที่ปรากฏให้เราเห็นชัดเจน (Appearance) คือ ความไม่เขลา^(๔๓)

ตัวความรู้ (Body) แบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ

๑. ความเข้าใจสิ่งที่เรียนมาแล้วอย่างชัดเจน (ญาตปริญญา) รู้ลักษณะ รู้ความสัมพันธ์ระหว่าง “เหตุ” ของสิ่งทั้งหลาย ในทางธรรมทานพูดถึงความรู้เรื่องนามรูปและความสัมพันธ์ระหว่างเหตุของนามรูปนั้น
๒. ความรู้ระดับตีค่า (ติริณปริญญา) กำหนดคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า สามารถจะวินิจฉัยถูกต้องถ่องแท้ว่า อะไรจะเป็นอย่างไร ในทางธรรมทานหมายถึงความรู้จักสภาวะธรรมอย่างดี ถึงขนาดรู้ว่า ทางอันใดมิใช่ทาง เช่น เข้าใจว่า นิรวณมิใช่ทาง แต่เป็นเครื่อง ผูกมัดจิตใจให้ติด ก้าวไกลไปถึงขั้นสามารถกำหนดรู้ความต่างระหว่างความเกิดกับความดับ
๓. ความรู้นำไปสู่การลด เลิก ละ (ปหานปริญญา) ด้วยการหยั่งรู้สิ่งที่เป็นทุกข์ โทษเป็นความรู้ขึ้นแก้ปัญหาตัวเอง ปัญหาสังคม และปัญหาของโลกอย่างถูกต้อง^(๔๔) ในทางธรรม ทานหมายถึงเอาการละหรือการสลัด (บริจาต) เช่น ละความเห็นว่ายึ่งแท้ ด้วยความรู้ชัดว่า ไม่เที่ยงแท้ ที่ตั้งของปหานปริญญา คือ การมองเห็นความดับ (กังคะ) มองเห็นอันตรายปรากฏเฉพาะหน้า

(๔๓) วิสุทธิ. ๓/๒

(๔๔) ดู ขุ.ม. ๒๙/๖๒/--- และวิสุทธิ. ๓/๒๓๐

(ภยตูปัฏฐาน) มองเห็นโทษ (อาทีนวะ) มองเห็นความน่า
เบื่อน่าย (นิพพิทา) มองเห็นความเลื่อมทรุด (ปฏิสังขาร)
และถึงขั้นทำให้ได้ในสังขารทั้งปวง (ไม่ยึดติด)^(๔๕)

ตามที่ได้ศึกษามาในเบื้องต้น มีศัพท์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องที่น่าในใจ ๒
ศัพท์คือ "ญาณ" กับ "ทัศนะ" ชาวตะวันตกแปล "ญาณ" ว่า Knowledge
และแปล "ทัศนะ" ว่า Insight ทั้ง ๒ อย่าง เกี่ยวข้องกับ สมาธิ (Mental
Concentration) มีความสัมพันธ์ระหว่างเหตุเกิดของฉานและการเกิดขึ้นของ
ญาณและทัศนะ

คำว่า ญาณทัศนะ ทางพุทธศาสนา บางที่ท่านก็ใช้หมายถึง
ความรู้ที่ได้รับมาทางประสาทสัมผัสโดยตรงได้ เช่น คำว่า ฉันรู้ ฉันเห็น
(ชานามิ ปัสสุสามิ) ซึ่งคำพูดมักออกมาจากปากของพวกวัตถุนิยม ที่อ้าง
เฉพาะความรู้ซึ่งเขาได้รับมาทางประสาทสัมผัสโดยตรงเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้มาจากประสาทสัมผัสนั้น เป็นสิ่ง
ผิดพลาดบกพร่องได้ พุทธศาสนาก็นสอนอย่างนี้ อย่างที่เราพบข้อความ
อุปมาตอนหนึ่งว่า เหมือนอย่างว่า ผู้มีตาดีสังเกตเงาใบหน้าของเขาใน
อ่างน้ำที่กระเพื่อม สั่น สดส่ายโดยกระแสลม...เขาไม่อาจรู้จัก เขาไม่อาจ
เห็นใบหน้าเขาตามเป็นจริงได้....^(๔๖)

ญาณและทัศนะในความหมายนี้ เป็นระดับโลกียะ แต่ด้วยเหตุที่
ญาณทัศนะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย เมื่อเสริมเหตุปัจจัยให้สูงขึ้นก้าวหน้า
ขึ้นไป ความรู้ก็ขยับสถานะสูงขึ้น จนสามารถรู้เห็นตามเป็นจริงได้ ดังปรากฏ
ในอังคุตตรนิกายว่า สมาธิเป็นมาจากการฝึกและความเพียร เป็นเหตุปัจจัย
ของการเกิดความรู้ สมาธิที่ถูกต้องเป็นเหตุให้เกิดความรู้เห็นตามเป็นจริง^(๔๗)

(๔๕) ดู ขุ.ปฏี. ๓๑/๑/-- และวิสุทธิ. ๓/๒๖๒-๓๑๙ และ สังคห. ๕๕

(๔๖) เสฎฎกปิ...อุทปตฺติ วาเตริโต จลิตี..อุมิชาโต ตตฺถ จกฺขฺมา บุริโส สกั มฺหนิมิตฺตํ
ปจฺจเวกฺขฺมาโน ยถากฺกตํ น ชานเญยฺย น ปัสสุเสฎฺเฏ

(๔๗) นตฺติ ฉานํ อปญฺญสุตฺต นตฺติ ปญฺญา อฌายีโน ดู ขุ.ม.๒๕/๓๕/--

เรื่องธรรมดา : ผลของธรรมชาติ ๓ อย่าง

๑. บุคคลผู้มีจิตสงบ ย่อมรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง บุคคลผู้เห็นตามความเป็นจริง จะไม่ทำหน้าที่ที่ควรทำด้วยความเห็น้อยหน่า นี่เป็นเรื่องธรรมดา
๒. บุคคลรู้เห็นตามเป็นจริงจะเห็น้อยหน่า ผู้ซึ่งรู้สึกเห็น้อยหน่า (มีจิตหลุดพ้นแล้ว) จะไม่ต้องทำกิจที่ควรทำเพื่อญาณและทัศนะอีกต่อไป นี่เป็นเรื่องธรรมดา
๓. บุคคลผู้รู้เบื้องต้นคลายกำหนดแล้ว ทำญาณและทัศนะให้ปรากฏชัดเจน เพื่อความหลุดพ้น นี่เป็นเรื่องธรรมดา^(๔๔)

ญาณและทัศนะ เป็นมรรค (Means) นำไปสู่ผล (End) รวมเรียกว่า ปัญญา และเรียกว่า วิมุตติญาณทัศนะ ซึ่งบังถึงผลหรือตัวผลนั้น (ผลคือการละกิเลสได้เด็ดขาด) ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุธรรมดา

ในสัพพาสวสังวรสูตร^(๔๕) พระพุทธองค์ตรัสว่า เรากล่าวความสิ้นอาสวะ (สาเหตุของปัญหาทุกอย่าง) ของผู้รู้ผู้เห็นเท่านั้น ไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ไม่รู้ไม่เห็น

ตามแนวคิดนี้ การขจัดปัญหาทุจริตคอร์รัปชั่น อันเป็นเสมือนอาสวะอันทำให้สังคมสกปรกต้องสร้างมนุษย์ให้มีญาณทัศนะ หรือมีความรู้ (ปัญญา)

ข้อแตกต่างในการกำหนดค่าแห่งความรู้จะปรากฏชัดเมื่อเรานำความคิดของปुरुณกัสสปะเปรียบกับของพระพุทธเจ้าในเรื่องธรรมชาติของความรู้

(๔๗) นตฺถิ มานํ อปฺปญฺญสฺส นตฺถิ ปญฺญา อฉายิโน ตู ขุ.ม.๒๕/๓๕/--

(๔๘) อังคุตตรนิกาย เล่ม ๓ หน้า ๓๑๓ (๖) ธรรมดา เอสา ยํ สมานิตโต ยถาภูตฺตํ ขานาติ ปสฺสตี ยถาภูตฺตํ ขานาติ ปสฺสตี น เจตนา ย กรณียํ "นิพพิณฺทามิ วิชฺชามิตี ฯ ธรรมดา เอสา ยํ ยถาภูตฺตํ ขานํ ปสฺสํ นิพพิณฺทตี วิชฺชตี นิพพิณฺทสฺส วิรุตฺตสฺส น เจตนา ย กรณียํ "วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺจิกโรมิตี ฯ ธรรมดา เอสา ยํ นิพพิณฺโน วิรุตฺโต วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺจิกโรติ ฯ

(๔๙) สัพพาสวสังวรสูตร ม.มู. ๑๒/๑๑/---

ท่านทั้งสองยืนยันว่า สังกตกลุ่มนักคิดบนพื้นฐานของความรู้เช่นเดียวกัน
ปुरुณัสสปะก็เป็นพวกญานวาทที่ พระพุทธองค์ก็เป็นญานวาทที่ แต่ทฤษฎี
วาทวาทกำเนิดของความรูต่างกัน

ปुरुณัสสปะเห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีเงื่อนไข สำหรับความสิ้นไปแห่ง
ความรู้และความเห็น (ญาณทัศน์)^(๙๐) ขณะที่พระพุทธองค์ตรัสว่า มีเหตุ
มีปัจจัย (อตฺถิ เหตุ อตฺถิ ปัจจโย) ทั้งของญาณและทัศน์ะ

เมื่อกล่าวถึงเงื่อนไขสำหรับการเกิดและการไม่เกิดของความรู้
พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ในเวลาใด บุคคลมีจิตถูกราคะครอบงำ และบุคคลนั้น
ไม่รู้ไม่เห็นในการขจัดราคะที่เกิดขึ้น นี่คือเหตุของความล้มเหลวที่จะรู้จะเห็น
เมื่อใดเวลาใด ถูกพยาบาท (Illwill) ครอบงำ เมื่อใดเวลาใดถูกถีนมิทธะ
ครอบงำ (Sloth and Torpor) เมื่อใดถูกอุทธัจจกุกกุกจะ (Excitement and
Perplexity) ครอบงำ และเมื่อใดถูกวิจิกิจจาครอบงำ.....เป็นเหตุของ
ความล้มเหลวที่จะรู้จะเห็น"

ในทางตรงกันข้าม โพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นเหตุเป็นเงื่อนไขของ
การเกิดญาณทัศน์ะนั่นเอง^(๙๑)

นิวรรณ์ ๕ อันเป็นเหตุให้ญาณทัศน์ะไม่เกิดดังกล่าวแล้ว เหมือน
กับที่ตรัสไว้ใน สามัญญผลสูตร ที่นิมิกายว่า การกำจัดนิวรรณ์ ๕ ประการ
ได้ เทียบกับการกวาดทางเดินให้สะอาดเพื่อพัฒนาจิตให้เป็นสมาธิ ดังที่
ตรัสว่า "เมื่อกำจัดนิวรรณ์ได้ เขาจะมองเห็นตนเอง ความปราโมทย์ก็จะเกิด
แก่เขา ปิฎิก็จะเกิด เมื่อใจมีปิฎิ กายก็จะสงบ เมื่อกายสงบ เขาก็จะได้รับความ
สุข ผู้มีความสุข จิตก็จะสงบ"^(๙๒)

(๙๐) ดู มังคลัตถทีปนี ภาค ๑ ข้อ ๒๒๕ หน้า ๒๑๗

(๙๑) ดู อารณนิวรรณ์สูตร ส.ม. ๑๙/๔๙๐-๑/--- ยสฺมิ สมเย กามราคปริญญิติน เจตสา วิหตุ
กามราคปรเดเน อุปปนฺนสฺส จ กามราคสฺส นิสฺสรณํ ยถากฺตํ น ชานาติ น ปสฺสตี อัย
ปิ เหตุ อัย ปิ ปัจจโย อนญฺญาเย อทฺธสฺสนาย พฺยาปาท..ถีนมิทธ..อุทธัจจกุกกุกจ..
วิจิกิจจา.....กตโม ปน ภนฺเต เหตุ กตโม ปัจจโย ญาณาย ทสฺสนาย กตํ สเหตุ สปัจจโย
ญาณํ ทสฺสนํ อธิ สติสมโพชฌงค์ ภาเวติ ... ฯ ปฯ อุปฺปทฺชาสมโพชฌงค์...

(๙๒) ดู สามัญญผลสูตร ที.สี. ๙/๑๒๗/----- ตสฺส อิมํ ปญฺจนวาระเน ปเทเน อตฺตนิ
สมฺมานุปสฺสโต ปมฺชฺชํ ชายติ ปมฺชิตสฺส ปิฎิ ชายติ ปิฎิมาณสฺส กายโย ปสฺสุมภติ ปสฺสทฺธกาโย
สุฯ เวเทติ สุโขโต จิตฺตํ สมาริยติ ฯ

เวลาท่านพรณมาถึง คุณค่าของฌานที่ ๑-๔ จะมีข้อความดังนี้เมื่อจิตสงบ จะบริสุทธิ์ ใส่สะอาด ปราศจากความลุ่ม ๆ ดอน ๆ ปราศจากกิเลส นุ่มนวล ควรแก่การงาน ตั้งมั่นถึงความไม่หวั่นไหว เมื่อนั้น ผู้ปฏิบัติสามารถยอมจิตของตนให้ตรงเพื่อบรรลุนิพพานทัคนะ (ญาณทัสนาย จิตต์ อภินิหารติ อภินินนาเมติ)^(๙๓)

เมื่อมาถึงขั้นนี้ จิตวิเวกส่งผลให้เกิดกายวิเวก ผู้ปฏิบัติสามารถทำจิตให้ตรง โนมจิตไปเพื่อการแสดงฤทธิ์ก็ได้ (Psycho-kinetic Activities) จนถึงขั้นได้หูทิพย์ (Clair-Audience) ถึงขั้นได้ใจโตปริยญาณ (Telepathic Knowledge) จนถึงขั้นได้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (Retrocognitive Knowledge of Past experience) จนถึงขั้นได้บรรลุสัตตจุตูปปาตญาณ (Knowledge of Decease and Birth of Beings) จนถึงขั้นได้ อาสวักขยญาณ (Knowoledge of the Destruction of Defiling Impulses)^(๙๔)

คำว่า ความรู้ในทางพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง ญาณทัคนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) อันเป็นผลมาจากสมาธิและความรู้ตัวเองเป็น ตัวนำให้บรรลุนิพพาน (Salvation)

มาถึงจุดนี้ ค่อนข้างจะได้ความชัดเจนว่า ทฤษฎีความรู้เชิงพุทธถือว่า ความรู้เป็นปวิสัย (Objective) ในฐานะเป็นตัวบอกให้เรา รู้จักธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็น (ยถาภูต) ทุกคนที่มีพื้นอุปนิสัยดี มีความพยายาม มีปัญญาสามารถเข้าถึงได้ตรงกัน

ความรู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็น เกิดจากความรู้สิ่งที่มีว่ามีและสิ่งที่ไม่มีว่าไม่มี^(๙๕) และความรู้สิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็น มีอยู่ ณ ตรงไหนก็ตาม ถือเป็นความรู้สูงสุด^(๙๖)

(๙๓) ดู สามัญญผลสูตร ที.ส. ๙/๑๓๑/-- เอวํ สมาธิเต จิตเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต อนนฺตเณ วิคตูปกิเลส มหฺกุเต กมฺมณฺเเย สุตฺเต อาเนญชฺชปฺปตฺเต ฯลฯ

(๙๔) ดู พระสูตรเดียวกัน ที.ส. ๙/๑๓๒-๑๓๔/---

(๙๕) สนฺตํ วา อตฺถิตี ญสฺสตี อสนฺตํ วา นตฺถิตี ญสฺสตี (A.V. ๓๖)

(๙๖) เอตํ อนุตฺตรยํ ญาณํ ยทิทํ ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตญาณํ (A.V. ๓๗)

สิ่งที่ยืนยันความเป็นปรัญญาของความรู้ คือผู้รู้เห็นตามเป็นจริงสามารถบรรลุสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ได้ สมัยพุทธกาลก็มีคนสงสัยเรื่องว่า ธรรมเป็นสิ่งเลื่อนลอย เพ้อฝัน ไม่อาจเข้าถึงได้หรือเปล่า บุคคลนั้น คือ ปิณฑกโคตร

วัจฉโคตรทูลถามว่า ภิกษุสาวกของพระพุทธองค์มีสักรูปใหม่ที่ทำให้แจ่มแจ้งได้วิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ปราศจากกิเลสเป็นพระอรหันต์

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า "มีมากมายเป็นจำนวนกว่า ๕๐๐ รูป ภิกษุณีเป็นพระอรหันต์ ก็มี ส่วนอุบาสกอุบาสิกา เป็นพระอนาคามี เป็นพระโสดาบันมีมาก"^(๙๗)

ดังนั้น อะไรก็ตามที่พระพุทธองค์ตรัสสอน กล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ ทดสอบได้เป็นสิ่งที่มิจริงตามสภาวะวิสัย (Objectivity) เพราะธรรมเป็นสิ่งที่มิอยู่แล้ว ไม่ว่าพระองค์จะนำมาสอนหรือไม่ก็ตาม^(๙๘)

เป็นที่น่าสังเกตว่า ยกาวุธตัญญานทัตตะ (รู้ตามเป็นจริง) ตรงกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ หมายถึงความรู้ลึกถึงไปถึงขั้นขั้น (Ultimate) คือเหตุเกิดของสิ่งต่าง ๆ ที่เรียกว่า "ปฐมเหตุ (First Cause) เช่นลัทธิอะตอมนิยมที่เห็นว่า สิ่งมีจริงคือ อะตอม เป็นต้น

ความรู้ที่เราได้รับจากประสาท บางทีเป็นความรู้ที่ผิดจากความจริงเป็นมายา การศึกษาในทางพุทธศาสนามุ่งเข้าถึงความจริงตามเป็นจริงเรียกว่า ปรมัตถสังขจะ ในอภิธรรมกล่าวหาว่าความจริงสูงสุดมี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

ความรู้ระดับอภิปัญญา บางอย่างเช่น ทิพยโสด (หุทิพย์) นักบวชในศาสนาอื่นก็มีได้ ไม่ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด เพราะใช้เป็นเครื่องมือขยายโลกประสาทสัมผัสให้มีศักยภาพสูงและกว้างไกลออกไปเท่านั้น เพื่อนำความรู้ที่รับมานั้นเป็นประโยชน์ในการยืนยันความจริงบางอย่าง เช่นหุทิพย์เหมือนเรามีโทรศัพท์ไว้มองในระยะไกลดาทิพย์มีไว้เพื่อตรวจสอบข้อมูลตามที่อนุมานไว้

(๙๗) ดู มหาวัจจโคตตสูตร ม.ม. ๑๓/๒๕๕-๒๕๖/----

(๙๘) เทเสนโตปิ ตถาคโต สาวกานํ ธมฺมํ ตาทิโส ว อเทเสนโตปิ นิ ธมฺโม ตาทิโส (M.I.๓๓๑)

นุทธิพย์จะรับรู้ได้ดีกว่าโดยระยะทางโดยความละเอียดของเสียงผู้มี
 นุทธิพย์จึงรับรู้เสียงได้ตรงตามเป็นจริงกว่าคนธรรมดา ตาติพย์สามารถใช้
 ตรวจจสอบ ผลจากการอนุมานโดยอาศัยประสบการณ์ตรง

แต่พุทธศาสนามีได้เน้นความรู้แค่ระดับนี้ ทรงเน้นความรู้ที่สามารถ
 ทำลายกิเลสความเห็นแก่ตัวลงได้ อันจะเป็นคุณูปการต่อสังคม และโลกทั้ง
 โลกอย่างแท้จริง

การอนุมาน

ความรู้ขั้นสุดท้ายแห่งอภิปัญญา คือ ความรู้ขั้นทำลายกิเลสได้ ผู้มีความรู้สามารถแจกแจงอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งการเกิดและการดับกิเลส คือ

๑. รู้ทุกข์ - รู้ปัญหา
๒. รู้สมุทัย - รู้เหตุของปัญหา
๓. รู้นิโรธ - รู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้
๔. รู้มรรค - รู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา

ตามหลักแห่งการรับรู้ (Perception) ทั้งเรื่องธรรมดาและเรื่องผิดปกติธรรมดาใช้หลักว่าด้วยการอนุมาน, “อนุมาน” ตรงกับคำว่า “Inference” ในอนุมานสูตร^(๙๙) มีหลักเกณฑ์วางไว้ดังนี้ “...ภิกษุทั้งหลาย ควรอนุมานตนเองด้วยตนเองว่า ถ้าประกอบด้วยความชั่ว มีความปรารถนาลามกเป็นต้น ก็จะไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น จึงควรตั้งจิตที่จะไม่ให้มีความปรารถนาลามก เป็นต้น และไม่ควรทำต่อผู้อื่นซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการให้ผู้อื่นทำต่อเรา และสิ่งใดที่เราไม่ชอบ คนอื่นก็ไม่ชอบเช่นกัน.....” (๑๐๐)

(๙๙) อนุมานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

(๑๐๐) ตตฺถ อตฺตนา ว อตฺตานิ เอว อณฺเณตฺตํ ปุคฺคโล ปาปิโจ ปาปิกานํ อิจฺฉานํ วสฺสคฺโค อหํ ปุคฺคโล อปฺปิโย อมฺนาโป อหํ ปณฺสฺสํ ปาปิโจ ปาปิกานํ อิจฺฉานํ วสฺสคฺโค อหํ ปณฺสฺสํ ปเรสํ อปฺปิโย อมฺนาโปติ ฯ

ความรู้ดังกล่าว จัดเข้าในความรู้ที่เกิดจากการอนุมานแบบอุปนัย
(Induction)

การอนุมานตามนัยแห่งอนุมานสูตร พอนำมาจัดเป็นช่วงความคิด
ตามแนวแห่งตรรกะได้ดังนี้

- (๑) ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่ชอบคนชั่ว
 - ก. (บุคคลอื่น) เป็นเหมือนข้าพเจ้า
 - ก. (บางที) เป็นผู้ไม่ชอบคนชั่ว
- (๒) ก. ไม่ชอบคนชั่ว
 - ข้าพเจ้าเป็นคนชั่ว
 - ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ ก ไม่ชอบ

๑. ความหมายของคำว่า อนุมาน

ในที่หลายแห่ง ทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรม พูดถึงคำว่า “อนุมาน” ซึ่งหมายถึงการอนุมานแบบ Inductive Method คือการอนุมานโดยอาศัยตัวอย่างเกิดจากการสังเกตในปัจจุบัน นำไปพยากรณ์สิ่งที่จะพึงเกิดในอนาคต หรือพยากรณ์สิ่งที่เกิดแล้วในอดีต

ในที่หลายแห่งพูดถึงปรากฏการณ์ที่โยงสัมพันธ์กันอย่างชนิดเป็นเหตุของกันและกัน เช่น ดุขมีการเกิด จึงมีความแก่และความตาย และด้วยความสิ้นไปแห่งการเกิด จึงมีการดับความแก่และความตาย ความรู้ด้านความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ เรียกว่า ความรู้ปรากฏการณ์ (ธัมเม ญาณ)

องค์ความรู้อันเกิดจากปรากฏการณ์ โดยการเห็น การสัมผัส การมีความรู้ติดต่อกัน ทำให้สามารถอนุมานได้ (ญาณ เนติ) ทั้งอดีตและอนาคต ดังตัวอย่าง

..สมณพราหมณ์ทั้งหลายทั้งปวง ผู้ซึ่งเข้าใจอย่างแจ่มชัดซึ่งธรรมชาติของความแก่ ความตาย เหตุเกิด ความดับ ทางไปสู่ความดับ ความแก่และความตาย ในอดีตเหมือนที่ข้าพเจ้าเข้าใจอยู่ในปัจจุบัน

สมณพราหมณ์เหล่านั้น จะมีความเข้าใจธรรมชาติของความแก่ ความตาย ในอนาคตเหมือนกับข้าพเจ้าได้เข้าใจอยู่ในปัจจุบัน

วิธีการอนุมานดังกล่าว เรียกว่า การหาเหตุผลแบบอุปนัย (อิทฺ อสฺส อุนวเย ญานํ)^(๑๐๑)

๒. ฐานของการอนุมาน

การอนุมานแบบอุปนัย อาศัยความเชื่อเรื่องเหตุปัจจัยในการให้เหตุผลเช่นนั้น ดังสมมติฐานว่า “มีมาตรการแห่งความสอดคล้องอยู่ในธรรมชาติ” การอนุมานชนิดนี้มีบทบาทโดดเด่นอยู่ในชั้นบาลี (Pali Canon) นำจะศึกษาแนวคิดชั้นบาลีให้ละเอียดก่อนที่จะพูดถึงวิธีการใช้และการให้เหตุผลแบบอุปนัย

๓. ความรู้กับเหตุปัจจัย ในคัมภีร์อุปนิษัท

ถ้าเราเคยศึกษาคัมภีร์ ฤคเวท ในคัมภีร์นี้กล่าวถึงการจัดระเบียบในจักรวาล แต่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุกับผล แม้จะย้อนไปศึกษาสืบทัดกำเนิดของความคิดที่ออกมาในรูปของการกระทำอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล จนถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณ

มีการพูดถึง มีสิ่งที่เป็นผู้บังการอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น แนวคิดเรื่อง “ฤตะ” (เหตุของสิ่งต่าง ๆ) ซึ่งใกล้เคียงกับความคิดเรื่อง “ระเบียบของโลกทางกายภาพ” แต่ลงความเห็นกันว่า ฤตะ คือ กฎแห่งวรูณะ^(๑๐๒), การค้นหาความจริงเรื่อง แหล่งกำเนิด (First Cause) เพื่อจะอธิบายกำเนิดของจักรวาลที่มีการจัดระบบไว้พร้อมสรรพ (Cosmos) จึงมีอยู่

(๑๐๑) อิทมสฺส รมฺเม ญานํ โส อิมินา รมฺเมน ทิฏฺฐเ วทิตฺเตน อากฺลิเกน ปตฺเตน ปริโยคณฺเณน อตฺตนาาคเต ญานํ เนติ เย โข เกจิ อิทฺ อหฺมฺมํ สมนฺนา วา พุราหฺมณา วา ชรามรณํ อหฺมฺมญฺสฺส ชรามรณสมฺมทฺย....ชรามรณนิโรธ....ชรามรณ นิโรธคามินิ ปฏิปทํ เสยฺยถาปณํ เอตฺรหิ เยหิปี เกจิ อนาคตํ อหฺมฺมํ สมนฺนา วา พุราหฺมณา วา ชรามรณํ อภิชานิสุตฺตนิ เสยฺยถาปณํ เอตฺรหิตฺติ อิทฺ อสฺส อุนวเย ญานํ

(๑๐๒) วารกฤษณิน. *ปรัชญาอินเดีย*. เล่มที่ ๑ หน้า ๘๔

แล้วในความคิดของนักปรัชญาอินเดียตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล

ในพรหมชาลสูตร แสดงไว้ว่า ระเบียบของจักรวาลมิใช่เครื่องกลไก แต่เป็นเพียงมายากล ในไอตารียะ อรรถนยะ พูดถึงกำเนิดของโลกย้อนหลังไปว่า เป็นน้ำ (ธาตุน้ำ) ค้ำบงถึงเหตุผลมีอยู่ ๒ คำ คือ "มูล" (root) และ "ตุล" (shoot)

ทฤษฎีว่าด้วยความจริงซึ่งมีอยู่ดาษดื่นในคัมภีร์อุปนิษัท คือ ทฤษฎีว่าด้วย "สวภาวะ" (Inherent nature) ซึ่งกระเดียดไปทางด้านวัตถุนิยมมากกว่าที่จะเป็นลัทธิ "Indeterminism" (ถือว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากความบังเอิญ) ทฤษฎีสวภาวะยืนยันว่า ใครกล่าวว่าสรรพสิ่งเกิดโดยบังเอิญ เป็นการกล่าวที่ผิด เพราะสรรพสิ่งเกิดจากสวภาวะ ไฟร้อน น้ำเย็น เป็นสิ่งที่สวภาวะกำหนดไว้ให้เป็นอย่างนั้นเสมอ ไฟร้อน น้ำเย็นมิใช่เกิดโดยความบังเอิญ

เพราะสิ่งต่าง ๆ เนืองมาจากสวภาวะ ความพยายามของมนุษย์ไร้ประโยชน์ ทฤษฎีนี้เรียกว่า สวภาวะวาท สิ่งใดจะเป็นไปอย่างนั้นจะเป็นของมันอย่างนั้นเอง ตามสภาวะของมัน

แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลถูกกำหนดไว้ก่อน อย่างแน่นอนตายตัวเรียกว่า นียตวาท (Determinism)

๕. เหตุปัจจัยเชิงพุทธ

เหตุผลตามทัศนะเชิงพุทธ อยู่ตรงกลางระหว่างลัทธิบังเอิญนิยม (Indeterminism) กับลัทธินียตนิยม (Determinism) อย่างเคร่งครัด^(๑๑)

ลัทธิบังเอิญนิยม (อริยสุมุบันนิกะ) กล่าวว่า พื้นฐานของความรู้ มี ๒ ชนิด คือ

- (๑) ทฤษฎีความรู้ที่มีมานเป็นฐาน
- (๒) ทฤษฎีความรู้ที่มีเหตุผลเป็นพื้นฐาน

(๑๑) ศึกษาเรื่องนี้ได้จาก พรหมชาลสูตร ที.ล. ๙/๑-๙๐/---

ทฤษฎีแรก กล่าวถึงการระลึกชาติในอดีตของตนด้วย บุพเพนิวาสานุสสติญาณ แต่ละคนระลึกได้ไกลไม่เท่ากันตามกำลังแห่งฌานที่ตนได้ฝึกฝนอบรมมา เลยจากนั้นก็ระลึกไม่ได้ คนพวกนี้ให้เหตุผลอาศัยการระลึกชาติได้ของตน เช่น ในกาลก่อนตัวเราไม่มี ถึงเดี๋ยวนี้ก็มี^(๑๐๔)

ลัทธิบังเอิญนิยมถือว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยไม่ได้มีความสัมพันธ์กับอดีตของมันพระพุทธศาสนาปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวนี้

และพระพุทธศาสนาต่างจากลัทธินิยมนิยม (นียตวาทะ) ในการที่ถือว่า การกระทำของบุคคล บางที่เป็นปัจจัยหนึ่งในกระบวนการของเหตุกับผล และไม่ได้ถูกกำหนดไว้อย่างตายตัว ขอพิสูจน์เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือความจริงประจักษ์ ซึ่งทุกคนมีความอิสระที่จะทำและใช้ความพยายามของเราเองได้ ทุกคนมีพลังด้านใน เรียกว่า “อาร์พणाต” ในทุกสถานการณ์

ทฤษฎีสามทฤษฎีที่ ถูกวิพากษ์อย่างหนักจากพระพุทธองค์ คือ

๑. ทฤษฎีที่ถือว่า ทุกสิ่งเกิดจากสิ่งที่บุคคล ทำไว้ในอดีตชาติ

(ปุพเพกตเหตุ)

๒. ทฤษฎีว่า ทุกสิ่งเกิดจากพระเจ้าสร้าง (อิสุสราณิมมาเหตุ)

๓. ทฤษฎีว่า ทุกสิ่งเกิดโดยปราศจากเหตุและผล

(อเหตุกะ-อปัจจัยะ)

ในบาลี คำแสดงถึง “เหตุ” มีอยู่มาก พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวถึงไวพจน์ของ “เหตุ” ไว้ เช่น เหตุ, ปัจจัย, การณะ, นิทาน, สัมภวะ, ปภวะ, ฯลฯ^(๑๐๕) ในที่ลงแห่งท่านใช้คำว่า อุปนิสา

๕. เหตุกับเงื่อนไข

เวลาพูดถึงเหตุ เราต้องพิจารณาเงื่อนไขแต่ละอย่างและความสมบูรณ์

(๑๐๔) สกฺยบํ อนุสฺสวตี ตโต ปรี นานุสฺสวตี อหฺมึ ปุพฺเพ นาโหสิ โสมนิ เอตริหิ อนุตฺวา สตฺตตยา ปริญาโต ฯ

(๑๐๕) วิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๑๒๔

ของเงื่อนไขนั้นว่า พืชจะให้เกิดผลหรือไม่

เมล็ดพืช (เหตุ) จะแตกหน่อ เจริญงอกงาม ใพบูลย์ (ผล) ต้องถึงพร้อมด้วยเงื่อนไข ๓ ประการ คือ^(๑๐๖)

- ๑) เมล็ดพืชต้องสมบูรณ์ ไม่แตก ไม่สับ ไม่น่า ไม่ถูกทำลาย
- ๒) ปลูกถูกต้องตามหลักเกณฑ์ และ
- ๓) มีดินและน้ำสมบูรณ์

หากปราศจากอย่างใดอย่างหนึ่ง จะไม่เกิดผลคือ “แตกหน่อ” หรือเจริญงอกงามใพบูลย์เต็มที่ แม้จะมีเหตุ แต่มีเงื่อนไขบางอย่างบกพร่องไป ก็ย่อมไม่เกิดผลที่สมบูรณ์

ดังนั้น เหตุอาจประกอบด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ หลากหลาย เงื่อนไขแต่ละอย่างมีความสัมพันธ์กัน ผลต่างกันเป็นเพราะเงื่อนไขหลายชนิดแตกต่างกัน

บางครั้งเหตุกับผลมีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันและกัน ต่างเป็นเหตุของกันและกัน ในสถานะเช่นนั้น เรามักจะไม่พูดถึงเหตุหรือผล เพราะเหตุไม่ได้เป็นสิ่งที่อยู่ก่อน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างนามรูปกับวิญญาณ นามรูปอาศัยวิญญาณ เรียกว่า “เป็นอัญญมัญญปัจจัยของกันและกัน (The condition of mutual independent)”^(๑๐๗)

เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์ กล่าวถึง สมุปบาท ได้อธิบายว่า คำนี้หมายถึง ความมีอยู่มากพร้อมแห่งเงื่อนไข และการเกิดขึ้นพร้อมกันแห่งเงื่อนไขนั้น ก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง

สมุปบาท หมายถึง เมื่อเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกัน มิใช่เกิดขึ้นทีละอย่าง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ ได้วิเคราะห์คำว่า “สมุปบาท” ไว้ว่า อุปปชฺชมานิ จ สห สมฺมา จ อุปปชฺชติ น เอกโต นาปิ อเหตุโตติ สมุปฺปาโท (เมื่อเกิดย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน มิได้เกิดทีละอย่าง

(๑๐๖) Nyanatiloka, Guide Through the Abhidhamma Pitaka, p. ๑๒๐

(๑๐๗) วิสุทธิมรรค ภาค ๓ หน้า ๑๑๑

และไม่ได้ปราศจากเหตุ)^(๑๐๘)

ในอภิสมัยสังยุตต์ สังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ พูดถึงเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อกัน ให้มีการเวียนว่ายตายเกิด ในที่นี้ท่านเรียกว่า "นิทาน"^(๑๐๙)

เหตุปัจจัยเป็นเรื่องสัมผัสได้ (objectivity) เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง (necessity) ไม่มีความผันแปร และมีสภาพเป็นเงื่อนไข^(๑)

คำว่า ตถตา (objectivity) เป็นคุณสมบัติเฉพาะของเหตุปัจจัยในฐานะเงื่อนไขเหล่านี้เท่านั้น ไม่มากหรือน้อยกว่า ทำให้เกิดผลเช่นนี้ หรือเช่นนั้นขึ้น จึงเรียกว่า "ตถตา" (objectivity)

จะไม่มี ความล้มเหลว แม้แต่ขณะหนึ่งที่จะก่อให้เกิดผล ซึ่งจะเกิดเมื่อเงื่อนไขนั้นเกิดพร้อมกันจึงเรียกว่า "อวิตถตา" (necessity)

เพราะไม่มีเหตุการณ์ต่างจากผลที่เกิดโดยการหนุนช่วยของเหตุการณ์ หรือเงื่อนไขอีกอย่างหนึ่งจึงเรียกว่า "อนนญญตตา" (Invariability)

เพราะความเป็นเงื่อนไข หรือกลุ่มของเงื่อนไข อันก่อให้เกิดสภาวะมีชรามณะเป็นต้น เรียกว่า "อิทปฺปจุจยตา"

๖. ความจริงเป็นสิ่งที่ทุกคนเข้าถึงได้ตรงกัน

ชื่อว่าผลอันเกิดจากเหตุ หรือสิ่งที่ตามมานั้น เกิดขึ้นอิสระจากตัวบุคคล เราทุกคนมีหน้าที่ค้นหาค้นพบกฎนี้ ตรัสไว้ดังนี้

อะไรคือเหตุปัจจัย อาศัยชาติเป็นปัจจัย ชรามณะก็เกิด ไม่ว่าตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตามกฎนี้ก็ย่อมมีอยู่ เป็นธรรมชาติของปรากฏการณ์ที่มีอยู่ เป็นกระบวนการ (pattern) เป็นธรรมดา (ธมฺมนิยามตา) ที่มีอยู่

(๑๐๘) สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่ม ๑๖

(๑๐๙) ตถตา อวิตถตา อนนญญตตา อยํ วุจฺจติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท โส ปณายํ เตหิ เตหิ ปจฺจयेหิ อานุวริเกเหว ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส สมฺภวโต ตถตฺตํ สามคฺคํ อุปฺปะเตสฺส ปจฺจयेสฺส มนฺหุตตมปิ ตโต นิพฺพตฺตานํ ธมฺมํ อสฺสมภวาทโต อวิตถตฺตํ อญฺญธมฺมปจฺจयेหิ อญฺญธมฺมานุปฺปตฺติโต อญฺญตฺตาดิยาตฺตวตฺตํ เอเตสํ ชรามณาทินํ ปจฺจยโต วา ปจฺจยสมฺภูโต วา อิทปฺปจุจยตฺตํ วตฺติ ฯ

ตถาคตได้รู้ เข้าใจ ครั้นรู้ ครั้นเข้าใจแล้ว ก็นำมาบอก แสดง
วางเป็นหลัก ตั้งไว้ เปิดเผย ทำให้ง่ายขึ้นแล้วบอกให้ทุกคนดู^(๑๑๑)

กฎนี้เอง คือกฎว่าด้วยเหตุของจักรวาล^(๑๑๒) ในทางพระพุทธศาสนา
เรียกว่า "ธรรมธาตุ" ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสรู้ เหตุปัจจัยของธรรมธาตุเป็นตัว
ธรรมชาติ (nature) อากาโรของธรรมชาติเรียกว่า "ธรรมดา" (ธมฺมดา) ซึ่ง
หมายถึงธรรมดาของสิ่งต่าง ๆ ต้องเป็นอย่างนั้น

กฎว่าด้วยความสัมพันธ์แห่งการอุบัติของสิ่งทั้งหลาย และกฎว่าด้วย
ความดับของสิ่งนั้น ๆ เป็นไปตามกฎที่ว่า

๑) เมื่อไรก็ตาม ก เกิด ข ก็เกิด

๒) เมื่อไรก็ตาม ก ไม่มี ข ก็ไม่มี

หมายความว่า ข จะไม่เกิด เว้นแต่ ก เกิด และจะเกิดก็ต่อเมื่อมี
A เท่านั้น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง ถูกกำหนดไว้
ระหว่างเงื่อนไข อันเป็นเหตุและเป็นผล กฎนี้กฎแห่งเหตุผลอันเป็นวิทยา-
ศาสตร์ มิใช่เรื่องของสามัญสำนึก

จากหลักในข้อ (๑) และ (๒) ก่อให้เกิดหลักว่าด้วยความสัมพันธ์
ระหว่างเหตุกับผลขึ้นมาอีก ๒ หลัก คือ เพราะ A เกิด B เกิด และเพราะ
A ดับ B ดับ อันเป็นกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของโลกที่เป็นรูปธรรม

หลักนี้ เรานำไปใช้อธิบายสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นกระบวนการทาง
ด้านจิตและด้านฟิสิกส์ ในรูปของเหตุปัจจัย ยิ่งไปกว่านั้น เราพบ คำอธิบาย
เรื่องกำเนิดของวิญญานอันเกิดจากเหตุปัจจัย ก็เพื่อปฏิเสธความเชื่อเรื่อง
วิญญานเป็นของเที่ยง ตามแนวคิดของภิกษุชื่อ สาดิ ในทำนองเดียวกัน

(๑๑๑) สังยุตตนิกาย อังกล่าว

(๑๑๒) กถโม จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ชาติปฺจฺจยา...ชวามรณํ อุปฺปาทา วา ตถาคตํ อณฺุปฺปาทา วา
ตถาคตํ ฐิตา วา สา ธาตุ ธมฺมฐิตตา ธมฺมนิยามตา อิทฺทปฺปจฺจยา ตํ ตถาคโต
อภิสมฺมุตติ อภิสเมตติ อภิสมฺมุตฺติวา อภิสเมตฺวา อาภิจฺจติ เทเสตติ ปญฺญเปตติ ปญฺญเปตติ
จิวรติ วิภวฺจติ อุตฺตนาถโรติ ปุสฺสธตติ จาณ ฯ

เรื่องสิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิด ใช้กับการเกิดของอุปาทานขันธ^(๑๑๒) เพื่อปฏิเสธทฤษฎีที่ว่าทุกอย่างถูกกำหนดไว้โดยการกระทำของเราเองในอดีต

และเพื่อพิสูจน์ความเชื่อที่ว่า ความสกลปรกและความบริสุทธิ์ของบุคคลเกิดขึ้นโดยบังเอิญ เป็นความเท็จ และเพื่อแสดงให้เห็นว่า การประสบความสุขทุกข์ ไม่ได้เนื่องมาจากตัวการที่อยู่เหนือการควบคุม (metaphysical agent)

ทฤษฎีทางพระพุทธศาสนา เป็นประจักษ์นิยม พุดถึงเหตุที่สามารถสังเกตได้ ปราศจากสมมติฐานด้านเมตาฟิสิกส์ ของสิ่งที่เป็นเหตุอันถาวรอยู่เบื้องหลัง ทฤษฎีพุทธศาสนาจึงเป็นทฤษฎีที่เป็นระบบ เว้นสำหรับข้อเท็จจริงที่ว่า ทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาพุดถึง ความคงที่ (อวิตถตา) ของผลอันเกิดจากเหตุแล้ว ยังดูเหมือนจะไม่ยอมรับว่า การอนุมานโดยวิธีอุปนัยทั้งหมดเป็นเพียงเป็นไปได้

ในขณะที่เดียวกัน จำเป็นต้องระบุลงไปว่า ทฤษฎีพุทธศาสนาว่าด้วยเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นทฤษฎี "Determinism" เพราะรวมเอาการตัดสินใจทางดานความคิดเข้ามาไว้ในระหว่างปัจจัยเหตุและการตัดสินใจไม่ได้ถูกบงการ (จากภายนอก) อย่างเคร่งครัด ดังที่ตรัสไว้ว่า

"บุคคลรู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ต้องทำกิจที่จะต้องพุดว่าข้าพเจ้าเป็นผู้เบือนหน้า นี่เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย คือ ข้อที่บุคคลรู้เห็นตามความเป็นจริงแล้วเกิดความเบือนหน้า"^(๑๑๓) นี่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลเป็นไปได้โดยธรรมชาติ

ในทางปฏิบัติ พุทธศาสนาถือหลักการปฏิบัติโดยอาศัยเหตุกับผล ดังที่ตรัสไว้ใน อลคัฑทุปมสูตรว่า "คนเรียนรูธรรมเพื่อยกโทษผู้อื่น เพื่อเปลื้องวาตะของผู้อื่น จะไม่ได้รับประโยชน์จากการเรียน นอกจากนั้นยังเป็นไปเพื่อความทุกข์ เหมือนจับงูพิษไม่ได้"^(๑๑๔)

(๑๑๒) ปฏิจจุสมุปปนา โข ปนิเม ปญฺอุปาทานกฺขนฺธา

(๑๑๓) ยถาภูตํ ชานโต ปสฺสโต น เจตนาย กณฺณิ นินฺพุทฺโณหามิตฺ ฐมฺมา เสา.....ยํ ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นินฺพุทฺโธติ

(๑๑๔) อลคัฑทุปมสูตร มัชฌิมนิกาย

ในจุฬามาลุงกโยวาทสูตร มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปณณาสก์ พระ
มาลุงกยบุตรไม่พอใจที่พระพุทธองค์ไม่ตรัสตอบปัญหาเรื่องทฤษฎี ๑๐ ประการ
มีว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นต้น จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์แล้วยื่นคำขาด
ว่า ถ้าพระพุทธองค์ตอบปัญหานี้จะบวชต่อ ถ้าไม่ทรงตอบตนจะสึก

พระพุทธองค์ตรัสว่า ถึงมาลุงกยบุตรจะสึก ก็จะไม่ตรัสตอบ ด้วย
ทรงเห็นว่า ไม่เกี่ยวกับการบวชประพัตติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์
เพื่อตรัสรู้ เพื่อพ้นจากทุกข์ การบวชประพัตติพรหมจรรย์ ก็เพื่อทำให้หมด
ทุกข์ในปัจจุบัน เปรียบเหมือนคนถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ญาติพี่น้อง
ตามหมอมานำออก ก็ไม่ยอมให้ผ่า จนกว่าจะรู้ว่าใครเป็นคนยิง อย่างนี้คง
ตายเปล่า

ในอัคคิวัจจโคตรสูตร ทรงแสดงให้เห็นว่า ทฤษฎีอภิปรายเป็น
เหมือนป่า เหมือนเครื่องผูกมัด เป็นต้น ซึ่งก่อกุศล ไม่เกื้อกูลต่อการ
สิ้นทุกข์ (๑๑๕)

ทฤษฎีว่าด้วยเหตุปัจจัย เป็นความจริงเกี่ยวกับจักรวาล ซึ่งพระ
พุทธองค์ทรงค้นพบ วาระสุดท้ายของการตรัสรู้^(๑๑๖) ดังที่ตรัสว่า ผู้ใดเห็น
ปฏิจสสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นปฏิจสสมุปบาท

หลักการสำคัญที่ตรัสสรุปทฤษฎีว่าด้วยเหตุปัจจัยไว้ดังนี้

“ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระมหาสมณะ
ตรัสถึงเหตุของธรรมเหล่านั้น พร้อมทั้ง
ตรัสเรื่องความดับของธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” (๑๑๗)

การอนุมานแบบอุปนัยในพระพุทธศาสนาอาศัยทฤษฎีว่าด้วยเหตุปัจจัย

(๑๑๕) มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปณณาสก์

(๑๑๖) มหาวรรค (มหาขันธกะ) พระวินัยปิฎก

(๑๑๗) เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสญฺจ โย นิโรธो จ เอวํวาทิ มหาสมณโณ ฯ

การอนุมานนี้ได้ข้อมูลจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส ทั้งปกติและเหนือปกติธรรมดา สิ่งที่ต้องพิจารณาคือ ความรู้ที่เกิดจากการอนุมานโดยอาศัยข้อมูลจากการรับรู้เป็นความจริงชนิดใด

คำตอบคือความรู้ทุกอย่างที่พระพุทธองค์ตรัสและพระสาวกกล่าวถึง ล้วนหมายถึง *ญาณทัตตนะ* (ยกเว้นความรู้เรื่อง นิพพาน) ที่เป็นธรรมชาติ เกิดจากการอนุมานโดยอาศัยวิธีอุปนัยทั้งสิ้น (Inductive Inference)

๗. ขอมูลและวิธีอนุมาน

มาถึงจุดนี้เราจะพิจารณาว่า ในด้านญาณวิทยา พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญโดยวิธีอุปนัยโดยอาศัยการรับรู้อย่างไร

(๓) ประเด็นแรกให้ดูตัวอย่าง วิธีการอนุมานโดยตรง อาศัยข้อมูลจากการรับรู้ธรรมดา ๆ ก่อน

- ๑.๑ ข้อความว่า “อาศัยการเกิด จึงมีความแก่และความตาย (ชาติปฏฺจยา ชรามรณั)” เป็นความรู้เกิดจากประจักษ์ อาศัยการสังเกต (การรับรู้) ว่า ทุกคนที่เกิดมา (ตามที่เราได้เห็น) มีแก่และมีตายทั้งนั้น

จากตัวอย่างที่เราสังเกต สามารถอนุมานแบบอุปนัย หรือใช้อนุมานญาณได้ว่า ทุกคนที่เกิดมา ไม่ว่าในอดีต หรืออนาคต ย่อมจะแก่และจะตาย

- ๑.๒ ข้อความว่า “สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา)” ก็เป็นความรู้ที่เกิดจากประจักษ์เช่นเดียวกัน มันไม่ใช่ผลของการหาคำตอบจากอภิปรายญา หรือรหัสญาณ แต่ประการใด เป็นการตัดสินใจ (judgment) อันได้มาจากการสำรวจ วิเคราะห์ (วิภัช) โดยตรง มีรากฐานมาจากประจักษ์นิยม ล้วน ๆ

เมื่อถูกถามว่า พระพุทธองค์ตรัสข้อความว่า ความเศร้า ความรำไร ความทุกข์ความขมขื่น ความคับแค้น เกิดจากความรักหรือ? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ใช่” และทรงเสริมว่าควรจะเข้าใจเรื่องนี้โดยแจ่มชัดโดยตัวอย่างต่อไปนี้ (ตพมินา เปตํ ปริยาเยน เวทิตัพพ) เป็นตัวอย่างประวัติคนในเมืองสาวัตถีมากมาย พร้อมทั้งระบุประวัติ คนพวกนี้เป็นทุกข์เพราะการยึดมั่นสิ่งที่รัก เมื่อพวกเขาตาย, ตรัสเล่าถึงคนที่ฆ่าคู่หมั้น ฆ่าตัวตายด้วยความหวังว่าจะได้ไปอยู่ร่วมกันหลังตาย เมื่อหล่อนบอกปฏิเสธรัก

การแสวงหาการเกิด ก็เท่ากับการแสวงหาความแก่ ความตาย มีค่าเท่ากับแสวงหาความทุกข์ จึงเป็นการแสวงหาความไม่เจริญ^(๑๑๔)

ข้อความที่ว่า บุคคลมิใช่เป็นคนเลวเพราะชาติ มิใช่เป็นคนดีเพราะชาติ (การเกิดมาเป็นคน)^(๑๑๕) เพราะคำว่า ชาติ โดยทางชีววิทยา ทุกคนเหมือนกัน ชนิดเดียวกัน (species) เป็นพระดำรัสที่อาศัยการสังเกตที่แหลมคมมาก เป็นการปฏิเสธทฤษฎีของศาสนาฮินดูเรื่องวรรณะพร้อมกับทรงบัญญัติหลักใหม่ขึ้นมาแทนว่า คนเป็นคนเลวเพราะกรรม เป็นคนดีเพราะกรรม

ข้อความที่ตรัสจึงมิใช่เพียงแสดงความจริงอันสอดคล้องกันบนพื้นฐานประจักษ์นิยมเท่านั้น แต่ยังปฏิเสธสิ่งที่สมณพราหมณ์บางพวกพูด ซึ่งขัดแย้งกับความจริงประจักษ์ว่า เป็นความเท็จ

ดังคำพูดของสมณพราหมณ์บางพวกที่ว่า “คนที่อยู่ในวัยหนุ่ม เป็นผู้มีความสามารถด้านสติปัญญา เมื่ออายุ ๘๐-๙๐ สติปัญญาก็เสื่อม^(๑๑๖) เป็นคำกล่าวของสมณพราหมณ์ที่ถือว่าไม่ถูกต้อง

เพื่อสนับสนุนให้เห็นว่า ทฤษฎีของสมณพราหมณ์ไม่ถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงชี้ตัวอย่าง โดยยกพระองค์เองและพระสาวก ๔ องค์เป็น

(๑๑๔) ปาสทาสีสูตร มัชฌิมนิกาย

(๑๑๕) วาสลสูตร สุตตนิบาต

(๑๒๐) มหาสิหนาทสูตร มัชฌิมนิกาย ยาวเทวอ ยํ บุริโส ทนโร ตาวเทว ปรมปัญญาเวยยตฺติเยน สมฺมาคโต โหติ ยโต อโย วโย อนุปฺปโต อถ ตมฺหา ปญฺญาเวยฺยตฺติยา ปริยายตฺติ ฯ

ตัวอย่างว่า ไม่เพียงเข้าใจอย่างนั้น พระองค์เองมีอายุ ๘๐ ปี สาวกทั้ง ๔ รูปมีอายุถึง ๑๐๐ ปี ก็ยังประกอบด้วยความสามารถด้านสติปัญญาอยู่

การอนุมานแบบอุปนัย จากข้อมูลนอกเหนือจากที่ได้รับทางประสาทสัมผัส (Extrasensory) เป็นข้อมูลที่เกิดจากการพัฒนาจิตตามธรรมชาติ เรื่องดังกล่าวนี้ที่พอยกมาอ้างได้ เช่น การมีเจตปริยญาณ การมีหุติหุตาทิพย์ เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อมูลที่สามารถทดลองปฏิบัติ เพื่อยืนยันความมีอยู่ของพลังเหล่านี้ได้

เรื่องของกรรมเป็นทฤษฎีชัดแจ้ง ที่เกี่ยวกับการอนุมานแบบอุปนัย โดยอาศัยข้อมูลจากการรับรู้เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา (extrasensory perception) กรรมเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับการดำรงชีวิตด้วย ญาณเป็นเครื่องหยั่งรู้การดับและการเกิดบุคคลสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ ระหว่างพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ กับสถานะการดำรงชีวิตเพื่ออยู่รอดของเขา^(๑๒๑)

บุคคลซึ่งมีตาทิพย์ย่อมมองเห็นสัตว์ประพจน์ชั่วทางกาย วาจา ใจ ดำเนินพระอรหันต์ ยึดถือทฤษฎีผิด ๆ กระทำไปตามทฤษฎีนั้นไปบังเกิดในที่เสื่อม ไร้ความเจริญ ถึงความล้มจม มีสถานะต่ำต้อย และเห็นสัตว์ผู้เกิดในสถานะดี ในโลกแห่งความสุข^(๑๒๒)

ความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำชั่วกับสถานะเลวร้าย และความสัมพันธระหว่างการทำดีกับสถานะดี เรียกว่า “กรรม”

สำหรับผู้มีทิพยจักขุ กล่าวกันว่า สามารถรู้ว่า สัตว์เหล่านี้ได้รับผลกรรมของตนอย่างไร (ยถากัมมุเปเค สตุเต ปชานาติ) โดยการใช้ทิพยจักขุ ญาณตามตรวจสอบ

(๑๒๑) สามัญญผลสูตร ทีฆนิกาย

(๑๒๒) โส ปัสสตี อิมะ สตุตา กายทฺฐจริเตน สมณฺณาคตา วจี...มโน.... อริยานํ อุปวาทกา มิจฺจา ทิฏฐิกา มิจฺจา ทิฏฐิกมฺมสมาทานา เต กายสุส ปาธา ปรมมรณา อปายํ ทฺวคฺคตี วินิปาตี นิรยํ อุปฺปนฺนา อิมว ปเน สตุตา กายทฺฐจริเตน สมณฺณาคตา วจี...มโน.... อริยานํ อุปฺวาทกา เต กายสุส ปาธา ปรมมรณา สุคฺคตี สคฺคตี โลกํ อุปฺปนฺนาติ

ในมหาสัณนาทสูตร มัชฌิมนิกาย^(๑๒๓) พระองค์ตรัสเล่าถึงการทดสอบเรื่องนี้ เพื่อพิสูจน์สมมติฐานตามวิถีทางเชิงเทียบเคียง พระองค์ตรัสว่า ครั้งแรกพระองค์ใช้เจโตปริยญาณสำรวจตรวจสอบความคิดของบุคคลบางคนเพื่อกำหนดรูปลัษย์ของเขาแล้วพยากรณ์ล่วงหน้า

จากความรู้นี้ อาศัยกรรมสมมติฐาน พระองค์สามารถพยากรณ์ได้ว่า บุคคลนั้นจะไปบังเกิดในฐานะใดหลังจากเขาตายไปเป็นการทำนายจากข้อมูลที่รวบรวมได้โดยเครื่องมือคือเจโตปริยญาณ

ต่อจากนั้น ทรงใช้ทิพยจักขุตรวจสอบบุคคลผู้นี้ เพื่อจะมองสถานะที่เขาเคยเป็นมาแล้วและพบว่า การพยากรณ์ด้วยอาศัยสมมติฐานข้างต้นสามารถยืนยันได้ หรือเชื่อถือได้ (Valid)

ข้อความจากมหาสัณนาทสูตรมีดังนี้

“ต่อแต่นั้น เราพิจารณาจิตของบุคคลบางคนด้วยจิตของเรา เราพบว่า บุคคลผู้นี้ประพฤติดังนั้น ประพฤติในแนวทางนั้น และดำเนินตามแนวทางนั้น หลังตายเพราะกายแตกดับ เขาจะไป ณ ทิคติ ต่อมาเราใช้ทิพยจักขุ อันบริสุทธิ์เหนือจักษุมนุษย์ เราพบ เขาไปรับทุกข์และได้รับเวทนาแสนสาหัส อย่างบุคคลบางคนติดอยู่ในอาคารที่ถูกเพลิงไหม้ มีแต่เถาถ่าน ปราศจากเปลวเพลิง ปราศจากควัน และเหมือนบุคคลกระหายเดินไปสู่ทางสายที่จะนำไปตกเหว คนตาดีมองเห็นพูดว่า ผู้นี้จะเดินไปตกเหวแน่นอน หลังจากนั้นก็เห็นเขาตกลงไปอยู่ในเหวถ่านเพลิง มีทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส” (๑๒๔)

(๑๒๓) มหาสัณนาทสูตร อังถ

(๑๒๔) อิทัน เอกจฺ ปุคฺคํ เอวฺ เจตสา เจโต ปริจฺจปชานามิ ตถา ยํ ปุคฺคโล ปฏิปฺนโน ตถา จ อริยาตี ตํ จ มคฺคํ สมารุโห ยถา กายสฺส เกทา ปรมมวณา ทคฺคตี อุปฺปชิสฺสตีตี ตํ เอวํ ปสฺสามิ อปฺเรณ สมเยณ ทิพฺเพน จกฺขฺมา วิสุทฺเธณ อติกฺกนฺตมนุสฺสเสน....ทคฺคตี อุปฺปนฺนํ เอกนฺตทฺฆาตีปฺปากาภาวเกทนา-เวทียมานํ เสยฺยถาปิ อังคารากาสํ ปฺรองฺคาวานํ วิตฺตจิกานํ วิตฺตาวานํ อถ ปริโสํ อคฺคเจยฺย.....กิลนฺโด

เอกยานน มคฺเคน ตํ เอว อังคารากาสํ ปณิธาย ตํ เอว จกฺขฺมา ปริโส ทิสฺวา เอว วเทยฺย ตถายํ ภวํ ปริโส ปฏิปฺนโน ตถา จ อริยาตี ตํ จ มคฺคํ สมารุโห ยถา อิมํ เนว อังคารากาสํ ปฏฺฐิตํ เอกนฺตทฺฆาตา.....เวทนา เวทียมานํ

๘. ข้อมูลที่ไม่เพียงพอทำให้อนุมานผิด

พระพุทธองค์ทรงดำหนินักบวชที่เปลี่ยนศาสนาเช่น เพราะไม่เข้าใจความจริง, ความเท็จเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ทรงเสด็จไปถึงสำนักของนักบวชกลุ่มนี้ ผู้ซึ่งปฏิบัติทรมานตนเองด้วยความเชื่อว่า ความทุกข์ที่เกิดกับตนเป็นผลของความชั่วในอดีต^(๑๒๕) ต้องทำให้หมดไปแล้วไม่ทำกรรมใหม่ พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่า การปฏิบัติอย่างนั้นอาศัยทฤษฎีไหน ทรงพบว่า อาศัยการยอมรับตามที่อาจารย์สอนกันมาโดยไม่วิเคราะห์ให้แจ่มชัดด้วยตนเอง พระพุทธองค์ทรงถามปัญหาแก่พวกเขา

- เช่น
๑. ท่านรู้หรือไม่ว่า พวกท่านมีหรือไม่มีอยู่ในอดีต?
 ๒. ท่านรู้หรือไม่ว่า ท่านได้ทำหรือไม่ได้ทำกรรมชั่วไว้ในอดีต?
 ๓. ท่านรู้หรือไม่ว่า ท่านทำกรรมชั่วอะไรไว้?
 ๔. รู้หรือไม่ว่า ทุกข์ที่หมดไปแล้วมีเท่านี้ ทุกข์ที่จะพึงทำให้หมดไปมีเท่านี้ เมื่อทุกข์หมดไปเท่านี้แล้ว ทุกข์ทั้งปวงจึงจะหมดไป

ตัวอย่างแห่งความเชื่อเรื่องกรรมของนักบวชนิกายเช่น ขัดกับหลักว่าด้วยเรื่องกรรมเก่าของอริยสาวกในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏใน จูฬกัมมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย

ความสัมพันธ์อันเกิดขึ้นระหว่างการกระทำต่าง ๆ และผลที่คาดหวังอันเกิดกับผู้กระทำได้มีการจำแนกไว้อย่างแจ่มชัดโดยหลักการอนุมาน เช่น

๑. ผู้ฆ่าสัตว์จะมีอายุสั้น (ปาณาติปาตี อปฺปายุกิ สํวตฺตนิโก) ผู้ไม่ฆ่าสัตว์ จะเป็นผู้มีอายุยืน (ปาณาติปาตา ปฏิวีโรติ ทีฆายุกา สํวตฺตนิโก)
๒. ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่นมีโรครมาก ผู้เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์มีโรคน้อย
๓. ผู้โกรธจะมีผิวพรรณไม่สวยงาม ผู้ไม่โกรธจะมีผิวพรรณสวยงาม

(๑๒๕) จูฬกัมมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปรินิพพานสutta

อย่างไรก็ตาม การอนุมานโดยอาศัยหลักทิพยจักขุ บางอย่างอาจผิดพลาดได้ มหากรรมวิภังคสูตร ได้พูดถึงตัวอย่างโดยยกบุคคล ๔ ประเภท คือ^(๑๒๖)

๑. ทำชั่วแล้วไปเกิดในที่ชั่ว	๓. ทำดีแล้วไปเกิดในที่ดี
๒. ทำชั่วแล้วไปเกิดในที่ดี	๔. ทำดีแล้วไปเกิดในที่ชั่ว

เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์บางพวกผู้เห็นไม่ตลอดสายเข้าใจผิดได้ ซึ่งผู้เข้าใจผิดเพราะเห็นไม่ตลอดสาย มีอยู่ด้วยกัน ๔ กลุ่ม คือ

๑. สมณพราหมณ์บางพวก ได้ทิพยจักขุ มองเห็นบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำกรรมชั่วแล้ว หลังจากตายแล้วไปเกิดในที่ชั่ว อาศัยพื้นฐานจากประสบการณ์ พวกเขาก็สรุปเอาไว้ว่า

- ๑.๑ มีการกระทำชั่ว (อตุถิ ปาปกาณิ กมฺมานิ)
- ๑.๒ มีผลของการกระทำชั่ว (อตุถิ ทุจฺจิตฺตสฺส วิปาโก)
- ๑.๓ สรุปว่า คนทำชั่วทุกคน เช่นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ จะต้องไปเกิดในที่ชั่ว (ปาณาติปาตี อทินฺนาทายี...สพฺพโสปรมฺมรณา ทุกฺคตี อุปฺปชฺชติ)
- ๑.๔ พราหมณ์เหล่านั้น ตัดสินว่า ผู้ที่ยืนยันรับรอง (๑.๑.) และ (๑.๒.) และ (๑.๓.) เป็นฝ่ายถูก บุคคลอื่นผิด (เย เอวฺ ชานนฺติ ตํ สมฺมา ชานนฺติ เย อญฺญตา ชานนฺติ มิจฺฉา เตสํ ญฺาณ)

เป็นอันกล่าวได้ว่า สิ่งที่เขารู้เอง เห็นเอง มีประสบการณ์เอง (สาม ภาตํ สามํ ทิฏฺฐํ สามํ ภาตํ) เขายืนยันตามคัมภีร์ว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นเท็จ (อิทฺเธว สจฺจํ โมฆํ อญฺญ)

๒. ตัวอย่างที่ ๒ บุคคลบางคนบรรลุสมาธิ ใช้ทิพยจักขุมองเห็น

(๑๒๖) มหากรรมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

ผู้ซึ่งกระทำความบาปไปเกิดในสุคติ เขาก็สรุปว่า

๒.๑ การกระทำที่ชั่วไม่มี

๒.๒ ผลของกรรมชั่วก็ไม่มี

๒.๓ ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ หลังจากตายจะไปบังเกิดในสุคติ

๒.๔ ผู้ยืนยันตามนี้ ชื่อว่ารู้ชอบ ผู้อื่นรู้ผิด

๓. ตัวอย่างที่ ๓-๔ ก็มีคำอธิบายทำนองเดียวกัน เช่น เห็นผู้ทำดีไปเกิดในสุคติและเห็นผู้ทำดีไปเกิดในที่ชั่วเป็นต้น

ตามนัยแห่งพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ไม่ทรงปฏิเสธความมีเหตุมีผลที่น่าเชื่อถือ (ของสิ่งที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้รับมาจากการสังเกตนำมาอ้างไว้) โดยตรัสว่า เรายอมรับสมอ้างคำพูดของเขาที่ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์แล้ว ไปเกิดในทุคติ^(๑๒๗)

แต่ทรงปฏิเสธความน่าเชื่อถือของการอนุมานโดยอาศัยพื้นฐานจากประสบการณ์เหล่านั้น (ทิพยจักขุ เป็นต้น) ไฉนทรงแสดงว่า บทสรุปที่ได้มาจาก ๔ ตัวอย่างนั้น ผิดพลาด

พระพุทธองค์ตรัสว่า เราไม่อาจยอมรับข้อที่ว่า บุคคลที่ฆ่าสัตว์ไปเกิดในทุคติ^(๑๒๘) ซึ่งแสดงว่า ข้อสรุปไม่ถูกต้อง เพราะอาศัยตัวอย่างที่ได้มาแต่น้อยไม่ตลอดสาย

ขณะเดียวกัน ก็ไม่ทรงปฏิเสธหลักการประการที่ว่า ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วได้รับผลชั่วแต่กรรมดี กรรมชั่วที่ทำก่อนทำหลัง อาจแทรกผลลงไปทำให้ผู้รู้ไม่จริงเข้าใจผิดได้ กรรมทุกอย่างส่งผลทั้งสิ้น นอกจากนี้อาจเกิดจากผลแห่งจิตในขณะที่ทำกรรมนั้นก่อนตาย^(๑๒๙)

(๑๒๗) ยญจ ไซ โส เอว อาน อปาหิ ปุคฺคลํ อหุสฺสํ อิตฺถิ ปาณาติปาตํ อทินฺนาทนายิ ปรมฺมาณา สุคฺติํ อุปฺปนฺนํ ติ อิทํ อสฺสํ อนุชานามิ ฯ

(๑๒๘) ยญจ ไซ โส เอว อาน โย กิร โภ ปาณาติปาตํ สหฺโพ โส ทุคฺคติํ อุปฺปชฺชติตติ อิทํ อสฺสํ นานุชานามิ

(๑๒๙) ปุพฺเพ วาสฺสํ ตํ กมฺมํ โหติ ปจฺฉา วา มรณกาลे วาสฺสํ โหติ

พระพุทธศาสนานอกจากจะไม่ให้ตีความประสบการณ์โดยอาศัยหลักเทววิทยาและอภิปรายแล้ว ยังเห็นความจำเป็นว่า การอนุมานจากประสบการณ์ถูกต้องได้ ประสบการณ์จำเป็นต้องถูกต้องด้วย ถ้าประสบการณ์ผิด ผลจากการอนุมานก็ผิด

การรับรู้และการอนุมานแบบอุปนัย เป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนา เน้นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ (ปลุส) อันเป็นประสบการณ์ตรง พุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็น *ประจักษ์นิยม* (Empiricism)

คำว่า ประสบการณ์ นอกจากหมายถึงความรู้ที่ได้รับจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้ว ยังหมายถึง ประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย

ความรู้เกิดจากการทดลอง

พระพุทธองค์เสด็จออกบรรพชาแต่ครั้งยังเป็นหนุ่ม เพื่อแสวงหาสิ่งประเสริฐ (อริยปริยเสนา) คือความสุข ความเป็นอมตะ ความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ความเกษมและพระนิพพาน ทรงทดลองตามวิธีการหลายอย่างที่พวกเซน อาชีวก และนักคิดในสมัยนั้นกระทำกันอยู่ เช่น^(๒๓๐)

๑. ทรงบำเพ็ญตบะ ทดลองเปลือยกาย นั่งกระโหียง นอนบนหนาม
๒. ประพฤติดีปน ๗ เช่น ปล่อยให้ธูลีหมักหมมจับตัวกันเป็นสะเก็ดเหมือนสะเก็ดไม้
๓. ประพฤติรังเกียจ ตั้งสติก้าวเดิน ตั้งความรักความเอ็นดูแม่ในหยดน้ำ เพื่อมิให้สัตว์ขนาดเล็กถึงความพินาศ
๔. ในด้านความสงัด เข้าไปอยู่ป่าไม่ยอมพบผู้คน แม้แต่คนหาฟืน

ทรงแสดงถึงถึงการทดลองโดยการบรรทมหนุนกระดูกศพในป่าช้า บางครั้ง มีเด็กเลี้ยงโคชุกชนมาถ่มน้ำลายรด บัสสาวะรด เอาขี้ฝุ่นโรย เอาไม้เล็ก ๆ ยอนช่องพระกรรณ พวกนักบวชในยุคนั้น อ้างความบริสุทธิ์ด้วย

(๑๓๐) มหาสัททาสูตร มัชฌิมนิกาย

เหตุใด ทรงหยิบเอาเหตุนี้มาทดลองปฏิบัติ

ดังข้อความต่อไปนี้

๑. สมณพราหมณ์บางพวกอ้างความบริสุทธิ์ด้วยอาหาร (อาหาเรนสุทธิ) ทรงทดลองอดอาหาร ยังชีพด้วยผลกระเบา ยังชีพด้วยถั่วงา จากมากเหลือเพียงเมล็ดเดียว ทำให้พระวรกายซูบซีด ขนลึ้ม เมื่อลูบพระวรกาย พระโลหาก็หลุดติดพระหัตถ์ออก
๒. สมณพราหมณ์บางพวกอ้างความบริสุทธิ์ด้วยสงสาร พระองค์ก็ทรงท่องเที่ยวไปทุกหนทุกแห่ง เว้นแต่ชั้นสุทธาวาส
๓. สมณพราหมณ์บางพวกอ้างความบริสุทธิ์ด้วยการเกิดการอยู่ ก็ไม่มีที่ไหน ที่ไม่ทรงเคยเกิดเคยอยู่ เว้นแต่ชั้นสุทธาวาส
๔. สมณพราหมณ์บางพวกอ้างความบริสุทธิ์ด้วยยัญ (yajña) (ยัญเณนสุทธิ) ก็ไม่มียัญชนิดไหนที่ไม่ทรงเคยบูชา
๕. สมณพราหมณ์บางพวกอ้างความบริสุทธิ์ด้วยไฟ ก็ไม่มีไฟที่ไม่เคยทรงบูชา

สรุปว่า เหตุดังกล่าวไม่อาจทำให้บรรลุนิพพานได้^(๑๓๑)

พระพุทธองค์ทรงศึกษาวิธีปฏิบัติตามที่ปรากฏในคัมภีร์อุปนิษัท ยุคกลางและยุคหลัง กับครูชื่ออาฬารดาบส กาลามะ และอุทกดาบส รมบุตร ก่อนหน้านั้นพระองค์ก็ทรงทดลองปฏิบัติด้วยการฝึกควบคุมจิตของพระองค์เอง ด้วยการบังคับลมหายใจให้หยุดด้วยพลังจิต แต่ความพยายามอย่างว่านั้นล้มเหลว พระองค์จึงจากครูทั้งสองด้วยความไม่พอใจพระทัย แต่สิ่งที่ได้ทรงศึกษาไปจากครูทั้งสองก็มีค่ามาก หลังจากตรัสรู้แล้ว ทรงรำลึกถึงครูทั้งสอง ก่อน ทรงปรารถนาจะเสด็จไปหาด้วยทรงดำริว่า เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา มีกิเลสน้อย จะสามารถเข้าใจธรรมะที่พระองค์รู้ได้เร็ว

(๑๓๑) มหาสัณนาทสูตร , เพิ่งอ้าง

การตรัสรู้มิใช่เรื่องของญาณวิเศษอันลึกลับ แต่เป็นการค้นพบ
โดยอาศัยพลังจิตที่พัฒนาตามธรรมชาติ จนรู้เหตุเกิดและความดับของทุกข์

ความรู้เรื่องนิพพาน เป็นเพียงขั้นสุดท้ายของกระบวนการแห่งการปฏิบัติ
ที่ดำเนินไปตามลำดับขั้น ไม่ใช่ญาณวิเศษที่เกิดขึ้นโดยทันทีทันใด

“เราไม่กล่าวว่า บุคคลสามารถบรรลุความรู้ขั้นสุดท้ายด้วยการ
เพียงเริ่มต้นเท่านั้น ความรู้เกิดจากการศึกษาตามลำดับขั้น เกิดจากการกระทำ
การปฏิบัติตามแบบแผนตามลำดับขั้น^(๑๓๒)

แล้วทรงแสดงตัวอย่างขั้นตอนแห่งการบรรลุไว้ เริ่มตั้งแต่ เกิดศรัทธา
เข้าไปหา นั่งใกล้ ตั้งใจฟัง ทรงจำ พิจารณาเนื้อความ ธรรมะทนต่อการ
วิพากษ์ เกิดฉันทะ อุตสาหะ ความขี้ใจ ทำความเพียร แล้วทำให้แจ้ง
ความจริงสูงสุด (ปรमัตถะ) ด้วยนามกาย แสงทะลุเห็นแจ้งความจริงสูง
สุดด้วยปัญญา ถ้าไม่มีศรัทธาก็ไม่มีข้ออื่น ๆ

(๑๓๒) อนั อธิเกณ เหว อนุญจารานัน วทามิ อปิ จ อนุปุพฺพสิกฺขา อนุปุพฺพกิริยา อนุปุพฺพกิริยา
อนุญจารานา โหติฯ ดู กิฎาภิสรุตร มัชฌิมนิกาย

พรหมแดนของความรู้ (Limits of Knowledge)

ความรู้มีการจำกัดขอบเขตหรือไม่? ความรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่เรียกว่า สัพพัญญูมิได้หรือไม่? สิ่งบางอย่างที่ไม่อาจรู้ได้มีหรือไม่? คำถามนี้มีการยกขึ้นมาพูดกันในสมัยที่วิมตนิยัม (Scepticism) กำลังเป็นที่นิยม

๑. สิ่งที่พระพุทธองค์ทรงรู้

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องความรู้ ๓ ประการ (ติสฺสโส วิชฺชา) พระองค์ตรัสไว้ในพระสูตร สุตตรหนึ่ง ซึ่งในพระสูตรนั้นพระองค์ไม่ได้ตรัสว่า รู้ทุกอย่าง ในความหมายว่า รู้ทุกสิ่งพร้อมกันตลอดกาล ดังข้อความว่า

“ผู้ซึ่งกล่าวว่า พระสมณโคดมเป็นสัพพัญญู (รู้ทุกอย่าง) และเห็นแจ้งทุกประการและมีญาณทัสสนะอันไม่มีที่สิ้นสุด เป็นความรู้คงที่อยู่กับพระองค์ตลอดกาล ไม่ว่าพระองค์จะยืน เดิน หลับ หรือตื่น เป็นผู้ที่พูดถึงพระองค์ไม่ตรง และยกพระองค์มาพูดในเรื่องเท็จ และไม่เป็นอย่างจริงใช่หรือไม่ (กล่าวดู)๑(๑๓๓)”

ตรัสตอบว่า ไม่เป็นการกล่าวดู เมื่อถูกวิัจจโคตรทูลถามว่า จะเรียกพระองค์ให้ตรงความจริงว่าอย่างไร

(๑๓๓) เบเต เหว อหฺส สมโน โคตโม สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสวํ อปริเสถํ ญาณทสฺสนํ ปฏิจฺจานาติ จรโต
 ๑ เม ติฏฺฐโต ๑ สุตตสฺส ๑ ชาครสฺส ๑ สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺปฏิตฺตํ น เม เต
 ฐตฺวาทโน อพฺภาจิกฺขณฺติ ๑ ปน มนฺเต อสตา อญฺเณนาติ
 ...ดู จุฬาลงฺกนิคฺคตสฺสตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมนิกาย

ตรัสตอบว่า เรียกว่า พระสมณโคตมผู้รู้วิชา ๓ ก็ได้ เพราะพระองค์ได้ญาณเครื่องระลึกชาติได้ไม่จำกัด (บุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ได้ญาณมองเห็นความเกิดของสัตว์ (ทิพยจักขุญาณ) และได้ญาณเครื่องทำลายกิเลสอาสวะ (อัสวักขยญาณ)^(๑๓๔)

เราพอจะมองเห็นว่า แม้พระสาวกของพระพุทธองค์ก็สามารถรู้วิชา ๓ ประการนี้ได้อย่างเดียวกับพระองค์ได้

หลักว่าด้วยวิชา ๘ ประการ เป็นการบ่งชี้ให้เห็นว่า ขอบเขตของความรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาขยายไปถึงไหน

ในขณะเดียวกัน บุคคลผู้ซึ่งยืนยันว่า พระสมณโคตมปฏิเสธว่า ไม่มีสมณพราหมณ์ใด เป็นสัพพัญญู ไม่เป็นผู้พูดความจริง และเป็น การกล่าวดูพระองค์^(๑๓๕)

๒. ทรงสอนเท่าที่จำเป็น

พระพุทธองค์ตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสคือ ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ซึ่งรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างพร้อมกันได้^(๑๓๖) หมายความว่า เป็นไปได้ สำหรับบางคนที่จะรู้ทุกสิ่ง แต่ไม่ใช่รู้ทั้งหมดในเวลาเดียวกัน

ในสังยุตตนิกาย พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบว่า สิ่งที่พระองค์สอนแล้ว เท่ากับใบไม้ในกำพระหัตถ์ สิ่งที่พระองค์รู้แล้ว แต่ยังไม่ได้อสอนเหมือนใบไม้ในป่านั้น (ป่าสังสพาวนมีต้นไม้มาก ใบไม้ปกคลุม เขียวระอุ่มกว้างใหญ่ไพศาล)

(๑๓๔) เตวิชโช สมโณ โคตโมติ พุยากรมาโน วุตตวาที เจว เม อสฺส น จ มํ อญฺเณน อพฺภาจิกฺขเยยฺย ฯ เพ็งอาจ....

(๑๓๕) เย เต เอวํ อหํสุ สมโณ โคตโม อาห นตฺถิ โส สมโณ วา พุราหฺมโณ วา โย สพฺพญฺญู สพฺพทสฺสาวํ อปริเสสํ ญฺาณทสฺสนํ ปฏิขานิสฺสตี น เอตํ ฐานํ วิชฺชตีตี น เม เต วุตตวาทีโน อพฺภาจิกฺขนฺตี จ ปน มํ เต อสฺตา อญฺเณนาตี

(๑๓๖) นตฺถิ โส สมโณ วา พุราหฺมโณ วา โย สกฺขี เอว สพฺพํ ญฺสฺสตี สพฺพํ ทฺวญฺตี เนตํ ฐานํ วิชฺชตีตี

นี้หมายความว่า พระองค์ทรงรู้มากกว่าที่พระองค์ทรงสอน แต่ไม่ได้บอกว่า รู้ทุก ๆ อย่าง (Omniscience) และไม่ทรงปฏิเสธสัพพัญญู ในความหมายว่า “รู้ได้ทุกอย่าง” แต่ทรงปฏิเสธข้อที่ว่า “รู้ทุกอย่างได้พร้อมกัน”

ในปาสาทิกสูตร ที่มณิกาย มีนักบวชในศาสนาอื่นกล่าวหาว่า พระสมณโคดมมีความรู้ (ญาณ) และความเห็น (ทัสสนะ) ไม่มีขอบเขต ปรารภถึงอดีตไกลเท่าไรก็ได้ แต่ไม่ปรารภกาลนานไกลในอนาคต^(๑๓๗)

พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า ญาณหยั่งรู้ความเป็นไปในชาติก่อน ปรารภอดีตกาลนานเท่าไรก็ได้ของพระองค์มีอยู่ ปรารภนาจะระลึกเท่าไรก็ระลึกได้ ด้วยการฟื้นความจำ

๓. ความรู้เรื่องอนาคตมีขอบเขต

ส่วนญาณที่หยั่งรู้อนาคต พระตถาคตมีญาณอันเกิดจากการตรัสรู้ ว่า “ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย” ซึ่งเท่ากับเป็นการยอมรับว่า พระพุทธองค์ไม่ตรัสว่า มีอนาคตถึงสญาณอันหาที่สุดมิได้ เท่ากับพระองค์ไม่ทรงเชื่อลัทธิที่ว่า สิ่งทั้งหลายถูกกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด (ด้วยเหตุการณ์ในอนาคตย่อมเปลี่ยนแปลงได้ ตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครรู้ได้ว่า ถึงเวลานั้น ๆ เหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นอย่างไรหรือไม่เป็นอย่างไร)

ขณะที่ในจุฬัจจโคตตสูตร พูดถึงว่า พระพุทธองค์ทรงมีความรู้ ๓ ประการ ในอังคุตตรนิกาย พูดถึงกำลังของความรู้ (ญาณพละ) ของพระตถาคตว่ามี ๖ ประการ (ฉยิmani ตถาคตสส ตถาคตพหุณิ) กำลังของพระตถาคต ๖ เพิ่มจากความรู้ ๓ ประการที่กล่าวแล้ว โดยประกอบด้วย

- ๑) รู้ตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นไปได้ว่าเป็นไปได้ อะไรเป็นไปได้ว่าไม่ได้เป็นไปไม่ได้^(๑๓๘)

(๑๓๗) ปาสาทิกสูตร ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค

(๑๓๘) ตถาคต สุณั จ สุณโต อญฺฐานํ อญฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ

- ๒) รู้ตามความเป็นจริงซึ่งผลอันเนื่องมาจากเงื่อนไขและเหตุของการกระทำกรรม ทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต^(๑๓๙)
- ๓) รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความเศร้าหมอง ความมัวมัวและอนุสัยแห่งฉานวิโมกข์ สมาบัติ^(๑๔๐)

ส่วนในมัชฌิมนิกาย พูดถึงกำลังความรู้ของพระตถาคต ๑๐ ประการ
เพิ่มจาก ๖ ประการที่กล่าวแล้วคือ

- ๑) รู้ตามความเป็นจริงซึ่งทางดำเนินชีวิตอันนำไปสู่ความรอดพ้น^(๑๔๑)
- ๒) รู้ตามความเป็นจริงซึ่งโลกอันประกอบด้วยธาตุอันมีอนเนกนานาประการ^(๑๔๒)
- ๓) รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความโน้มเอียงของสัตว์^(๑๔๓)
- ๔) รู้ตามความเป็นจริงซึ่งความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์^(๑๔๔)

๔. ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ (อวยากตานิ)

ปัญหาที่ไม่ทรงตอบมี ๑๐ เรื่อง คือ

- ๑) โลกเที่ยงหรือ (สสฺสโต โลโก)?
- ๒) โลกไม่เที่ยงหรือ (อสสฺสโต โลโก)?
- ๓) โลกมีที่ที่สุดหรือ (อนฺนุตฺวา โลโก)?
- ๔) โลกไม่มีที่ที่สุดหรือ (อนนฺนุตฺวา โลโก)?
- ๕) วิญญานกับสรีระเป็นอันเดียวกันหรือ (ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ)?
- ๖) วิญญานต่างจากสรีระหรือ (อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ)?
- ๗) หลังจากนิพพานแล้ว พระตถาคตมีอยู่หรือไม่ (โหติ ตถาคตโต

(๑๓๙) ตถาคต อดีตอนาคตปัจจุบัน กัมมสมาทาน ฐานโส เหตุโส วิปาก์ ยถาภูติ ปชานาติ

(๑๔๐) ตถาคต ฌานวิโมกขสมาธิสมาปัตตินิ สักกเลสํ โอทานํ วุฏฐานํ ยถาภูติ ปชานาติ

(๑๔๑) ตถาคต สัพพตฺตคามินี ปฏิปatti ยถาภูติ ปชานาติ

(๑๔๒) ตถาคต อเนกธาตุนานาธาตูลกั ยถาภูติ ปชานาติ

(๑๔๓) ตถาคต สุตตานิ นานาธิมุตฺตีกตํ ยถาภูติ ปชานาติ

(๑๔๔) ตถาคต ปรสฺสฺตฺตานํ ปรมุคฺคฺกลานํ อินฺทริยปโรปริยตฺตํ ยถาภูติ ปชานาติ อุม มหาสึนฺหาทสฺสูระ
มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก

ปรมมรณา)?

๘) หลังจากนิพพานแล้ว พระตถาคตไม่มีหรือ (น โหติ ตถาคตโต ปรมมรณา)

๙) หลังจากนิพพานแล้ว พระตถาคตมีก็ใช่ ไม่มีก็ใช่หรือ (โหติ จ น โหติ ตถาคตโต ปรมมรณา)

๑๐) หลังนิพพานแล้ว พระตถาคตมีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่หรือ (เนว โหติ เนว น โหติ ตถาคตโต ปรมมรณา)

คำว่า อวูกตานิ มีบางท่านอธิบายว่า ไม่อาจแสดงออกได้ด้วย คำพูดหรือด้วยท่าทางซึ่งบ่อยครั้งเกิดขึ้นในช่วงเวลาแห่งการสนทนา^(๑๕๕) การแปลความหมายอย่างว่า ไม่ตรงตามตัวอักษร

คำว่า “พฺยาคโรติ” แปลว่า ตอบ หรือ อธิบายคำถาม วูกต เป็นกิริยาภิกตฺ หมายถึงตอบแล้ว หรือ อธิบายแล้ว รูปปฏิเสธ เป็นอวูกต แปลว่า ไม่อธิบาย ไม่ตอบ

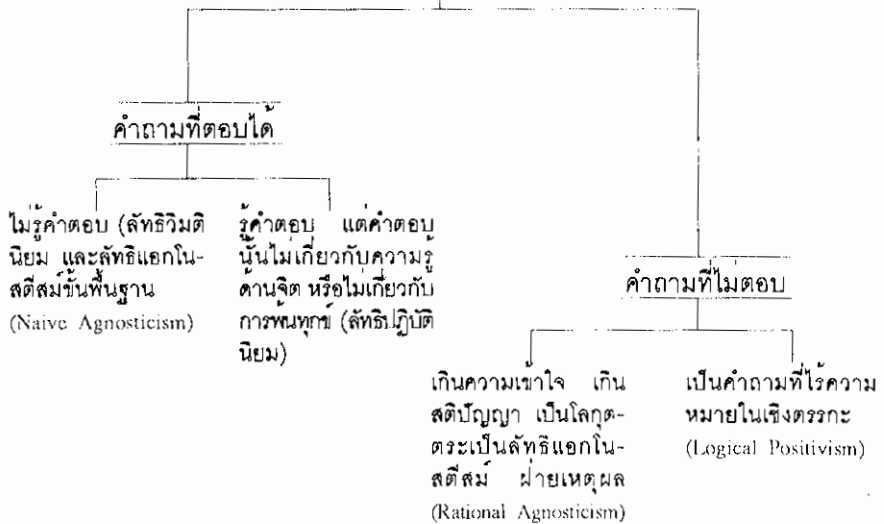
คำถามที่ไม่ทรงตอบในบาลีมี ๑๐ เรื่องเท่านั้น ปัญหาที่น่าวิเคราะหฺนี้ คือ เพราะเหตุใดจึงไม่ตรัสตอบ ทั้ง ๆ ที่ตอบได้ แต่ไม่ทรงตอบ หรือ ถึงรู้คำตอบก็ไม่ทรงตอบ เพราะคำถามนั้นไม่เกี่ยวกับพรหมจรรย์หรือทางปฏิบัติ

อีกประการหนึ่ง ปัญหานั้นโดยหลักแล้วไม่ควรตอบ ? ถ้าใช่.. คำถามนั้นมีคำตอบที่อยู่เหนือความเข้าใจ หรือสติปัญญาของมนุษย์ หรือ เป็นคำถามที่ไร้ความหมาย

ยังไม่มีใครพูดให้แจ่มชัดว่า ทำไมพระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคำถาม ๑๐ ประการ มีคำถามเรื่องโลกเที่ยง (นิรันดร) หรือไม่เป็นต้น มีนักปราชญ์บางคนท่านให้ความเห็นไว้แต่ไม่ชัดเจนความเห็นของท่านเหล่านั้น ไม่อาจตัดขาดจากความน่าจะเป็นดังต่อไปนี้

(๑๕๕) T.R.V. Murti, The General Philosophy of Buddhism (London : ๑๙๕๕) p.๓๖

แผนภูมิแสดงปัญหาที่ไม่ทรงตอบ

๑. คำถามบางคำถาม พระพุทธเจ้าไม่ทรงตรัสตอบ เพราะเหตุผลอย่างหนึ่ง แต่บางคำถามไม่ทรงตรัสตอบเพราะเหตุผลอีกอย่างหนึ่ง
๒. คำอธิบายบางอย่างใช้กับคำถามหนึ่ง แต่บางคำถาม (อย่างเดียวกัน) ต้องอาศัยคำอธิบายอีกอย่างหนึ่ง
๓. การไม่ตอบไม่น่าจะพูดว่า พระพุทธองค์ทรงรู้คำตอบหรือไม่ การไม่ตอบนั้นอาจมุ่งผลในทางปฏิบัติ โดยนำเอาทัศนะแบบปฏิบัตินิยมมาใช้

Keith กล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นประเภทนักปรัชญาเอกโนสติสต์ (พวกเขามองว่าไม่มีสิ่งใดทำให้รู้ความมีอยู่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นอกจากปรากฏการณ์ทางวัตถุ)

พระพุทธองค์ทรงศึกษาาระบบความคิดที่มีอยู่ในยุคของพระองค์อย่างเขาจริงเขาจังจนแตกฉาน แต่ไม่ทรงพอพระทัยในความคิดเหล่านั้น ที่

พระองค์ไม่ทรงตอบปัญหา ๑๐ ประการ มิใช่เพราะความไม่รู้ หรือมิใช่เพราะเรื่องนั้นไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน แต่เนื่องจากทรงเห็นว่า “มนุษย์มีความเห็นเรื่องนั้นแตกต่างกัน”

จึงนำไปสู่บทสรุปที่ชัดเจนว่า การไม่ตอบเพราะไม่ใช่ความรู้เป็นสิ่งมีจำกัดเท่าที่เป็นปรากฏการณ์ทางวัตถุ (Agnosticism) แต่เพราะพื้นฐาน ๒ ประการ พระพุทธองค์เองมีบทสรุปที่ชัดเจนด้านความจริงในเรื่องเหล่านั้น แต่ทรงมีความเชื่อว่า การทะเลาะกันด้วยเรื่องนั้นไม่ทำให้จิตใจสงบ อันเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุพระนิพพาน

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงทราบคำตอบเกี่ยวกับคำถาม ๑๐ ประการที่กล่าวแล้วนั้น

จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องชี้ให้ชัดว่า พระพุทธองค์มีเหตุผลในเชิงปฏิบัติที่ไม่ทรงตอบคำถามเหล่านั้น (ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบ) เรื่องนี้มีหลักฐานชัดเจนทั้งในคัมภีร์ทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย

ในจุฬาลงกโยวาทสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงชักชวนผู้ใดมาบวชเพื่อตอบปัญหา ๑๐ ประการ แล้วตรัสปัญหาที่ทรงตอบและไม่ทรงตอบ ปัญหาว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงเป็นต้น ไม่ทรงตอบเพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ส่วนปัญหาที่ทรงตอบ คือ ปัญหาเรื่องอริยสัจจ์ ๔^(๑๔๗)

ในปาสาทิกสูตร ทีฆนิกาย พระพุทธองค์ตรัสแนะนำข้อโต้ตอบกับเจ้าลัทธิต่าง ๆ ว่า ถ้าเจ้าลัทธิต่อถามว่า สัตว์ตายแล้วเกิดหรือไม่.... ให้ตอบว่า ขอนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ประกอบด้วยธรรม และไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์^(๑๔๘)

(๑๔๗) จุฬาลงกโยวาทสูตร , อ้างแล้ว

(๑๔๘) ปาสาทิกสูตร ทีฆนิกาย , อ้างแล้ว

เหตุผลที่ไม่ทรงตอบ มีโดยสรุปคือ

- ๑) เรื่องดังกล่าวไม่เป็นประโยชน์
- ๒) ไม่ประกอบด้วยธรรม
- ๓) ไม่ใช่เรื่องของศาสนา
- ๔) ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^(๑๔๙)

ในการเปรียบเทียบกับไม้นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงรู้มากกว่าที่ทรงสอน และไม่ทรงสอนเรื่องที่ปราศจากเหตุผลทางภาคปฏิบัติ

ข้อเปรียบเทียบกับคนถูกยิงด้วยศรและข้อเปรียบเทียบกับไม้นี้ เป็นเรื่องที่สนับสนุนว่า..ทำไมพระองค์ไม่ตรัสตอบปัญหาบางอย่าง ข้อเปรียบเทียบกับประการแรก แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามุ่งแก้ปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้าก่อน

ข้อเปรียบเทียบกับไม้นี้ แสดงว่า ทรงสอนเฉพาะสิ่งที่มีประโยชน์ตามเป้าหมายคือ ความดับทุกข์เท่านั้น

ว่ากันตามความเป็นจริง ปัญหาเรื่องต้นกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ยากที่จะหาคำตอบมายืนยันให้แจ่มชัด เพราะสังสารวัฏฏ์ไหลไปเรื่อย ๆ ไม่มีจุดเริ่มต้นและไม่มีที่สิ้นสุด ประสบการณ์มีจำกัด เป็นไปไม่ได้ที่จะหาความจริง ๆ เกี่ยวกับคำถามดังกล่าว โดยอาศัยการทดสอบจากประสบการณ์ แม้พระพุทธองค์จะทรงตรัสตอบว่า มีหรือไม่มี พระองค์เท่านั้นที่ทรงทราบ ไม่อาจให้ผู้ถามเห็นประจักษ์ด้วยตัวเขาเองได้

ชาวพุทธแม้จะมองเห็นว่าเป็นจริงไม่มีความจำเป็นที่จะตอบว่า ในพระนิพพานบุคคลมีหรือไม่มีเกิดหรือไม่เกิด ก็ยังหลุดถึงสภาวะที่เป็น

(๑๔๙) น เหตุ อุตตสนฺนิตา น ธมฺมสฺสนฺนิตา น อาทิจฺรุมฺจริยกา น นิพฺพิทาย น วิราจฺย น นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญฺญาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย ลวฺตฺตฺนฺติ ฯ

โลกุตตระเช่นนั้น ในฐานะที่เป็นสิ่งทำให้เป็นจริงขึ้นมาได้ ความไม่มีประโยชน์ของคำถามนี้ มีส่วนหนึ่งมาจากไม่มีมโนทัศน์เพียงพอในเรื่องนั้น ที่จะนำมากล่าวอ้างอิงยืนยันให้เห็นจริงด้วยคำตอบที่ปราศจากการทดสอบ (ลงมือปฏิบัติให้ถึง)

เมื่อมีคนถามพระพุทธเจ้าว่า บุคคลผู้บรรลุแล้ว เขาไม่มีอยู่ หรือดำรงอยู่นิรันดร์โดยปราศจากโรค ขอพระพุทธองค์จึงตรัสตอบตามที่ทรงเข้าใจ^(๑๕๐)

พระพุทธองค์ตรัสว่า บุคคลผู้บรรลุ ไม่มีเครื่องกำหนดหมาย เขาไม่มีอะไรอย่าง que บุคคลพูดถึง^(๑๕๑) นั่นคือประสบการณ์ระดับโลกุตตระ ไม่อาจอธิบายหรือให้เข้าใจได้โดยปราศจากประสบการณ์ เป็นสิ่งลึก ยากแก่การวัด ยากแก่การเข้าใจ เหมือนมหาสมุทร^(๑๕๒) แต่เป็นสิ่งที่ทำให้แจ้งและบรรลุได้

ลัทธิปรัชญาที่นักวิเคราะห์หว่าถึง

๑. ลัทธิ Agnosticism ผู้เป็นเจ้าลัทธิคือ ฮักเลย์ (Huxley) และ เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer)

แนวความคิด - ความจริงสูงสุดไม่อาจรู้ได้ตรงตามความเป็นจริง โดยเฉพาะอดีตภาวะของพระเจ้า ขยายออกไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ ที่เรารับรู้เป็นเพียงปรากฏการณ์ทางด้านวัตถุเท่านั้น โลกนี้มาจากไหน จักรวาลเป็นมาอย่างไร เป็นสิ่งที่รู้

(๑๕๐) อตฺตงฺกโต โส อุทฺทฺหา วา โส นตฺติ อุทฺทฺหา สสฺสตียา อโรโค ตํ เม มุนี สาธุ วุญฺหาโรติ ตถา นี เต วิทิตฺเต เอส ธมฺโม

ดู สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (อนมตฺตคคสังยุตต์)

(๑๕๑) อตฺตงฺกตฺตสฺส น ปมาณํ อตฺติ เยน นํ วจฺจํ ตํ ตสฺส นตฺติ / เพิ่งอ้าง

(๑๕๒) คมฺภีโร อปฺปเมญฺโย ทุมฺปรีโยคาโห เสญฺญถาปิ มหาสมุทฺโท

ไม่ได้ มนุษย์เป็นเสมือนต่างดาวในโลกซึ่งให้
กำเนิดเขา และเป็นที่ ๆ เขาเขาดำรงชีวิต เป็นไป
เป็นอยู่

๒. ลัทธิ Pragmatism เป็นเหตุผลทางภาคปฏิบัติ เชื่อว่า ทุกคนมี
โอกาสที่จะพัฒนาความสามารถและสมรรถนะของตนให้สมบูรณ์
ยิ่งขึ้นได้ตามเจตจำนง ลัทธินี้ถือว่า ทฤษฎีและการปฏิบัติต้อง
ควบคู่กันไป

ในฐานะพุทธศาสนานับการปฏิบัติ สอดคล้องกับลัทธิ
ปฏิบัตินิยมมากที่สุด จึงจำเป็นจะต้องศึกษาลัทธิปฏิบัตินิยม
แนวพุทธให้เข้าใจอย่างชัดเจน อันจะนำมากล่าวไว้ในตอน
ถัดไป

พระพุทธศาสนาในฐานะปฏิบัตินิยม (Buddhism as Pragmatism)

ความนำ

ก่อนที่จะศึกษาเพื่อค้นหาคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีฐานะเป็นปฏิบัตินิยม หรือที่มีความสอดคล้องกับปรัชญาปฏิบัตินิยม จะขอนำหลักการของปฏิบัตินิยมมาแสดงไว้โดยสังเขปก่อนเพื่อสะดวกต่อการศึกษาและวิเคราะห์ต่อไป ทั้งนี้ จะนำเพียงหลักการที่สำคัญมาแสดงไว้โดยสังเขปเท่านั้น ไม่ได้มุ่งแสดงประวัติหรือเนื้อหาโดยละเอียดแต่ประการใด ผู้สนใจรายละเอียดของปรัชญาสำนักนี้ พึงศึกษาได้จากตำราที่แสดงเรื่องนี้ต่างหาก และเมื่อแสดงถึงหลักการสำคัญของสำนักนี้แล้ว จึงจะนำคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์อรรถกถาสำคัญ ๆ ที่มีเนื้อหาเป็นปฏิบัตินิยมหรือมีเนื้อหาสอดคล้องกันมาแสดงไว้ให้เห็นโดยชัดเจนต่อไป

เกี่ยวกับปรัชญาปฏิบัตินิยม ผู้เขียนจะนำมาแสดงโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ก. พื้นฐานของปฏิบัตินิยม

แม้คำว่าปฏิบัตินิยม หรือ Pragmatism จะเป็นปรัชญาสมัยใหม่ และแม็ซาร์ลส์ แชนเดอร์ เวิร์ธ (๑๘๓๙-๑๙๑๕) จะเป็นคนที่ใช้คำว่า Pragmatism เป็นคนแรกก็ตาม แต่แนวความคิดทำนองเดียวกับปฏิบัตินิยมก็เคยมีมา

ก่อนแล้วและถือได้ว่าเป็นพื้นฐานของปรัชญาปฏิบัตินิยมในเวลาต่อมา นักปรัชญาที่มีแนวคิดทำนองนี้ เช่น

๑. เฮราคลิตุส เขามีความเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงและการแปรสภาพเท่านั้น ที่เป็นจริง ทุกสิ่งในจักรวาลเปลี่ยนไปสู่แบบและรูปร่างใหม่ ๆ ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งใดหยุดนิ่ง ไม่มีสิ่งใดตายตัว ไม่มีสิ่งใดคงสภาพอยู่เช่นเดิม การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาลักษณะภายนอกของสิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสไม่ใช่ความจริง (Reality)^(๑๕๓)

๒. ไพรทาгорัส (๔๘๐-๔๑๐ ก่อน ค.ศ.) เขามีแนวความคิดว่า มนุษย์เป็นเครื่องมือวัดทุกสิ่ง ในสิ่งที่เป็นอย่างเป็น ในสิ่งที่ไม่เป็นอย่างไม่เป็น ความคิดดังกล่าวนี้ หมายถึงว่า ความรู้ขึ้นอยู่กับผู้รู้แต่ละคน แต่ละคนเป็นมาตรฐานของสิ่งที่เป็นอย่างจริงต่อตัวเขาเอง^(๑๕๔)

๓. ฟรานซิส เบคอน (ค.ศ. ๑๕๖๑-๑๖๒๖) แนวคิดของเขาที่มีผลต่อปฏิบัตินิยม คือ วิธีการหาความรู้แบบอุปนัยและการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และความรู้ที่ได้จากการทดลอง เป็นทางนำไปสู่การจัดการทางสังคม กล่าวคือ ความรู้ที่ได้ต้องนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม^(๑๕๕)

ข. หลักการสำคัญของปฏิบัตินิยม

หลักการสำคัญของปฏิบัตินิยมนั้น จะเห็นชัดได้จากทัศนะของ เพิร์ส ที่ว่า "ทฤษฎีใดก็ตาม จะถือว่าเป็นจริงได้ ก็ต่อเมื่อมันทำงานได้ผลในทางปฏิบัติ หรือให้ผลที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม"^(๑๕๖) ปรัชญาปฏิบัตินิยมจึงเน้นลักษณะความเป็นปัจเจกชน กล่าวคือแต่ละคนนั่นเองที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ เป็นผู้ประกอบกิจกรรม และนำกิจกรรมไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อ

(๑๕๓) ปทุม อังกูรโรนิต, ผศ. ปรัชญาปฏิบัตินิยม. (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘) หน้า ๒

(๑๕๔) เพิ่งอ้าง, หน้า ๕

(๑๕๕) เพิ่งอ้าง, หน้า ๘

(๑๕๖) เพิ่งอ้าง, หน้า ๑๙

ส่วนตนและส่วนรวมอีกทอดหนึ่ง

อนึ่ง ปฏิบัตินิยม ถือเอาผลที่เป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติของความคิดและความเชื่อต่าง ๆ เป็นมาตรฐานในการตัดสินคุณค่าและความจริง ทั้งถือว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นความจริง

ดังนั้น จึงสรุปย่อทศนะของปฏิบัตินิยมได้ว่า ความคิดใด ๆ จะมีความหมายหรือไม่ต้องขึ้นอยู่กับผลในทางปฏิบัติของความคิดนั้น ๆ ถ้ามีผลในทางปฏิบัติ ความคิดนั้นก็มีความหมายความคิดและความเชื่อที่ดีนั้น ต้องนำมาปฏิบัติได้ และควรอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์

ค. วิธีการของปฏิบัตินิยม

ทศนะเกี่ยวกับความจริงของปฏิบัตินิยม เราศึกษาและสรุปได้จากแนวคิดของวิลเลียม เจมส์ (๑๘๔๒-๑๙๑๐) ที่ว่า

๑. ความคิดใดจะเป็นจริงได้ ต้องสามารถอธิบาย ทดลอง พิสูจน์ให้เห็นจริงได้ว่าจะก่อให้เกิดผลในประสบการณ์ และมีค่าในเชิงปฏิบัติ

๒. กระบวนการนำทางความคิดที่ผ่านกระบวนการพิสูจน์ให้เห็นจริงและมีความสมเหตุสมผล จะต้องนำไปสู่ความคิดอื่น ๆ เชื่อมโยงกับประสบการณ์อื่น ๆ ที่มีค่าต่อการดำรงชีวิตและนำไปสู่จุดหมายปลายทางที่มีประโยชน์^(๑๕๗)

ความรู้ตามทศนะของปฏิบัตินิยมจึงมีลักษณะเป็น

๑. ไม่มีในตัวของมันเอง

๒. มีฐานะเป็นเพียงเครื่องมือในการแก้ปัญหา

๓. มีฐานะเป็นเพียงเข็มทิศชี้บอกทาง แต่มิใช่เป็นทางเอง

ดังนั้น วิธีของปฏิบัตินิยม ก็คือ...การพยายามเข้าใจความคิดโดยโยงไปสู่ผลที่จะเกิดขึ้นในทางปฏิบัติ การที่จะบอกว่าความคิดไหนเป็นหรือไม่

เพียงใด เราสามารถสืบหา ผลของความแตกต่างในการนำไปปฏิบัติ^(๑๕๘)

อนึ่ง วิธีการแบบปฏิบัตินิยม เป็นวิธีการเบื้องต้นในการยุติข้อโต้แย้งทางอภิปราย ซึ่งอาจจะไม่มีวันรู้จบได้ เช่น โลกเที่ยงหรือไม่? ...วิธีการของปฏิบัตินิยมจึงเป็นความพยายามตีความความคิดแต่ละความคิดโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ ถ้าความคิดหนึ่งเป็นจริงกว่าความคิดหนึ่ง แสดงความว่าต้องมีความแตกต่างกันบางอย่างเกิดขึ้นในทางปฏิบัติ

ข. แนวความคิดที่สำคัญของปฏิบัตินิยม

ปฏิบัตินิยมนั้นถือว่า การนำความคิดมาใช้ในภาคปฏิบัติ จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญเบื้องต้นทีเดียว ดังนั้น แนวความคิดของปฏิบัตินิยมที่สำคัญจึงสรุปได้ดังนี้^(๑๕๙)

๑. ยอมรับความสำคัญของมนุษย์ ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้สร้างตนเอง สร้างโชคชะตาของตนเอง เป็นที่พึ่งของตนเอง
๒. มีความเชื่อเรื่องอนาคต มนุษย์สามารถให้กำเนิดผลิตผลที่ดีกว่า และมีพลังมากกว่าโดยการถ่ายทอดทางประเพณีและการศึกษา
๓. ยอมรับลัทธิปัจเจกนิยม โดยยอมรับว่า ความจริงต้องอิงกับประสบการณ์และมีประโยชน์ในชีวิตจริง
๔. ยอมรับลัทธิการทดลองเพื่อหาความจริงต่าง ๆ
๕. เป็นลัทธิวินิยม
๖. เน้นความสำเร็จด้านภาคปฏิบัติ ความจริง ความดี ความรู้ จะได้รับมา ก็โดยผ่านประสบการณ์และการทดลอง
๗. เน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์

(๑๕๘) วิทย์ วิศทเวทย์, ศจ.ดร. *ปรัชญาทั่วไป*. (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐) หน้า ๑๒๐

(๑๕๙) สนิท ศรีสำแดง, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา*. (กรุงเทพ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๓๓) หน้า ๘๖

๘. เน้นประชาธิปไตย ส่งเสริมคุณค่าของความเป็นมนุษย์
๙. เน้นหนักด้านบุคลิกภาพของมนุษย์
๑๐. เน้นหน้าที่ทางสังคม

พระพุทธศาสนาในฐานะปฏิบัตินิยม

ความนำ

ข้อตกลงเบื้องต้น ณ ที่นี้พึงมีว่า คำว่า พระพุทธศาสนาในฐานะปฏิบัตินิยม มีความหมายถึงว่า ถ้าจะศึกษาพระพุทธศาสนาในแง่ของปฏิบัตินิยม หรือนำหลักการของปรัชญาปฏิบัตินิยมเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาแล้ว เราจะพบหลักคำสอนมากมายที่แสดงถึงหลักการเหล่านี้หรือมีคำสอนมากมายที่สอดคล้องกับปรัชญาของปฏิบัตินิยม ที่กว้างและลุ่มลึกยิ่งไปกว่าหลักการของปฏิบัตินิยมก็มี ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า หลักการของปฏิบัตินิยมมีอยู่แล้วในคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่มิได้หมายความว่า พระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นปฏิบัตินิยม เหมือนคำกล่าวที่ว่าพระพุทธศาสนามีใช้วิทยาศาสตร์ แต่หลักการของวิทยาศาสตร์มีอยู่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ในที่นี้ จะศึกษาค้นคว้าตามข้อตกลงนี้ ตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

- ก. ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา
- ข. อธิบายตปัญหา : ทำที่ต่ออภิปรัชญา
- ค. การตีความความเชื่อเข้าสู่ภาคปฏิบัติ
- ฅ. การปฏิบัติกับการบรรลุจุดหมาย
- ง. ความรู้คู่กับการปฏิบัติ
- จ. การลงมือปฏิบัติ : เครื่องมือทำให้ประจักษ์ในสัจจะด้วยตนเอง

ฉ. คำสอนที่เน้นการลงมือปฏิบัติ

ช. สรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง

ทั้งนี้ จะนำหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์หลักคือพระไตรปิฎกมาแสดงเป็นสำคัญ และ จะยกคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ที่กล่าวถึงมาประกอบไว้ ณ ที่สมควร

ก. ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาที่เป็นพระพุทธประสงค์โดยแท้จริงนั้น มีหลักสำคัญที่ว่า เป็นหลักที่มุ่งหมายและแสดงแนวทางสำหรับปฏิบัติในชีวิตจริง ไม่ใช่เป็นเพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญาเท่านั้น ในขณะที่เจาลัทธิต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาลจำนวนหลาย ๆ คนพากันถกเถียง แสดงความคิดเห็น หมกมุ่นกับการครุ่นคิดทางอภิปรายนั้น พระพุทธองค์กลับทรงนำหรือหันกลับทิศคติของผู้คนให้เข้าสู่ความสนใจในการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สุขในชีวิตจริงทั้งโดยส่วนตนและสังคม อันเป็นเรื่องเร่งด่วนมากกว่าจะไปหมกมุ่นถกเถียงเรื่องอันไกลและไม่มีประโยชน์ต่อชีวิตจริง การหันกลับความสนใจดังกล่าวนี้ นอกจากพระองค์จะสั่งสอนแล้วยังกระทำให้ดูเป็นตัวอย่าง และเหล่าสาวกก็ดำเนินชีวิตตามอย่างได้ผลจริง

ดังนั้น ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา จึงสรุปได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑. พระพุทธศาสนาแสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมนิคมม ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ นำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีถกเถียงสร้างทฤษฎีต่าง ๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้น ๆ ด้วยการเก็งความจริงทางปรัชญา

๒. พระพุทธศาสนาแสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมา-ปฏิบัติ อันเป็นการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ^(๑๖๐)

พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนหวานปรารภนาหรือศาสนาแห่งความห่วงกังวล การสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้ และเริ่มตั้งแต่บัดนี้

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะเสียเวลาไปกับการถกเถียงปัญหาที่เกี่ยวกับการแก่งความจริงทางปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูด ถ้าใครถามปัญหาเช่นนี้ พระองค์จะทรงยับยั้งเสีย แล้วตั้งผู้นั้นให้กลับมาสู่ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่เขาจะต้องเกี่ยวข้องกับและปฏิบัติได้ในชีวิตจริงทันที สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยคำพูด ทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยการเห็น ทรงชี้ให้เขาดู มิใช่ให้ดูด้วยสิ่งที่จะต้องเห็นด้วยคำพูด และทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่าง ๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุ และเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งในทางจิตใจ เพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมโดยทั่วถึงกัน

ข. อภัยกตปัญหา : ท่าที่ต่ออภิปรัชญา

ในสมัยพุทธกาล มีเจ้าลัทธิและผู้คงแก่เรียนเป็นจำนวนมาก ได้สนใจถกเถียงและถามปัญหากันในเชิงอภิปรัชญา เช่น เรื่องที่สุดของโลก

(๑๖๐) พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) พุทธธรรม. (กรุงเทพ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๓๒) หน้า ๖

เนื่องอิตตา เป็นต้น พระพุทธองค์ได้ปฏิเสธที่จะทรงตอบปัญหาเหล่านี้ และ
 ดึงความสนใจของบุคคลที่ถามเหล่านั้นให้พ้นไปจากการหมกมุ่นครุ่นคิดใน
 เรื่องดังกล่าว ให้หันไปสู่การปฏิบัติจริงเพื่อชีวิตจริง อันจะนำประโยชน์สุขมา
 ให้แก่เขาเอง เพราะการคิดและใส่ใจในเรื่องดังกล่าวนั้น นอกจากจะไม่นำ
 ประโยชน์ใดมาให้ได้ ยังจะเพิ่มแต่การถกเถียง การทะเลาะวิวาทอันเนื่อง
 มาจากการยึดมั่นในวาทะของตนไม่รู้จักสิ้น ทางที่ดีควรจะเอาใจใส่กับความจริง
 ที่มีอยู่ต่อหน้า และดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม ปฏิบัติเพื่อความสุข ไม่เกิด
 ทุกข์แค้นและบุคคลอื่นเป็นสำคัญ

เราจะศึกษาท่าทีของพระพุทธเจ้าต่ออภิปรายดังกล่าวจากเรื่องราว
 และพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไป

เหตุผลที่พระองค์ไม่ทรงตอบปัญหาดังกล่าว แม้ว่าจะมีผู้ถามที่ใช้
 ความพยายามจะให้พระองค์ทรงตอบ พระองค์ก็ทรงปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงที่จะ
 ตอบตามทางที่เขาวางไว้ ทั้งนี้ก็เพราะทรงมุ่งประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นเป็นสำคัญ
 เราศึกษาได้จากกรณีทีปริพพาชกคนหนึ่งชื่อ นายโปฏฐปาทะ ทูลถาม
 เรื่องสัญญาและอิตตาและโลกเที่ยงหรือไม่? มีที่สุดหรือไม่? ชีพและสรีระ
 เป็นอันเดียวกันหรือคนละอย่าง? สัตว์ตายแล้วมีอยู่หรือไม่?

พระพุทธองค์ไม่ทรงพยากรณ์ โดยทรงให้เหตุผลว่า....

“เพราะฉะนั้น ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็น
 เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลาย
 กำหนด เพื่อดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้
 เพื่อพระนิพพาน.. ”

พร้อมกันนี้ ก็ดึงความสนใจของเขาเข้าสู่เรื่องที่พระองค์ทรง
 พยากรณ์หรือทรงสอนคือคำสอนที่ว่า

“นี้ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางให้ถึงความดับ
 ทุกข์..”

และที่พระองค์ทรงพยากรณ์อย่างนี้เพราะ...

“ ข้อนั้นประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม เป็นเบื้องต้นแห่ง
พรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ
เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระ
นิพพาน...” (๑๖๑)

อนึ่ง พระองค์ทรงดำเนิความเห็นดังกล่าว หรือ การหมกมุ่นในทวิฐี
ดังกล่าวอย่างรุนแรง พระดำรัสที่แสดงถึงทำที่นี้ เช่น

“ ความเห็นว่าโลกเที่ยง...โลกไม่เที่ยง ฯลฯ นั้น เป็นความเห็นที่
รกชฎ เป็นความเห็นอย่างกันดาร เป็นความเห็นที่เป็นเลี่ยนหนาม
เป็นความเห็นที่กวดแกว่ง

เป็นความเห็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ เป็นไปกับด้วยทุกข์ เป็นไปกับด้วย
ความลำบากเป็นไปเพื่อความคับแค้น เป็นไปเพื่อความเร่าร้อน ไม่เป็นไป
เพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน...” (๑๖๒)

สำหรับบุคคลที่ยึดความเห็นหรือทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งนั้น ย่อมก่อให้เกิด
เกิดการทะเลาะวิวาทกัน ทำให้เบียดเบียนกัน พระพุทธองค์ตรัสให้หันมา
พิจารณาความเป็นจริง ด้วยความพิจารณาเห็นกายนี้โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค จนถึงเป็นอนัตตา อันจะเป็นเหตุให้ละความ
พอใจเสียได้ เพราะ...

“ เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในสุขเวทนา ทั้งในทุกข์เวทนา ทั้งใน
อทุกขมสุข เวทนา เมื่อน้อยอมคลายกำหนด เพราะคลาย
กำหนดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้น
แล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว...ย่อมไม่วิวาทแก่งแย่งกับใคร...” (๑๖๓)

(๑๖๑) ปิฎฐปาทสูตร ที.สี. ๙/๒๙๒-๒๙๓/๓๐๗-๓๐๘

(๑๖๒) อัคริวัจนโคตตสูตร ม.ม. ๑๓/๒๔๗/๒๐๘-๒๐๙

(๑๖๓) ทิฆนสูตร ม.ม. ๑๓/๒๗๓/๒๒๖

ว่าโดยแท้จริงแล้ว พระพุทธองค์ทรงรู้มาก แต่ที่นำมาสั่งสอนนั้น เป็นเพียงเล็กน้อยเหตุผลที่ทรงกระทำเช่นนั้น ก็เพราะทรงสอนแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ให้แก่ปัญหาได้จริง และสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ให้แก่ปัญหาได้นั้น ก็คือ อริยสัจ ๔ ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายสำคัญว่าอย่างไร ในประคูลายเล็ก น้อย ที่เราถือไว้ด้วยฝ่ามือ กับใบประคูละเอียดทั้งป่าสีสพาวัน อันไหนจะมากกว่ากัน?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบประคูลายจำนวนเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือไว้ด้วยฝ่าพระหัตถ์ มีประมาณน้อย ส่วนที่อยู่ บนต้นในสีสพาวันนั้นแลมากกว่าโดยแท้

“อันนั้นเหมือนกันภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วยังมิได้บอกแก่เธอทั้งหลายมีมากกว่า : เพราะเหตุไรเราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนั้น ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มีหลักเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็น ไปเพื่อนิพพิทา.....เพื่อนิพพาน”

“ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าที่เราบอก เราบอกว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะเหตุไรเราจึงบอก ก็ เพราะข้อนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นหลักเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อนิพพิทาเพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธ.....เพื่อนิพพาน ฉะนั้น เราจึงบอก ...”(๑๖๔)

การสอนความจริงที่เป็นประโยชน์ กล่าวคือ ความจริงที่นำมาให้ ให้เป็นประโยชน์ได้ ส่วนสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แม้เป็นความจริงก็ไม่ทรงสอน อริยสัจถือว่าเป็นความจริงที่มีประโยชน์ โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงไม่ ทรงสนพระทัยและไม่ยอมทรงเสียเวลาในการถกเถียงปัญหาทางอภิปราย พุทธพจน์ที่แสดงถึงท่าทีนี้อย่างชัดเจนและเป็นที่ยุติกันมาก คือ

“ถึงบุคคลผู้ใดจะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงพยากรณ์แก่เราว่า
 “โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ชีวะอันนั้น
 สรรวะก็อันนั้น หรือชีวะก็อย่าง สรรวะก็อย่าง สัตว์หลังจากตายมีอยู่
 หรือไม่มีอยู่ สัตว์หลังจากตายจะมีอยู่ก็ใช่ หรือว่าสัตว์หลังจากตาย
 จะว่ามีอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่” ดังนี้ตราบใด เราก็คจะไม่ครอง
 ชีวิตประเสริฐในพระผู้มีพระภาค ตรานั้น พระคณาตถ์ก็จะไม่
 พยากรณ์ความเช่นนั้นเลย และบุคคลนั้นก็คงตายไปเสียเป็นแน่
 เปรียบเหมือนบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษที่อาบยาไว้อย่างหนา
 มิตรสหาย ญาติสาโลหิตของเขา ไปหาศัลยแพทย์ผู้เป็นผู้ชำนาญ
 มาผ่า บุรุษผู้ต้องศรนั้นฟังกล่าวว่า “ตราบใดที่ข้าพเจ้ายังไม่รู้จัก
 คนที่ยิงข้าพเจ้าว่าเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ หรือ
 เป็นศูทร มีชื่อว่าอย่างนี้ มีโคตรว่าอย่างนี้ ร่างสูง เตี้ย หรือ
 ปานกลาง ดำ ขาว หรือคล้ำ อยู่บ้าน นิคม หรือนครใน
 ข้าพเจ้าจะยังไม่ยอมให้เอาลูกศรนี้ออกตรานั้น ตราบใดที่ข้าพเจ้า
 ยังไม่รู้ราชนูที่ไฉยังข้าพเจ้านั้น เป็นชนใดมีแหล่งหรือชนิดเป็นเกาทัณฑ์
 สายที่ไฉยังนั้นทำด้วยปอ ด้วยผิวไม้ไผ่ ด้วยเอ็น ด้วยป่าน หรือ
 ด้วยเยื่อไม้ ลูกธนูที่ไฉยังนั้น ทำด้วยไม้เกิดเอง หรือไม่ปลูก
 ทางเกาทัณฑ์เขาเสียด้วยชนปีกแฉ่ง หรือนกตะกุ่ม หรือเหยี่ยว
 หรือนกสกลินธุ เกาทัณฑ์นั้นเขาฟันด้วยเอ็นวัว เอ็นควาย เอ็นค่าง
 หรือเอ็นลิง ลูกธนูที่ไฉยังเรานั้นเป็นชนิดใด ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้
 เอาลูกศรออกตรานั้น” บุรุษนั้น ยังไม่ทันที่จะได้รู้ความที่วานั้นเลย
 ก็จะต้องตายไปเสียโดยแน่แท้ ฉันทใด... บุคคลนั้นก็ฉันทนั้น”

“แนะมาลุงกนบุตร เมื่อมีทิฏฐิว่า โลกเที่ยง แล้วจะมีการครองชีวิต
 ประเสริฐก็หาไม่ เมื่อมีทิฏฐิว่า โลกไม่เที่ยง แล้วจะมีการครอง
 ชีวิตประเสริฐก็หาไม่ เมื่อมีทิฏฐิว่า โลกเที่ยง หรือว่า โลกไม่เที่ยง
 ก็ตาม ชาตียังคงมีอยู่ ขราก็ยังคงมีอยู่ มรณะก็ยังคงมีอยู่ โสกะ

ปริทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็ยังคงมีอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่
บัญญัติให้กำจัดเสียในปัจจุบันทีเดียว ฯลฯ

“ฉะนั้น เธอทั้งหลายจงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ ว่าเป็นปัญหา
ที่ไม่พยากรณ์และจำปัญหาที่เราพยากรณ์ ว่าเป็นปัญหาที่
พยากรณ์เกิด อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ (คือ) ทิฏฐิว่า โลกเที่ยง
โลกไม่เที่ยง ฯลฯ เพราะเหตุไรเราจึงไม่พยากรณ์เพราะข้อนั้น
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.....เพื่อพระนิพพาน อะไรเล่า
ที่เราพยากรณ์ (คือ) ข้อว่า นี่ทุกข์.....นี่นิโรธคามินีปฏิปทา
เพราะเหตุไรเราจึงพยากรณ์ เพราะประกอบด้วยประโยชน์
.....เพื่อนิพพาน”^(๑๖๕)

ถ้าหากมองผลของการหมกมุ่นครุ่นคิดและการไม่ยึดติด ย่อมต่างกัน
ดังข้อความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความทะยานหยาก ความหมายรู้ ความ
สำคัญ ความซึ่มซาบ ความถือมั่นว่า สัตว์หลังจากตายมีอยู่ ...
สัตว์หลังจากแล้วแล้วไม่มีก็ไม่ใช่ มีอยู่ก็ไม่ใช่ นี่เป็นความ
เดือดร้อน..ปุถุชนผู้มีได้สดับ ย่อมไม่รู้ชัดความเดือดร้อนเหตุเกิด
ของความเดือดร้อน ความดับความเดือดร้อน ปฏิปทาเครื่องให้
ถึงความดับเสีย ซึ่งความเดือดร้อน ความเดือดร้อนย่อมเจริญแก่
เขา เขาย่อมไม่พ้นไปจากชาติชรา มรณะ.....เรากล่าวว่าย่อม
ไม่พ้นไปจากทุกข์ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมรู้ชัดความเดือดร้อน
ความเดือดร้อนของอริยสาวกนั้นย่อมดับ ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับ
รู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่พรั่น ไม่หวั่น ไม่ไหว ไม่สะดุ้งในวัฏฏะที่
เราไม่พยากรณ์...นี่แลเป็นปัจจัยเครื่องให้ถึงความสงฆ์ในวัฏฏะที่
เราไม่พยากรณ์ไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกผู้ได้สดับ”^(๑๖๖) และการที่

(๑๖๕) จูฬมาลุงกโยวาทสูตร ม.ม. ๑๓/๑๕๐-๑๕๒/๑๓๒-๑๓๕

(๑๖๖) อัพยาทสูตร อง. สุตตก. ๒๓/๕๑/๖๙

ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ มีเหตุผลที่กล่าวถึงในที่อื่น ๆ ในพระสูตรอื่น ๆ เช่น ปริมมรสสูตร^(๑๖๗) และในอัปยาคตสังยุตต์ทั้งสิ้น^(๑๖๘)

จากหลักฐานและข้อความที่กล่าวแสดงมาทั้งหมดนั้น สรุปได้ว่าการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบปัญหาที่เรียกว่า อภิปรายปัญหาเหล่านี้ มีเหตุผลหลายประการ ที่สำคัญก็คือ ปัญหาเหล่านี้ตั้งขึ้นโดยเอาความเข้าใจผิดเป็นมูลฐาน ผู้ตั้งปัญหา คิดปัญหาขึ้นจากความเห็นผิดของตนเอง เช่น เข้าใจว่ามีอดีตชาติ เป็นต้น ปัญหาที่ถามจึงไม่มีภาวะที่ตรงกับความจริงเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ตั้งปัญหาไม่ถูก ประการหนึ่ง ความจริงที่ปัญหานี้เล็งไปถึงมิใช่สิ่งที่จะเข้าถึงได้ด้วยเหตุผล การอธิบายด้วยเหตุผลย่อมไม่มีทางให้ผู้ฟังมองเห็นซึ่งความจริงได้ เป็นอย่างที่เราเรียกว่า สิ่งที่ต้องดูด้วยตาจะเอามามองให้เห็นด้วยหูย่อมเป็นการสิ้นเปลืองเวลาเปล่า นี้อย่างหนึ่งการยังมามัวดีวาทะแสดงเหตุผลกันอยู่ย่อมไม่ช่วยให้เกิดผลในทางปฏิบัติในชีวิตจริง พระพุทธเจ้าทรงสอนพระทัยสิ่งที่เป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงในทางปฏิบัติ นำมาใช้ประโยชน์ได้ จึงทรงปิดปัญหาเหล่านั้นเสีย ทรงชักผู้ถามกลับมาหาปัญหาที่เกี่ยวกับชีวิตจริงในทันที เพื่อไม่ให้เสียเวลาใด ๆ และถ้าหากความจริงเหล่านั้นบุคคลสามารถเข้าถึงได้จริง พระองค์ก็ทรงบอกให้ผู้นั้น ลงมือทำหรือปฏิบัติตามวิธีการที่จะให้เข้าถึงความจริงนั้นเสียทีเดียว ไม่ต้องมามัวถกเถียงเป็นตาบอดคลำช้างอยู่

ค. การตีความความเชื่อเข้าสู่การปฏิบัติ

มีความเชื่อถือหลายอย่างของคนอินเดียที่ยึดถือกันมานาน เช่น เรื่องพรหม ผู้สร้างโลก เรื่องการบูชาโยนิ เรื่องวรรณ และเรื่องการกราบไหว้ทิศ เป็นต้น ผู้คนได้พากันยึดถือความคิดความเชื่อเหล่านั้น ในลักษณะว่า

(๑๖๗) ส. น. ๑๖/๕๒๙/๒๔

(๑๖๘) ส. สห. ๑๘/๗๕๒-๘๐๓/๔๐๓-๔๓๒

ตาม ๆ กันมา ไม่ใคร่จะมีการไตร่ตรองในทางเหตุผลที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ แก่ชีวิตจริง ๆ ครั้นมาถึงสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ได้ทรงเปลี่ยนความเชื่อดังกล่าว ด้วยการตีความผิดไปจากเดิมให้ เข้าสู่การประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริงในปัจจุบัน โดยยึดหลักประโยชน์เป็น สำคัญ

๑) เรื่องพระพรหม

ความเชื่อของคนในสมัยพุทธกาลโดยเฉพาะในชมพูทวีป เรื่อง พระพรหมว่าเป็นผู้ที่สร้างสรรพสิ่ง เป็นผู้ลิขิตชีวิตมนุษย์ให้สุข-ทุกข์ ให้เจริญ ให้เจริญ เป็นต้น จึงเกิดมีเจ้าลัทธิมากมายที่คิดค้น และสั่งสอนวิธีการใน การเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหม พระพุทธองค์ได้ให้ความหมาย ของคำว่าพรหมเสียใหม่ โดยตรัสถึงความเชื่อและคำสอนของพรหมณ์ที่ สอนสืบ ๆ กันมาเกี่ยวกับเรื่องพรหมและข้อปฏิบัติให้เข้าถึงพรหมว่า แท้จริง แล้ว ไม่มีใครได้เห็นพรหมจริง ไม่มีใครเป็นพยานยืนยัน เพียงแต่บอกต่อ ๆ กันมา เหมือนคนตาบอดจูงคนตาบอดตั้งข้อความว่า

“ วาเสฏฐะ พวกพรหมณ์ผู้ได้ไตร่ตรองวิชา ไม่รู้จักพรหม ไม่เห็นพรหม จักแสดงหนทางเพื่อความเป็นสหายแห่งพรหมว่า หนทางนี้แหละ เป็นมรรคาตรง เป็นทางตรงเป็นทางนำออก ผู้ดำเนินไปตามทางนี้ ให้เป็นสหายของพรหมได้ ขอนั้นย่อมไม่อาจเป็นไปได้...เหมือน แแถวคนตาบอดเกาะหลังกันและกัน คนต้นก็ไม่เห็น คนกลางก็ไม่ เห็น แม้นคนท้ายก็ไม่เห็น ฉันทิ ภาสิตของพรหมณ์ผู้ได้วิชาสาม มีอุปมาเหมือนแถวคนตาบอด ฉันทันนั้นเหมือนกัน....เป็นคำนำ หัวเราะ เป็นคำตำราอย่างเดียว เป็นคำเปล่า เป็นคำเหลวไหล แท้ ๆ ..^(๑๖๙) จากนั้น ได้ตรัสถึงข้อปฏิบัติที่จะให้เข้าถึงพรหม โดยตรัสเริ่มต้นตั้งแต่...

“ คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือกุลบุตร เมื่อได้พึงธรรมแล้ว ได้ศรัทธาในพระตถาคต ครั้นแล้วย่อมเห็นตระหนักรู้ว่า มรณวาส คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ถ้ากระไร เราพึงปลงผมและ หนวดงูหน่มผากาสาวพัสตร์ ออกบรรพชาเป็นบรรพชิต สมัยต่อมา เขาละกองโกศสมบัติน้อยใหญ่ ละเครื่องอาภรณ์น้อยใหญ่ ปลง ผมและหนวด งูหน่มผากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อ บวชแล้ว สำรวมระวางในพระป่าติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมารยาท และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรมที่เป็นกุศล มีอาชีพรวิสุทธิ ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีรครองทวารในอินทริยทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญา เป็นผู้สันโดษ.....”

แล้วแสดงข้อปฏิบัติที่เรียกว่า จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล ตามลำดับต่อไป พร้อมข้อปฏิบัติอื่น ๆ แล้วสรุปด้วยพุทธพจน์ว่า

“ ดูกรวาสกชนะ ภิกษุผู้มีจิตไม่จองเวร พรหมก็มีจิตไม่จองเวร... ภิกษุผู้มีจิตไม่เบียดเบียน พรหมก็มีจิตไม่เบียดเบียน...ภิกษุผู้มีจิต ไม่เศร้าหมอง พรหมก็มีจิตไม่เศร้าหมอง....ภิกษุยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ พรหมก็ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ ได้จะเปรียบเทียบ ภิกษุผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้กับพรหมผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจ ได้ ไດหรือไม?

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ได้ๆ

ดูกรวาสกชนะ ดีละ ก็ภิกษุผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ นั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงความเป็นสหาย แห่งพรหมผู้ยังจิตให้เป็นไปในอำนาจได้ ข้อนี้ย่อมเป็นไปได้”(๑๗๐)

๒) เรื่องยัญ

ความเชื่อเรื่องการบูชาญญูของชาวขมพูทวีปแต่โบราณมานั้น ถือว่าเป็นวิธีที่จะทำให้สิ่งที่มีอำนาจที่ตนเองมองไม่เห็นพอใจ เพื่อจะได้เอื้ออำนวยประโยชน์ให้ตน หรือป้องกันจากภัยพิบัติต่าง ๆ ในการประกอบพิธีต้องมีการลงทุนมหาศาล มีการฆ่าสัตว์นานาชนิด แม้กระทั่งมนุษย์ เพื่อประกอบในพิธีบูชาญญู จึงก่อให้เกิดความสับสนเปลี่ยนแปลง ความทุกข์โศกแก่สัตว์ทั้งหลาย ข้าไม่ก่อให้เกิดผลเป็นความสุขแต่ประการใด

มาถึงยุคพระพุทธศาสนา ได้มีการตีความเรื่องยัญไปสู่การปฏิบัติที่ตนเองให้ถูกต้องเพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริง ไม่มีการเบียดเบียนบุคคลอื่น ๆ สัตว์อื่น ๆ มีแต่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้โดยง่ายเดียว

ข้อที่แสดงถึงหลักการของพระพุทธศาสนาที่เน้นที่การปฏิบัติที่ถูกต้องแทนการบูชาญญู เช่น

“ดูกรภพิตร ยัญที่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข หรือ เหลาสัตว์ต่าง ๆ ต้องได้รับความพินาศ และถูกคาหก เป็นผู้มีความเห็นผิด ดำริผิด เจริจามผิด การงานผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจผิด เช่นนี้ ย่อมไม่มีผลใหญ่ ไม่มีอานิสงส์ใหญ่ ไม่มีความรุ่งเรืองใหญ่ ไม่แพร่หลายใหญ่.....

“ภพิตร ยัญที่ไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข หรือ เหลาสัตว์ต่าง ๆ ไม่ต้องถึงความพินาศ และถูกคาหกก็เป็นผู้มีความเห็นชอบ ดำริชอบ เจริจาชชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ เช่นนี้ ย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่มีความรุ่งเรืองใหญ่ แพร่หลายใหญ่...” (๑๗๑)

ยัญที่ไม่ต้องมีการฆ่าสัตว์ดังกล่าวข้างต้น แต่มีผลมากตามแนวทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ได้จากพุทธพจน์ ก็คือ

๑. การให้ทาน
๒. การสร้างวิหารอุทิศพระสงฆ์ผู้มาจาก ๔ ทิศ
๓. การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ
๔. การรักษาศีล ๕ เป็นนิจ
๕. การออกบรรพชา และการปฏิบัติตามหลักจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล จนได้บรรลุถึงวิชา ๘^(๑๗๒)

๓) เรื่องวรรณะ

เรื่องวรรณะ เป็นเรื่องที่มีความรุนแรงมากในสังคมอินเดีย อันเนื่องมาจากคำสอนของพวกพราหมณ์ เป็นเหตุให้ถือชาติกำเนิดมาเป็นเครื่องกำหนดสถานะ ความดี ความชั่วของคน เกิดการรังเกียจและดูหมิ่นกันอย่างรุนแรงแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธศาสนามีคำสอนไม่ให้ถือชั้นวรรณะ แต่ให้ถือเอาการประพฤติปฏิบัติเป็นสำคัญเป็นเครื่องกำหนดฐานะ เป็นประมาณในการกำหนดคุณค่าบอกลสถานะของคน

มีพระพุทธพจน์ที่แสดงคัดค้านทัศนคติของพราหมณ์ที่ถือตัวว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในบรรดาวรรณะ ๔ โดยบอกว่า ตนเองประเสริฐที่สุด วรรณะอื่น ๆ ไม่ประเสริฐเท่า ข้อความที่แสดงการคัดค้าน เช่น

“ โฉนพวกพราหมณ์จึงพากันอวดอ้างอยู่อย่างนี้ว่า พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นเลวทราม พวกพราหมณ์เป็นพวกวรรณะขาว พวกอื่นเป็น พวกวรรณะดำ พราหมณ์พวกเดียวบริสุทธิ์ พวกอื่นหาบริสุทธิ์ไม่ พราหมณ์พวกเดียวเป็นบุตรเกิดจากอุระ เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม พรหมเนรมิตรขึ้นเป็นทายาทของพรหม ดังนี้แล้ว ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมไม่รับรองถ้อยคำของพวกเข่า ข้อนั้นเพราะอะไร ดูกรวาเสฏฐะ

และการทวาชะ เพราะว่า บรรดาทั้งสี่เหล่านั้น ผู้ใดเป็นภิกษุสิ้น
กิเลสและอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์ แล้วมีภักที่ควรทำทำเสร็จแล้ว
ได้วางภาระเสียแล้ว ละประโยชน์ของตนแล้ว สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยว
ในภพแล้ว หลุดพ้นไปแล้วเพราะรู้ชอบ ผู้นั้นปรากฏว่าเป็นผู้เลิศ
กว่าคนทั้งหลายโดยชอบธรรมแท้ มิได้ปรากฏโดยไม่ชอบธรรมเลย
ด้วยว่าธรรมเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดในหมู่นั่นทั้งในเวลาทีเห็นอยู่
ทั้งในเวลาภายหลัง... (๑๗๓)

ส่วนคำกล่าวของพราหมณ์ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นเพียงคำโฆษณาเท่านั้น
เพราะวรรณะใดก็ตามถ้าฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พวดเท็จ
พุดส่อเสียด พุดเพ้อเจ้อ มักโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ เมื่อตายไป
ก็ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนกัน ถ้าเว้นจากการประพฤติ
ที่เป็นโทษดังกล่าว ตายไปก็จะเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์โดยเท่าเทียมกัน หา
มียกเว้นเป็นพิเศษสำหรับวรรณะใด ๆ ไม่ ดังนั้น....คำกล่าวยกย่องตนเอง
ของพวกพราหมณ์จึงเป็นเพียงคำกล่าวโฆษณาเท่านั้น (๑๗๔)

คนจะดีหรือเลว ตามหลักการของพระพุทธศาสนาหาอยู่ที่วรรณะ ชาติ
ตระกูลไม่ หากแต่อยู่ที่การประพฤติปฏิบัติเป็นสำคัญ ดังพุทธพจน์ว่า

“ดูกรพราหมณ์ เราจะเรียกคนว่าประเสริฐ เพราะความเป็นผู้เกิด
ในตระกูลที่สูงก็หาไม่ เราจะเรียกคนว่าต่ำทรามเพราะความเป็น
ผู้เกิดในตระกูลสูงก็หาไม่ เราจะเรียกคนว่าประเสริฐเพราะความ
เป็นผู้มีวรรณะใหญ่โตก็หาไม่ เราจะเรียกคนว่าต่ำทรามเพราะ
ความเป็นผู้มีวรรณะใหญ่โตก็หาไม่ เราจะเรียกคนว่าประเสริฐ
เพราะความเป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่ เราจะเรียกคนว่าต่ำทราม
เพราะความเป็นผู้มีโภคะมากมายก็หาไม่ แท้จริงบุคคลบางคน
แม้เกิดในตระกูลสูง ก็ยังเป็นผู้ชอบฆ่าฟัน ลักทรัพย์ ประพฤติ

(๑๗๓) อัครัญญสูตร ที.ปา. ๑๑/๕๓/๗๔

(๑๗๔) ดูรายละเอียดใน มรุตสูตร ม.ม. ๑๓/๔๗๐-๔๘๒/๓๕๔-๓๖๑

ผิดในกาม.....เป็นมิจจาทิฏฐิ^(๑๗๕)

และ “บุคคลไม่เป็นคนถ้อยเพราะชาติ ไม่เป็นพรานมณเฑาะชาติ แต่
เป็นคนที่ถ้อยเพราะการกระทำ เป็นพรานมณเฑาะเพราะการกระทำ^(๑๗๖)

การจะกำหนดว่าใครเป็นอะไร มิใช่เพราะพรหมลิขิต แต่เพราะข้อปฏิบัติ
ของบุคคลนั้น ๆ เป็นเครื่องกำหนด ดังข้อว่า

“ดูกรวาเสฏฐะ ทำจรรู้ว่าดังนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดอาศัย
โครักขกรรมเลี้ยงชีพผู้นั้นเป็นชาวนา มิใช่พรานมณเฑาะ ผู้ใดเลี้ยงชีพ
ด้วยศิลปะต่าง ๆ ผู้นั้นเป็นศิลปิน มิใช่พรานมณเฑาะ.....
... ฯลฯ....ผู้ใดปกครองบ้านเมือง ผู้นั้นเป็นราชา มิใช่พรานมณเฑาะ”
“อันนามและโคตรที่กำหนดตั้งกันไว้นี้ เป็นแต่สักว่าโวหารในโลก
....แต่บุคคลจะเป็นพรานมณเฑาะชาติก็หาไม่ จะมีใช้พรานมณเฑาะ
เพราะชาติก็หาไม่ จะชื่อว่าเป็นพรานมณเฑาะก็เพราะกรรม ไม่ใช่
พรานมณเฑาะเพราะกรรม เป็นชาวนาก็เพราะกรรม.....เป็น
ราชาก็เพราะกรรม^(๑)

“วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พรานมณเฑาะ แพศย์ ศูทร”
ออกบวชในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละนามและ
โคตรเดิมเสีย นับว่า เป็นศากยบุตรทั้งสิ้น^(๒)

๔) เรื่อง ทิศ ๖

ทิศ ๖ จัดได้ว่าเป็นการตีความเข้าสู่การปฏิบัติที่ชัดเจนทีเดียว ด้วยว่า
ความเชื่อถือเดิมที่มีมานั้น เป็นลักษณะของการกระทำตามกันอย่างมลาย
ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ให้แก่ชีวิตส่วนตนและสังคมได้แท้จริง พระพุทธองค์ไม่
ได้ทรงล้มล้างทัศนะดังกล่าว เพียงชักนำให้หันเข้าสู่ความหมายในทางปฏิบัติ

(๑๗๕) เอสุการีสูตร ม.ม. ๑๓/๖๖๔/๔๙๙-๕๐๐

(๑๗๖) วสธสูตร จ.สุ. ๒๕/๓๐๖/๓๒๒

(๑) วาเสฏฐสูตร ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๕๒๔-๕๒๙

(๒) ปนาราทสูตร อัง. อญฺฐก. ๒๓/๑๐๙/๑๗๘

ที่ถูกต้อง ทิศ ๖ จึงมีความหมายถึงการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันของคนในสังคมแทนการกราบไหว้ นอบน้อมต่อทิศทางอย่างไม่เข้าเช่นแต่ก่อน

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นสิ่งศาลกมายนพกำลังประคองอัญชลี นอบน้อมต่อทิศทั้งหลายอยู่ จึงตรัสว่า

“ดูกรคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างนี้...อริยสาวกละกรรมกิเลส ๔ ได้แล้ว ไม่กระทำความป โดยฐานะ ๔ และไม่เสพทางที่เสื่อมแห่งโกศ ๖ อริยสาวกนั้น เป็นผู้ปราศจากกรรมอันลวก ๑๔ อย่างนี้แล้วย่อมเป็นผู้ปกปิด ทิศ ๖ ย่อมปฏิบัติเพื่อชำนะโลกทั้งสอง...”

จากนั้น พระองค์ได้แจกแจงแสดงถึง กรรมกิเลส ๔ อคติ ๔ อบายมุข ๖ มิตรแท้ ๔ มิตรเทียม ๔ ประเภทอย่างละเอียด แล้วตรัสถึงการปฏิบัติต่อทิศ ๖ ด้วยการแสดงข้อปฏิบัติระหว่างคนในสังคม คือ

๑. ระหว่างมารดาบิดา กับ บุตรธิดา
๒. ระหว่างอาจารย์ กับ ศิษย์
๓. ระหว่างสามี กับ ภรรยา
๔. ระหว่างนายจ้าง กับ ลูกจ้าง
๕. ระหว่างเพื่อน กับ เพื่อน
๖. ระหว่างนักบวช กับ ผู้ครองเรือน^(๑๗)

๕) เรื่องความบริสุทธิ์

พระพุทธองค์ทรงหักล้างความเชื่อถือที่พวกพราหมณ์สอนมาแต่กาลนานที่ว่า แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ทำบาปกรรมมามากแล้วสามารถล้างบาปลอยบาปได้ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นความเหลวไหลไม่ถูกต้องของคำสอนดังกล่าว พร้อมกับทรงเน้นที่การปฏิบัติที่ตนเองเป็นกระการสำคัญให้กระทำด้วยเหตุผล ไม่มั่งมาย ไม่เชื่อถืออย่างไม่พิจารณา หลักการที่

แสดงให้เห็นท่าทีของพระพุทธศาสนา ศึกษาได้จากพุทธพจน์ต่อไปนี้

“คนพาลมีกรรมดำ ถึงจะเล่นไปยั้ง (แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ คือ) แม่น้ำพหุกา แม่น้ำอิทธิกกะ ทำน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรสวดี แม่น้ำปยาละ และแม่น้ำพานุมติเป็นนิตย์ ก็บริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาละ หรือแม่น้ำพานุกา จักทำอะไรได้ จะชำระนรชนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมอันหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้น ให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย (แต่) ผักคุณฤกษ์ (ฤกษ์ดีเยี่ยม) ย่อมสำเร็จทุกเมื่อ แก่บุคคลผู้ที่มีความบริสุทธิ์ อุบาสกก็สำเร็จทุกเมื่อแก่ผู้บริสุทธิ์ วัตรของผู้นิยมจดแล้ว มีการงานอันสะอาด ย่อมสำเร็จผลทุกเมื่อ ดูกรพราหมณ์ ท่านจงอาบตนในคำสอนของเรานี้เกิดจึงสร้างความเกษมแก่สัตว์ทั้งปวงเกิด ถ้าท่านไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ทำอทินนาทาน เป็นผู้มีศรัทธา หาคความตระหนี่มิได้ไซ้ ท่านจะต้องไปทำน้ำคยาทำไม แม่น้ำดื่มของท่านก็เป็นแม่น้ำคยาแล้ว” (๑๗๘)

“ถ้าแม้บุคคลจะพ้นบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำ (ชำระบาป) กบ เต่า นาค จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่นที่เี่ยวไปในแม่น้ำ ก็จะไปสู่สวรรค์แน่นอน...ถ้าแม่น้ำเหล่านี้พื้งนำบาปที่ท่านทำไว้แล้วในกาลก่อนไปได้ไซ้ แม่น้ำเหล่านั้นก็พื้งนำบุญของท่านไปได้ด้วย...” (๑๗๙)

“ความสะอาดจะมีเพราะน้ำ (ศักดิ์สิทธิ์) ที่คนจำนวนมากพากันไปอาบก็หาไม่ผู้ใดมีศีลจะมีธรรม ผู้นั้นจึงจะเป็นผู้สะอาด เป็นพราหมณ์” (๑๘๐)

(๑๗๘) วัตถุปมสูตร ม.ญ. ๑๒/๙๘/๕๘

(๑๗๙) ปุณณิกเขรคาถา ข.เถ. ๒๖/๔๖๖/๔๗๘

(๑๘๐) ขุติลสูตร ข.สุ. ๒๕/๔๖/๙๖

ฉ. การปฏิบัติกับการบรรลุจุดหมาย

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการลงมือปฏิบัติ เป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งความพยายาม การจะบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดของศาสนาก็ดี การจะประสบความสำเร็จ ความสมหวังในสิ่งที่หวังก็ดี มิใช่ได้มาด้วยการอ่อนน้อมหรือการบูชาบวงสรวง แต่ต้องขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุคคล ๆ นั้น เป็นส่วนสำคัญที่สุด

พระพุทธศาสนาไม่เคยสอนว่า คนเราจะสามารถสำเร็จความปรารถนาได้ด้วยการสตนต์อ่อนน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ข้อนี้นี้ สมดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“ดูกรคฤหบดี ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นของไฉยยากในโลก คือ อายุ...วรรณะ...สุข...ยศ...สวรรค์ ธรรม ๕ ประการนี้... เราไม่กล่าวว่าจะพึงได้มา เพราะการอ่อนน้อม หรือเพราะการตั้งความปรารถนา ถ้าการได้ ธรรมทั้ง ๕ นี้จะมีได้ เพราะการอ่อนน้อม หรือเพราะการตั้งความปรารถนาไซ้ ใครเล่าในโลกนี้ จะพึงเสื่อมจากอะไร ดูกรคฤหบดี อริยสาวกผู้ปรารถนาอายุยืน ไม่พึงอ่อนน้อมหรือมัวเพเลิดเพเลินกับอายุ เพราะการอยากได้อายุนั้นเลย อริยสาวกผู้ปรารถนาอายุ พึงปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะเป็นไปเพื่ออายุเพราะข้อปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่ออายุที่ปฏิบัติแล้วนั้นแหละ จึงจะเป็นไปเพื่อการได้อายุอริยสาวก นั้นยอมเป็นผู้ได้อยู่ไม่ว่าจะเป็นของทิพย์หรือของมนุษย์...ผู้ปรารถนาวรรณะ...สุข...ยศ...สวรรค์ ก็พึงปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะเป็นไปเพื่อวรรณะ...สุข...ยศ...สวรรค์...” (๑๔๑)

การลงมือปฏิบัติด้วยความเพียรพยายามอย่างเหมาะสมเท่านั้น ผลจึงจะเกิดขึ้นมาได้ มิใช่จะได้มาเพราะอ่อนน้อม หรือปรารถนาเพียงอย่างเดียว ดังข้อความว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่นั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิต
 ถึงจะมีความปรารถนาว่า “ขอให้จิตของเราหลุดพ้นจากอาสวะเกิด”
 ดังนี้ จิตของเธอจะหลุดพ้นไปจากอาสวะได้ก็หาไม่... เหมือนไข่ไก่
 ๘ ฟอง ก็ตาม ๑๐ ฟองก็ตาม ๑๒ ฟองก็ตาม ที่แม่ไก่ไม่นอนทับ
 ไม่กก ไม่พิก ถึงแม่ไก่จะมีความปรารถนาว่า “ขอให้ลูกของ
 เราไข่ปลายเล็บหรือจะงอยปาก ทำลายเปลือกไข่ออกมาโดย
 สวัสดิ์เกิด” ดังนี้ ลูกไก่จะไข่ปลายเล็บหรือจะงอยปากทำลาย
 เปลือกไข่ออกมาหาได้ไม่.. ”(๑๔๒)

สำหรับพระนิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุดนั้น ย่อมมีข้อปฏิบัติที่
 เหมาะสมกันจึงจะสามารถบรรลุได้ พระพุทธองค์ยอมตรัสข้อปฏิบัติที่เหมาะสม
 แก่พระนิพพานและพระนิพพานที่สมควรแก่ข้อปฏิบัติดังกล่าวของท้าวสักกะที่
 ทรงกล่าวว่า

“ ก็แล ปฏิภาอันให้ถึงพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคนั้นได้ทรง
 บัญญัติไว้ดีแล้วแก่พระสาวกทั้งหลาย พระนิพพานและปฏิภา
 ย่อมเข้ากันได้ อุปมาเหมือนน้ำในแม่น้ำคงคา ย่อมเข้ากัน
 ย่อมสมกันกับน้ำในแม่น้ำยมุนา ฉนโคกิตี ก็แล ปฏิภาอันให้
 ถึงพระนิพพาน พระผู้มีพระภาคนั้น ได้ทรงบัญญัติไว้ดีแล้วแก่
 สาวกทั้งหลาย พระนิพพานและปฏิภาย่อมเข้ากันได้ ฉนนั้น
 นั้นแล ”(๑๔๓)

การจะได้บรรลุอรหัตต์ก็ย่อมอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมาะสม ดังข้อความว่า

“ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าวการตั้งอยู่ในอริหัตผล ด้วยการ
 ไปครั้งแรกเท่านั้นหามิได้ แต่การตั้งอยู่ในอริหัตตผลนั้น ย่อมมิได้
 ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับ ด้วยความปฏิบัติ
 โดยลำดับ.....(คือ)...กัลปบุตรในธรรมวินัยนี้เกิดศรัทธาแล้วย่อม

(๑๔๒) นาวาสุตต ส.ข. ๑๗/๒๖๑/๑๖๐-๑๖๒

(๑๔๓) มหาโควินทสูตร ที.มหา. ๑๐/๒๑๔/๒๐๗

เข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไปใกล้ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ย่อมเสียดสีตกลง
เมื่อเสียดสีตกลงแล้วย่อมพึงธรรม ครั้นพึงธรรมแล้วย่อมทรงธรรมไว้
ย่อมพิจารณาธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อพิจารณาอยู่ ธรรมทั้งหลาย
ย่อมทนได้ซึ่งความพินิจ เมื่อธรรมทนความพินิจอยู่ จันทะย่อม
เกิด เมื่อจันทะเกิดแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อม
ไตร่ตรอง ครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เมื่อมีตนส่งไป
แล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งบรมสัจจะด้วยการ และย่อมแทงตลอด
เห็นแจ้งบรมสัจจะนั้นด้วยปัญญา...”(๑๘๔)

ข้อความที่เน้นการปฏิบัติในทำนองเดียวกันนี้ ยังมีปรากฏใน
จังกีสสูตร(๑๘๕)

และด้วยข้อปฏิบัติอันถูกต้องเท่านั้น จึงจะได้บรรลุผลตามที่หวัง
หรือแม้จะไม่หวังแต่เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้ว ผลย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าปฏิบัติผิด
ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้ โดยจะมีความหวังไว้หรือไม่หวังก็ตาม

มีอุปมาสำหรับสมพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิผิด มีอาชีวะผิด มีวายามะผิด
ฯลฯ มีสมาธิผิด ซึ่งจะประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความหวังหรือไม่หวังก็ตาม
ย่อมไม่สามารถบรรลุผลได้ว่า

๑. เหมือนบุคคลอยากได้น้ำ แต่ไปค้นหาน้ำจากทราย
๒. เหมือนบุคคลต้องการนมสด แต่ไปรีดเอานมจากเขาแม่โคลูกอ่อน
๓. เหมือนบุคคลต้องการเนยข้น แต่เทเนยข้นลงผสมน้ำในอ่าง
๔. เหมือนบุคคลต้องการไฟ แต่เอาไม้สดมาสีไฟ

ส่วนผู้มีสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ... มีสัมมาสมาธิ อันหมายถึงมี
ข้อปฏิบัติอันถูกต้อง จะประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความหวังหรือไม่หวังก็ตาม
เมื่อปฏิบัติถูกต้อง สมควรแก่ผล ก็ย่อมสามารถบรรลุผลได้ เพราะข้อที่
ปฏิบัติถูกต้องเสียแล้ว มีอุปมาอันตรงกันข้ามจากที่แสดงไว้ ณ ข้างต้นนั้น

(๑๘๔) กัฏฐกีสสูตร ม.ม. ๑๓/๒๓๘/๒๐๐

(๑๘๕) จังกีสสูตร ม.ม. ๑๓/๖๕๗/๔๙๒-๔๙๓

แล้ว^(๑๔๖)

สำหรับพระนิพพานนั้น เป็นภาวะที่มนุษย์สามารถประจักษ์แจ้งได้ ในชีวิตปัจจุบันนี้เอง เมื่อเพียรพยายาม ทำตัวให้พร้อมพอ ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า และท่านได้แสดงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ไว้เพื่อให้บรรลุพระนิพพานได้ในชาตินี้ มีพุทธพจน์ยืนยันไว้ ดังนี้

“เรากล่าวดังนี้ว่า บุรุษผู้เป็นวิญญู ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเกิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อเขาปฏิบัติตามคำสั่งสอน ก็จักประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม ที่ กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวช เป็นอนาคาริก โดยชอบต้องการ อันเป็นจุดหมายของพรหมจรรย์ เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว (โดยใช้เวลา) เจ็ดปี..หกปี..ห้าปี.. ฯลฯ ถึงเดือน..เจ็ดวัน”^(๑๔๗)

มีข้อความทำนองเดียวกันนี้ ที่ตรัสแก่พระปัญจวัคคีย์ก่อนแต่จะแสดงธรรมจักกัปปวัตนสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ พวกเธอจงเสียสละสดับ เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว เราจะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอปฏิบัติตามอยู่ ตามที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่นานสักเท่าไร จักทำให้แจ้งซึ่งคุณอันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่ กุลบุตรทั้งหลายออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริกโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน”^(๑๔๘)

“บุรุษรู้ความ ไม่เป็นคนโอ้อวด ไม่มีมารยา เป็นคนซื่อตรง ของ จงมาเกิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อปฏิบัติตามคำที่เราสั่งสอนแล้ว ไม่นานก็จักรู้เองจักเห็นเอง...”^(๑๔๙)

(๑๔๖) ภูมิขสูตร ม.ญ. ๑๔/๔๐๙-๔๑๘/๒๔๐-๒๔๖

(๑๔๗) อุทุมมพริกสูตร ที.ปา. ๑๑/๓๑/๔๖-๔๘

(๑๔๘) วินย. ๔/๑๒/๑๖ และปาสราลิสสูตร ม.ญ. ๑๒/๓๒๖/๒๗๒

(๑๔๙) เวณิสสูตร ม.ม. ๑๓/๔๐๑/๓๑๒-๓๑๓

ด้วยเหตุดังนี้ จึงไม่มีการแบ่งแยกระหว่างบรรพชิตและคฤหัสถ์ ถ้าหากปฏิบัติถูกต้องแล้ว จะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ย่อมได้บรรลุเหมือนกัน เป็นการยึดข้อปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญในการบรรลุถึงจุดหมาย ไม่ได้ถือเอาเพศเป็นเกณฑ์ ดังพุทธพจน์ว่า

“เราไม่สรรเสริญการปฏิบัติผิด ไม่ว่าของคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม คฤหัสถ์ก็ดีบรรพชิตก็ดี ปฏิบัติผิดแล้ว เพราะข้อที่ปฏิบัติผิดนั้นเป็นเหตุ ย่อมไม่เป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดให้สำเร็จได้ เราสรรเสริญการปฏิบัติชอบ (สัมมาปฏิบัติ) ไม่ว่าของคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ปฏิบัติถูกต้องแล้ว ด้วยข้อที่ปฏิบัติถูกต้องนั้นเป็นเหตุ ย่อมเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จได้”^(๑๙๐)

ง. ความรู้ต่องอการปฏิบัติ

ระหว่างความรู้กับการปฏิบัตินั้นต้องควบคู่กันไป พระพุทธองค์ทรงเน้นข้อนี้มาก โดยถือว่า ความที่ปราศจากการนำไปปฏิบัติ ก็ไม่มีค่า ไม่เกิดประโยชน์ มีหน้าซำยังจะก่อให้เกิดโทษแก่เจ้าของความรู้ด้วยซ้ำไป ดังนั้น เมื่อศึกษาเล่าเรียนรู้แล้ว ต้องนำความรู้นั้นไปปฏิบัติให้เหมาะสมถูกต้อง ความรู้นั้นจึงจะอำนวยประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น

การศึกษาเล่าเรียนเพียงเพื่อเป็นเครื่องมือในการโต้เถียง แต่ไม่กระทำตามความรู้นั้น แม้ความรู้นั้นจะมีประโยชน์มาก ผู้นั้นจะเรียนรู้ได้มากขนาดไหนก็ตาม ย่อมสู้คนที่เรียนน้อย แต่สามารถนำความรู้นั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น และสามารถปฏิบัติตามสิ่งที่ได้เรียนรู้มานั้นจนบรรลุจุดหมายได้ไม่ไ้เลย มีอุปมาดุจคนเลี้ยงโคกับเจ้าของโค ดังข้อความว่า

“หากวานรชนกล่าวคำอันมีประโยชน์แม้มาก แต่เป็นผู้ไม่กระทำกรรมอันการบุคคลพึงกระทำ เป็นผู้ประมาทแล้วไซ้ นรชนนั้น

ย่อมไม่เป็นผู้มีส่วนแห่งคุณเครื่องความเป็นสมณะ ประดุจ
นายโศบาลนัปโคของชนเหล่าอื่น ย่อมไม่มีส่วนแห่งปัญจโครส
ฉะนั้น หากว่านรชนกล่าวคำอันมีประโยชน์แก่น้อย ย่อมประพฤติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ละราคะ โทสะ และโมหะแล้ว รู้ทั่วโดยชอบ
มีจิตหลุดพ้นด้วยดีแล้ว ไม่ถือมั่นในโลกนี้หรือโลกหน้า นรชนนั้น
ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณเครื่องความเป็นแห่งสมณะ”(๑๙๑)

มีคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า บุคคลที่ศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์มา
มากมาย สามารถบอกหรือสั่งสอนคนอื่นได้ แต่ตนเองไม่ปฏิบัติตามความรู้
ที่ตนเองเรียนและสอนนั้นตามอย่างสมควรจะปฏิบัติ เขาย่อมไม่ได้ลืมนรส
ของมรรคผล เหมือนคนเลี้ยงโคที่คอยดูแลตรวจตราดูโคของคนอื่น เขาย่อม
ได้เฉพาะค่าจ้างเท่านั้น แต่หาได้ลืมนรสของน้ำนมโคแต่ประการใดไม่ ส่วน
บุคคลผู้ที่ได้รับการสั่งสอนจากผู้รู้ นั้น สามารถนำความรู้นั้นไปปฏิบัติได้อย่าง
เหมาะสมถูกต้อง เขาย่อมได้บรรลุมรรคผลตามลำดับสมควรแก่การปฏิบัติ
นั้น เหมือนเจ้าของโคแม้จะไม่ได้รักษาดูแลโคด้วยตนเอง แต่ได้ลืมนรสของ
ปัญจโครส(๑๙๒)

ผู้มีความรู้แต่ไม่ประพฤติตาม ไม่เพียงแต่จะไม่ได้รับประโยชน์เท่านั้น
การศึกษาที่ขาดการปฏิบัติ การศึกษาที่ไม่ดี ย่อมนำโทษมาให้ ผู้ที่เรียนไม่
ถูกต้อง ไม่ไตร่ตรอง ย่อมประสบทุกข์ ดังข้อความว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม
คือ สุตตะเคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก
อภิปุฏฐธรรม เวทัลละ บุรุษเปล่าเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว
ย่อมไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้น
ย่อมไม่ควรซึ่งการเพ่งแก่บุรุษเปล่าเหล่านั้น ผู้ไม่ไตร่ตรองเนื้อความ

(๑๙๑) ฐ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๕

(๑๙๒) เทวสถานยกยักขวัตร ใน อรรถกถารัตนปท ภาค ๑. (กรุงเทพ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๒) หน้า ๑๔๗

ด้วยปัญญา บุรุษเหล่านั้น เป็นผู้มีคามข่มผู้อื่นเป็นอาณิสส^๑ และมีการปลื้มเสีซึ่งความนินทาเป็นอาณิสส^๑ ย่อมเล่าเรียนธรรม กิเลสบุตรทั้งหลาย ย่อมเล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์อื่นใด บุรุษเหล่านั้น ย่อมไม่ได้เสวยประโยชน์อันนั้นแห่งธรรมนั้น ธรรมเหล่านั้น อันบุรุษเหล่านั้นเรียนไม่ดีแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์สิ้นกาลนาน..”(๑๙๓)

จ. การลงมือปฏิบัติ : เครื่องมือทำให้ประจักษ์ในสิ่งจะด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดา มิได้อยู่ในฐานะที่จะทำหรือ บันดาลให้ใครได้พ้นทุกข์ได้ประสบสุข หรือบรรลุจุดหมายในชีวิตได้ พระองค์ ทรงเป็นเพียงกัลยาณมิตรที่คอยชี้แนะ นำทาง สั่งสอนเท่านั้น ส่วนการจะ บรรลุหรือไม่นั้น จะถึงจุดหมายหรือไม่ ประจักษ์ถึงความจริงหรือไม่นั้น ต้องขึ้นอยู่กับการปฏิบัติของบุคคลนั่นเอง บุคคลผู้หวังความสำเร็จ หวังเข้าถึงความจริง หวังบรรลุจุดหมายสูงสุดในพระศาสนา เขาต้องลงมือปฏิบัติ เพื่อบรรลุเอง

การลงมือปฏิบัติเองนี้แล เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำบุคคลนั้นให้ประจักษ์ ในสิ่งจะ จึงถือว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ ให้มนุษย์ได้ตระหนักในคุณค่าและความสามารถของตนเอง ไม่ต้องอาศัย อำนาจลึกลับหรืออำนาจเหนือธรรมชาติจากภายนอก และเมื่อบรรลุเอง แล้ว ประจักษ์ชัดแล้ว ไม่จำเป็นอีกแล้วที่จะต้องเชื่อใคร ไม่ต้องอ้างอิงถึงใครอีก

คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมการลงมือปฏิบัติเอง การพึ่งพาอาศัยตนเองเพื่อการบรรลุถึงจุดหมาย เช่น

“ความเพียรพยายามเป็นหน้าที่ที่ท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคต เป็นเพียงผู้บอกทาง”(๑๙๔)

(๑๙๓) อลคัททูปมสูตร ม.ญ. ๑๒/๒๗๘-๒๗๙/๒๑๗-๒๑๘

(๑๙๔) จ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๓

- “ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ ด้วย
ตนที่ฝึกไว้ดีแล้วนั้นแหละ บุคคล(ชื่อว่า) ได้ที่พึ่งที่หาได้ยาก”(๑๙๕)
- “ความบริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้
บริสุทธิ์ไม่ได้”(๑๙๖)
- “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงมีตนเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง
เลย จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” (๑๙๗)

และเมื่อลงมือปฏิบัติเอง ได้ประจักษ์ด้วยตนเอง ปราศจากความสงสัยเสีย
แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเชื่อใครอีก ไม่ต้องไปอ้างใครมาบอกอีก ดังคำกล่าว
ของพระสารีบุตรว่า

- “ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์มิใช่เชื่อถือไปตามด้วยศรัทธาต่อพระผู้มี
พระภาค...เรื่องนี้ ข้าพระองค์ทราบแล้ว เห็นแล้วรู้ชัดแล้ว ทำให้
ประจักษ์แจ่มแจ้งแล้ว สัมผัสแล้วด้วยปัญญา จึงไม่มีความสงสัย
ไม่มีความคลางแคลงใจ”(๑๙๘)
- “ดูกรอัคริเวสณะ สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ ย่อมเห็นเบญจขันธ์
นั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงอย่างนี้ รูป เวทนา....
วิญญาณ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายใน ภายนอก
หยาบละเอียด...ทั้งหมด ก็เป็นเพียงแต่รูป...สังขารวิญญาณ
นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั้น นั้นไม่ใช่อัตตาของเรา ดังนี้...
ด้วยเหตุเท่านั้น สาวกของเราจึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำ
ถูกตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ปราศจากความคลาง
แคลงใจอันเป็นเหตุให้กล่าวว่า ข้อนี้เป็นอย่างไร ถึงความกลัว
กล้าไม่ต้องเชื่อผู้อื่น อยู่ในคำสั่งสอนของศาสดาตน”(๑๙๙)

(๑๙๕) พุ.ธ. ๒๕/๒๒/๓๑

(๑๙๖) พุ.ธ. ๒๕/๒๒/๓๑

(๑๙๗) มหาวรรณิพพานสูตร ที.มหา. ๑๐/๙๓/๑๐๓

(๑๙๘) ปุพพโกฏฐสูตร ส.ม. ๑๙/๙๘๕/๒๗๖

(๑๙๙) จูฬสังกาสสูตร ม.ญ. ๑๒/๔๐๑/๓๕๗-๓๕๘

อนึ่ง โลกุตตรธรรมนั้น มิใช่สิ่งที่จะพึงซื้อมากันได้ด้วยคำพูดหรือเหตุผล หากแต่เป็นสิ่งที่ผู้หนึ่งจะพึงปฏิบัติและเห็นได้ด้วยตนเอง ธรรมคุณข้อที่ว่าสันติภูมิวิริยะ นั้น มีความหมายถึงว่า เป็นธรรมอันบุคคลใด ๆ ได้บรรลุแล้ว บุคคลนั้น ๆ พึงละความที่จะพึงถึงด้วยความเชื่อผู้อื่นเสียแล้ว เห็นเองด้วยปัจจุเวกขณะญาณ^(๒๐๐)

และข้อที่ว่า โลกุตตรธรรม เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติตามเมื่อรู้ก็รู้เฉพาะตน มีความหมายว่า อันวิญญูชนทั้งหลาย มีอุคฆติตัญญุบุคคล เป็นต้น ทั้งปวงพึงรู้ในตน ๆ ว่า “มรรคเราเจริญแล้วผลเราบรรลุแล้ว นิโรธเราทำให้แจ้งแล้ว” เพราะว่า กิเลสทั้งหลายของลัทธิวิhariก จะละด้วยมรรคที่พระอุปัชฌาย์เจริญหาได้ไม่ เธอจะอยู่เป็นผาสุกด้วยผลสมบัติของท่านก็ไม่ได้ จะทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานที่ท่านทำให้แจ้งก็ไม่ได้ เพราะเหตุนี้ จึงมีคำอธิบายว่า โลกุตตรธรรมนั้น บุคคลไม่พึงเห็นดังเช่นเครื่องประดับที่ศีรษะของคนอื่น (ซึ่งจะขวยเอามาประดับที่ศีรษะของตนเองได้) แต่พึงเห็นว่า เป็นธรรมอันวิญญูชนทั้งหลายจะพึงเสวยอยู่ในจิตของตนเท่านั้น^(๒๐๑)

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อการประจักษ์ในสัจจะด้วยตนเองนั้น ปรากฏชัดเจนในเกสปุตตสูตร^(๒๐๒) ในคราวที่ชาวกาลามะกำลังสับสนด้วยคำถามว่าควรอย่างไรยกยอตนเอง ชมนคนอื่นของบรรดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ ไม่รู้จะเชื่อใครดี พระพุทธองค์ได้ตรัสวางวิธีปฏิบัติในเรื่องที่ควรสงสัย หรือหลักของความเชื่อไว้ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (มา อนุสสุเสน)
- ๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา (มา ปรมุปราย)
- ๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (มา อิติกราย)
- ๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (มา ปิฎกสมุทาเนน)

(๒๐๐) วิสุทธิ. ๑/๒๗๖

(๒๐๑) วิสุทธิ. ๑/๒๗๘

(๒๐๒) เกสปุตตสูตร อัง. ดิ. ๒๐/๕๐๕/๒๑๒-๒๑๘

- ๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก (มา ตกเหตุ)
- ๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান (มา นยเหตุ)
- ๗) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการคิดตรงตามแนวเหตุผล (มา อากาบริวิต กุเกณ)
- ๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (มา ทิฏฐินิข ฌานกฺขนฺติยา)
- ๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะที่น่าจะเป็นไปได้ (มา ภพฺพุปปตยา)
- ๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือที่ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (มา สมโณ โน ครูติ)

ข้อที่ทรงให้ตระหนักก็คือ

“เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรม เหล่านี้เป็นอกุศล...มีโทษ..... ผู้รู้ดีเตือน...ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรม เหล่านั้นเสีย..”

“เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล..ไม่มีโทษ...ท่านผู้สรรเสริญ....ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขเมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรม เหล่านั้นอยู่”

จากนั้น ได้ทรงชี้ให้มองที่ผลของการปฏิบัติว่า

“บุคคลผู้มีความโลภ...ความโกรธ...ความหลง...ถูกความโลภ...ความโกรธ ความหลงครอบงำ...ย่อมไม่สามารถฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ คบชู้ พุดเท็จ...ย่อมเป็นไปเพื่อทุกข์..เพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ สิ้นกาลนาน..”

ส่วนบุคคลผู้ไม่โลภ...ไม่โกรธ..ไม่หลง..ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อกุศล เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน”

จากข้อความในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักตัดสินไว้สรุปได้ดังนี้

- ๑) ให้พิจารณาด้วยปัญญาจนทราบชัดด้วยตนเอง
- ๒) ให้อาศัยทัศนคติของท่านผู้รู้เป็นเครื่องตัดสิน
- ๓) ให้พิจารณาตุผลว่า ถ้านำไปปฏิบัติแล้วจะเป็นคุณหรือเป็นโทษ จะให้ความสุขหรือความทุกข์

จ. เน้นการลงมือปฏิบัติ

จากที่ได้แสดงมาทั้งหมดนั้น แสดงให้เห็นชัดว่า พระพุทธศาสนา เน้นที่การลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง และควรปฏิบัติเสียวันนี้ ไม่ควรผลัดวันประกันพรุ่ง ควรเพียรพยายามด้วยตนเองเพื่อจะบรรลุเป้าหมายในชีวิต ความสำเร็จใด ๆ ความดี ความชั่ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฤกษ์ยามหรือการอ้อนวอน หากแต่ขึ้นอยู่กับกระทำของตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อผลที่จะบังเกิดขึ้น การมัวแต่ถือฤกษ์ถือยาม มัวแต่อ้อนวอน บวงสรวง ย่อมจะเสียเวลาเปล่าไม่ก่อให้เกิดประโยชน์เกิดขึ้นได้

หลักคำสอนที่เน้นถึงการลงมือปฏิบัติว่า ถ้าปฏิบัติดี ผลที่ดีย่อมติดตามมา เวลาหรือฤกษ์ยามนั้น ๆ ย่อมดีไปด้วย ดังข้อความว่า

“ ฤกษ์ทั้งหลาย สัตว์เหล่าประพาสสุจริตด้วยกาย..ด้วยวาจา...ด้วยใจ ในเวลาเช้า เวลาเช้าก็เป็นเวลาเข้าที่ดีของสัตว์เหล่านั้น...ในเวลาเที่ยง...ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น

บุคคลประพาสชอบเวลาใด เวลานั้นได้ชื่อว่า ฤกษ์ดี เป็นมงคลดี เป็นเข้าดี อรุณดี เป็นขณะดี ยามดี และเป็นอันได้ทำบุญชาติแล้วในท่านผู้ประพาสพรหมจรรย์ทั้งหลาย แม้กายกรรมของเขาก็เป็นสิทธิโชค วาจากรรมก็เป็นสิทธิโชค มโนกรรมก็เป็นสิทธิโชค ปณิธานของเขาก็เป็นสิทธิโชค ครั้นกระทำกรรมทั้งหลายที่เป็นสิทธิโชคแล้ว เขาย่อมได้ประสบผลที่มุ่งหมายอันเป็นสิทธิโชค”(๒๐๓)

การลงมือปฏิบัติอย่างเหมาะสมเท่านั้น ผลจึงจะเกิดขึ้น มิใช่เกิดขึ้นเพราะการอ่อนนอนแต่อย่างใด ดังข้อความว่า

“ดูกรคฤหบดี เราผู้ตกตดไม่กล่าวความได้สิ่งที่สัตว์ปรารถนารักใคร่เจริญใจทั้งห้า ห้า นี้ คือ อายุ, วรรณะ, สุข, ยศ, สวรรค์ ด้วยเหตุการวิงวอนปรารถนา ถ้าบุคคลสามารถสำเร็จความปรารถนาได้ ด้วยการวิงวอนขอ (ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์) แล้วไซ้ ใครเล่าในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่งไรเล่า

ดูกรคฤหบดี อริยสาวกผู้ปรารถนาสิ่งเหล่านี้ ไม่ควรที่จะวิงวอนและเพลิดเพลนอยู่กับการอ่อนนอนนั้น และไม่ควรทำ ความวิงวอนปรารถนาเพราะเหตุสิ่งเหล่านั้น อริยสาวกพึงปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น”(๒๐๔)

ฉะนั้น ทุกคนจึงควรรีบเร่งลงมือกระทำกิจต่าง ๆ ที่ควรทำ เพื่อประโยชน์อันจักเกิดขึ้นควรเร่งทำกิจของตนให้เรียบร้อยดีงาม และเตรียมการเพื่ออนาคตที่ดีด้วยการลงมือกระทำเสียแต่วันนี้ มีข้อควรที่ตรัสให้ตระหนักถึงเรื่องดังกล่าวนี้ เช่น

“ไม่ควรหวนละห้อยถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่พึงเพ้อฝันถึงที่อยู่ภายหลังใดเป็นอดีต สิ่งนั้นก็ผ่านไปแล้ว สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นก็ยังไม่มาถึง ส่วนผู้ใดเห็นประจักษ์ชัดในสิ่งที่ปัจจุบัน อันเป็นของแน่นอนไม่คลอนแคลน ขอให้ผู้นั้นครั้นเข้าใจชัดแล้ว พึงเร่งชวนชวนปฏิบัติให้ลุล่วงไป ในที่นั้น ๆ เร่งทำความเพียรเสียแต่วันนี้ ใครเล่าจะพึงรู้ว่าตายในวันพรุ่ง เพราะวาลำหรับพระยามัจจุราชเจ้าทัฬหีญ์นั้น เราทั้งหลายไม่มีทางผัดเพี้ยนเลย ผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างนี้ มีความเพียร ไม่เกียจคร้าน ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้นั้นแท้ พระสันตมุนีทรงขนานนามว่า ผู้อยู่ราตรีเดียวก็ประเสริฐ”(๒๐๕)

(๒๐๔) อิงฺกูสุตฺต อัง. ปญฺจก. ๒๒/๔๓/๔๗-๔๘

(๒๐๕) กัถเทวกรัตตสุตฺต ม.ญ. ๑๔/๕๒๗/๒๙๗

“ เพราะฉะนั้น ในชีวิตที่เหลืออยู่นี้ ทุกคนควรกระทำกิจหน้าที่และ
ไม่พึงประมาท ”^(๒๐๖)

“ รู้ว่าอะไรเป็นประโยชน์แก่ชีวิตตน ก็ควรรีบลงมือทำ ”^(๒๐๗)

“ ในเวลาที่ควรลุกขึ้นทำงาน ไม่ลุกขึ้นทำ ทั้งที่ยังหนุ่มแน่นมีกำลัง
กลับเฉื่อยชา ปล่อยความคิดให้จมปลัก เกียจคร้าน มัวซืมเซาอยู่
ยอมไม่ประสบทางแห่งปัญญาได้ ”^(๒๐๘)

ข. สรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลง

ปรัชญาของปฏิปัตตินิยม มองโลก ธรรมชาติ หรือความจริงว่า
เป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลา ความเป็นจริงไม่ได้มี
ลักษณะเป็นสาระที่มีแก่นแท้แน่นอนตายตัว แต่มีลักษณะเป็นกระบวนการ
ไหลเลื่อนต่อเนื่องกันไป

พระพุทธศาสนาก็มีหลักการเช่นเดียวกันนี้ แตกต่าง ละเอียด ลุ่มลึก
ยิ่งไปกว่าปฏิปัตตินิยมอยู่มาก โดยถือว่า แท้จริงแล้วสิ่งทั้งหลายมีอยู่ในรูป
ของกระแส ส่วนประกอบแต่ละอย่างล้วนประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ
ย่อยลงไป แต่ละอย่างไม่มีตัวตนของมันเองเป็นอิสระล้วนเกิดดับต่อกันไปเรื่อย
ไม่เที่ยง ไม่คงที่ กระแสนี้ไหลเวียนหรือดำเนินต่อไป อย่างที่ดูคล้ายกับ
รักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป ก็เพราะส่วน
ประกอบทั้งหลาย มีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุปัจจัย
สืบต่อแกกันอย่างหนึ่ง และเพราะส่วนประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างล้วนไม่มี
ตัวตนของมันเอง และไม่เที่ยงแท้คงที่อย่างหนึ่ง^(๒๐๙)

คำสอนเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในพระพุทธศาสนานั้น จัดว่า
เป็นคำสอนเรื่องกฎของธรรมชาติแท้จริง ดังพุทธพจน์ว่า

(๒๐๖) โกกาลิกสูตร ขุ.ส. ๒๕/๓๘๗/๑๑๔

(๒๐๗) เขมสูตร ส.ส. ๑๕/๒๗๑/๘๓

(๒๐๘) ขุ.ธ. ๒๕/๓๐/๔๓

(๒๐๙) พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). พุทธธรรม. อ่างแก้ว, หน้า ๖๗

“ตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุนั้นยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยามว่า

- ๑) สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
- ๒) สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
- ๓) ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา.....

ตถาคตตรัสรู้เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้ง เป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง.... สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์....ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”(๒๑๐)

ลักษณะทั้งสาม คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นสภาวะที่สัมพันธ์เนื่องอยู่ด้วยกันเป็นอาการสามด้านหรือสามอย่างของเรื่องเดียวกัน เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสบ่อย ๆ ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา” จึงอาจกล่าวให้สั้นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ประมวลกันเข้า องค์ประกอบเหล่านั้นสัมพันธ์กันโดยอาการที่ต่างก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับสลาย เป็นปัจจัย ส่งต่อสืบทอดกัน ผันแปร เรื่อย ๆ ไป

ถ้ามองดูลักษณะของทั้งสามอย่างพร้อมกันไป ก็เห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สมมติเรียกเป็นตัวตนนั้นอันหนึ่ง ๆ นั้น เป็นที่รวมขององค์ประกอบต่าง ๆ มากมาย องค์ประกอบเหล่านั้นทุกอย่างล้วนแต่กำลังเกิดดับแตกสลายไม่คงที่ และต่างก็จะแยกพราภกระจัดกระจายกันออกไป เต็มไปด้วยความบีบคั้น กดดันขัดแย้งกัน อันทำให้ผันแปรสภาพไป ไม่คงตัว ต้องอาศัยความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจุบัน

ในที่นี้ จะกล่าวถึงความหมายของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามแนวของพระอรรถกถาจารย์ ตามลำดับดังนี้

๑) อนิจจตา หมายถึง ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน

(๒๑๐) อุปปาทสูตร อภ. ดิก. ๒๐/๕๗๖/๓๒๒-๓๒๓

(๒๑๑) วิสุทธิ. ๓/๒๔๖ ความหมายภาษาไทยตามแนว พุทธธรรม. (อ้างแล้ว) หน้า ๗๐/๙

ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป ท่านแสดงความหมายไว้ ๔ นัย^(๒๑๒) คือ

- ๑.๑ อุปาทกยบปวตฺติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการสลาย คือ เกิด ๆ ดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี
- ๑.๒ วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ
- ๑.๓ ตาวกालิกโต เพราะเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะหนึ่ง ๆ
- ๑.๔ บิจุจปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง

๒) ทุกขตา หมายถึง ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัว ท่านแสดงความหมายไว้ ๔ นัย^(๒๑๓) คือ

- ๒.๑ อภินุสมฺปติปีฬินโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาด้วยความเกิด ความเสื่อมโทรม และความแตกสลาย
- ๒.๒ ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนแปลง
- ๒.๓ ทุกขวตฺตโต เพราะเป็นที่ตั้งของทุกข์ เป็นที่สิ่งทีก่อให้เกิดทุกข์
- ๒.๔ สุขปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความสุข

๓) อนัตตตา หมายถึง ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน สภาพที่ปรากฏนั้นเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันปรุงแต่งขึ้น องค์ประกอบเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา และสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันประมวลขึ้นเป็นกระบวนการธรรม ว่าโดยสรุป ท่านให้ความหมายของอนัตตตาไว้ ๔ นัย^(๒๑๔) คือ

(๒๑๒) วิสุทธิ. ๓/๒๔๖

(๒๑๓) วิสุทธิ. ๓/๒๔๗

(๒๑๔)

- ๓.๑. สุญญโต เพราะเป็นสภาพว่างเปล่า คือปราศจากตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกน
- ๓.๒. อัสสามิโก เป็นสภาพไร้เจ้าของ ไม่เป็นตัวตนของใคร ไม่ตัวตนอยู่ต่างหากที่จะเป็นเจ้าของ มันเป็นเพียงกระบวนการ ล้วน ๆ เป็นไปเองตามลำพังตามเหตุปัจจัย
- ๓.๓. อวสวตุนโต ไม่เป็นไปในอำนาจ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อผู้ใด
- ๓.๔. อตตปฏิกุเชปโต เพราะแย้งต่ออัตตา

บทสรุปผลการศึกษาค้นคว้า

จากที่ได้ศึกษาและกล่าวถึงหลักการและแนวคิดที่สำคัญ ๆ ของปรัชญาสำนักปฏิบัตินิยมและหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้พบว่าหลักการของพระพุทธศาสนาและปฏิบัตินิยมนั้นมีความสอดคล้องต้องกันเป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง หลักการของปฏิบัตินิยมอันเป็นปรัชญาสมัยใหม่นั้น มีปรากฏอยู่แล้วในคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีอายุ ๒๕๐๐ กว่าปี และหากศึกษาจริง ๆ แล้ว แนวคิดเรื่องการปฏิบัติผลของการปฏิบัติ การลงมือปฏิบัติ และการปฏิบัติเป็นที่มาของความรู้ นั้น มีอยู่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา ลุ่มลึก กว้างขวางและละเอียดยิ่งกว่าหลักการของปฏิบัตินิยมด้วยซ้ำไป

หากจะศึกษาเพื่อมองหาความเป็นปฏิบัตินิยมในพระพุทธศาสนา หรือจะศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะปฏิบัตินิยมแล้ว ความเป็นปฏิบัตินิยมมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์ ละเอียด ตัวอย่างที่แสดงถึงหลักการและทำที่ของพระพุทธศาสนานั้น ได้ยกมาแสดงไว้ในบทที่ ๒ แล้ว ซึ่งพอจะยืนยันถึงคำกล่าวเช่นนี้ได้

ในที่นี้ จะยกมากล่าวสรุปให้เห็นเป็นลำดับอีกครั้งดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ้อนวอนปรารภนาหรือศาสนาแห่งความกังวล เป็นศาสนาที่ไม่ใส่ใจถึงการถกเถียงเรื่องที่เกินเลยความจำเป็นในชีวิตจริง การสั่งสอนของพระ

พุทธเจ้ามุ่งผลในทางปฏิบัติ ให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริง ๆ ในโลกนี้และเริ่มต้นตั้งแต่บัดนี้ ดังนั้น จึงเน้นความสำเร็จด้านการปฏิบัติ การมือปฏิบัติด้วยตนเอง ได้บรรลุผลเอง ประจักษ์ในสัจจะด้วยตนเอง ไม่พึ่งพิงอิงอาศัยอำนาจลึกลับจากภายนอก คำสอนจึงมีลักษณะ....

- ๑.๑. ส่งเสริมการลงมือปฏิบัติเพื่อผลสำเร็จในชีวิตด้วยตนเอง
- ๑.๒. คัดค้านการขออนวอนขอผลความปรารถนาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- ๑.๓. ส่งเสริมการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม ไม่ส่งเสริมการปฏิบัติที่ผิด
- ๑.๔. ความรู้และการศึกษาจะเกิดประโยชน์ได้ ก็ต่อเมื่อนำมาปฏิบัติอย่างถูกต้องเต็มที่ โดยแท้จริง การปฏิบัติเป็นกระบวนการหนึ่งของการศึกษา ที่เรียกว่าปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ
- ๑.๕. การได้ไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้ว นำไปปฏิบัติด้วยตนเองนั้นแหละ จะเป็นเหตุให้ตนเองได้ประจักษ์ในสัจจะอย่างชัดเจน โดยไม่ต้องเชื่อหรืออ้างใครอีกต่อไป
- ๑.๖. เน้นถึงการประพฤติปฏิบัติชอบ โดยไม่ใส่ใจหรือกังวลถึงฤกษ์ยาม เพราะการปฏิบัติดีและถูกต้องนั้นแหละจะทำให้ฤกษ์ดียามดีไปด้วย
- ๑.๗. มรรคผลหรือจุดหมายในพระศาสนา จะบรรลุถึงได้ดีด้วยการลงมือปฏิบัติอย่างถูกต้องด้วยตนเอง พระศาสดาเป็นเพียงผู้บอก ชี้แนะ นำทาง เป็นกัลยาณมิตร ไม่มีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติที่จะคอยดลบันดาลให้สำเร็จได้

๒. ปัญหาทางอภิปราย เช่น เรื่อง อัตตาหรือโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นต้นเป็นปัญหาที่ไม่วันรู้จบ พระพุทธศาสนาปฏิเสธที่จะเสียเวลาไปกับการถกเถียงปัญหาดังกล่าวนี แต่สนใจปัญหาที่เกี่ยวกับชีวิตจริงในทางปฏิบัติ สนใจสิ่งที่นำมาให้ประโยชน์ได้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธปัญหาเหล่านี้เสีย ทรงชักจูงผู้ถามปัญหากลับมาหาปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจริงเพื่อไม่

ให้เสียเวลา ถ้าความจริงนั้นสามารถเข้าถึงได้ ก็ทรงบอกผู้นั้นให้ลงมือปฏิบัติตามวิธีการที่ถูกต้องที่จะทำให้เขาเข้าถึงความจริงนั้นเลย ไม่ต้องมัววกเวียนกันให้เสียเวลา

๓. พระพุทธศาสนายอมรับความรู้ชั้นประจักษ์เช่นเดียวกับปฏิบัติ นิยม หากแต่ไม่ใช่นิยามเอาเพียงความรู้ที่ประจักษ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เท่านั้น แต่ยังรวมหมายถึงการได้บรรลุธรรมขั้นสูงด้วยตนเอง อันเป็นการประจักษ์ชัด รู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเองอีกด้วย

๔. พระพุทธศาสนาสอนเน้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เน้นศักยภาพของมนุษย์ หลักฐานที่แสดงถึงหลักการนี้นอกจากที่แสดงไว้แล้วในบทที่ ๒ ยังมีคำสอนที่สำคัญโดยเฉพาะในเรื่องนี้ คือว่าด้วย ตถาคตโพธิศรัทธา^(๓๑๕) คือ “เชื่อโพธิ์ของพระตถาคตว่า ด้วยเหตุผลดังนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนี้เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ” อันหมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบของมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืนยันถึงศักยภาพของมนุษย์ทั้งหลายว่า มนุษย์สามารถยังรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์เอง

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็คือการประกาศยืนยันความสามารถนี้ของมนุษย์ทั้งหลายตถาคตโพธิศรัทธา ก็คือความเชื่อความมั่นใจในความสามารถของมนุษย์นั่นเอง และเป็นความเชื่อความมั่นใจของมนุษย์ทุกคนว่าสามารถทำได้เช่นเดียวกัน ตถาคตโพธิศรัทธาเป็นความเชื่อในปัญญาของมนุษย์อย่างเป็นกลาง ๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นเครื่องหมายแห่งความเชื่อมั่นในตนเองของมนุษย์ทั้งหลาย

๕. พระพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมการเชื่อและปฏิบัติตามความเชื่อที่มลาย แต่ก็ไม่ล้มล้างแต่ปรับปรุงตีความความเชื่อนั้นเข้าสู่การปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องพรหม เรื่องวรรณะ เรื่องโยน เรื่อง

การทำตนให้บริสุทธิ์ เรื่องการนอบน้อมต่อทิศ ๖ เป็นต้น ที่แสดงมาแล้ว ล้วนแต่ทรงตรัสสอนให้หันความสนใจมาสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องเป็นสำคัญ

๖. หลักการอันหนึ่งที่มองในแง่ของปฏิบัตินิยม คือ หลักการเรื่องความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่ง ก็เป็นคำสอนที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา แสดงความสอดคล้องกันในระดับนี้ แต่คำสอนในพระพุทธศาสนาที่สอนกฎธรรมชาติอันนี้นั้น มีความลุ่มลึก เล็งผลไปถึงยิ่งกว่าการเป็นเพียงทฤษฎีขึ้นมาอย่างปฏิบัตินิยม

แต่ในฐานะที่เป็นศาสนานั้น พระพุทธศาสนามีข้อที่แตกต่างจากปรัชญาปฏิบัตินิยมทั่วไปอยู่มาก คือ

ปฏิบัตินิยม มีฐานะเป็นปรัชญา และธรรมชาติของปรัชญาก็คือการนำเสนอทฤษฎีหรือแนวความคิด เพื่อสนองความต้องการทางสติปัญญาของมนุษย์เป็นสำคัญ ดังนั้น จึงมีลักษณะเพียงการนำเสนอแนวความคิดเท่านั้น ไม่ได้เล็งผลไปถึงการนำไปปฏิบัติหรือไม่มีการปฏิบัติเป็นระบบการที่เห็นได้หรือปฏิบัติได้ชัดเจน

อนึ่ง ปฏิบัตินิยมเน้นและยึดมั่นในวิทยาศาสตร์อย่างมาก ในฐานะเป็นเครื่องมือที่สำคัญของการแสวงหาความจริงและอำนวยความสะดวกจริงของมนุษย์

ในขณะที่พระพุทธศาสนาแม้จะมีความเป็นปฏิบัตินิยมที่สอดคล้องกับหลักการของปฏิบัตินิยม แต่พระพุทธศาสนามีฐานะเป็นศาสนา เป็นหลักการที่ผ่านการปฏิบัติ ทดลองจนเห็นผลมาแล้วด้วยตนเองของพระพุทธเจ้า มีระบบการปฏิบัติที่ชัดเจน สามารถทดลองปฏิบัติด้วยตนเองและสามารถเห็นผลด้วยตนเองได้ ไม่ใช่เพียงแต่นำเสนอทฤษฎีลอย ระบบการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จากการลงมือปฏิบัติด้วยพระองค์เองก่อนจนได้ผลแล้ว จึงนำออกแสดงให้บุคคลได้รู้และปฏิบัติตาม

พุทธศาสนากับการศึกษาในแง่การนำไปใช้

๑. ความหมายของพุทธศาสนา :

สำหรับวิทยาศาสตร์นั้น แม้พระพุทธศาสนาจะยอมรับก็ยอมรับเพียงเป็นเครื่องมือที่ทำให้ประจักษ์ในสัจจะหรืออำนวยความสะดวกแก่นมนุษย์ได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถทำให้เข้าถึงความจริงได้ทั้งหมด

เราอาจพิจารณาความหมายของพุทธศาสนาได้หลายแง่ ดังนี้

๑. ในแง่ปรัชญา (Philosophy)
๒. ในแง่ศาสนา (Religion)
๓. ในแง่ทางดำเนินชีวิต (The way of life)

๑. ในแง่ปรัชญา : พุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่

ปรัชญา : เป็นเรื่องของความสงสัย เป็นสิ่งที่ยังต้องพิสูจน์ทดลอง ค้นคว้า ยังไม่แจ่มชัด ยังไม่ยุติ (ถ้าข้อสงสัยนั้นยุติแล้ว จะไม่จัดเป็นปรัชญาอีก แต่จะกลายเป็นศาสตร์ไปทันที)

พุทธศาสนา : เป็นคำสอนที่แจ่มชัดไม่มีอะไรปิดบัง ไม่มีอะไรที่ต้องสงสัย เพราะแจ่มแจ้งชัดเจนทุกขั้นตอนเหมือนเปิดของที่ปิด ตามประทีปในที่มืด หมายถึงที่ว่าการที่เราไม่รู้แจ่มแจ้ง ชัดเจน เพราะคนเรายังมีปัญญาไม่ถึง ยังไม่เข้าใจสภาพตามที่เป็นจริง จึงเกิดความสงสัยขึ้น

- ดังนั้น ในแง่นี้ พุทธศาสนา จึงไม่เป็นปรัชญา
- ปรัชญา : ไม่ยอมรับสมมติสัจจะ (Postulate) จะมี
ความสงสัยเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด (ตลอดชีวิต
นี้มีแต่คำถาม)
- พุทธศาสนา : ยอมรับสมมติสัจจะ ว่าเป็นความจริงเหมือนกัน
แต่เป็นความจริงในระดับหนึ่ง คือเป็น
ความจริงที่สมมติขึ้น และเป็นที่ยอมรับโดย
ทั่วไป^(๓๑๖) เนื่องจากพุทธศาสนาสอนอย่าง
แจ่มแจ้งทุกชั้นตอน จึงสามารถกำหนดลง
ไปตายตัวเลยว่าอะไรเป็นอะไร เช่น บอกว่า
ความดี คือสิ่งที่ทำไปแล้วทั้งตนเองและผู้อื่น
ไม่เดือดร้อน และวิญญูชนสรรพเสริญ เป็นต้น
- สรุป : จากประเด็นที่ยกมาพิจารณา สรุปได้ว่า
พุทธศาสนาไม่ได้เป็นปรัชญาอย่างใด แต่
พุทธศาสนาเป็นแนวทางที่จะให้ถึงความจริงได้
(ไม่ใช่ตัวความจริง) คือ เป็นตัวนำไปสู่ความจริง

๒. ในแง่ศาสนา : พุทธศาสนาเป็น "ศาสนา" หรือไม่

ศาสนาโบราณ ตามทัศนะของชาวตะวันตก คำว่า "ศาสนา" หรือ
"Religion" หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า และศาสนานั้น
จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบใหญ่ ๆ ๓ ประการ คือ

๑. เทววิทยา (Theology) เป็นความคิดเรื่องพระเจ้า หรือความรู้
เรื่องพระเจ้า หมายถึงการนับถือพระเจ้า (เทวนิยม) แต่ในพุทธศาสนานั้น
ไม่มีเรื่องพระเจ้ามารบกวน (อเทวนิยม) ความสำเร็จหรือความล้มเหลวที่
เกิดขึ้น พุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผู้ทำเองทั้งนั้น ไม่มีอำนาจหรือสิ่งลี้ก
ลับใดมาบันดาลให้เป็น พุทธศาสนาไม่สอนให้ฟังคนอื่น แต่สอนให้ฟังตนเอง

(อตุตา นิ อตุตโน นาโถ) ยอมรับความสามารถของมนุษย์ทุกคนว่า แต่ละคนมีความสามารถ หรือศักยภาพ (Potentiality) ในตัวเอง เพียงแต่ถ้าเราจะพัฒนาความสามารถที่มีอยู่ให้เจริญขึ้นหรือปล่อยให้มันเสื่อมลงเท่านั้น

แนวความคิดเรื่องการยอมรับความสามารถของตัวเองนี้ มีส่วนคล้ายคลึงกับลัทธิของชาวตะวันตกที่เรียกว่า “ปฏิบัตินิยม” (Pragmatism) โดยยึดหลัก ทฤษฎี (Theory) ๕๐% และปฏิบัติ (Practice) ๕๐% โดยจะออกมาในลักษณะที่เราได้ยินกันบ่อย ๆ ในวงการศึกษาคือ Learning and then doing หรือ Learning by doing ดังนั้นในแง่ของเทววิทยานี้ พุทธศาสนาจึงไม่อาจจัดเป็นศาสนาได้ เพราะไม่ได้ยึดถือพระเจ้าดังกล่าวแล้ว

๒. ศรัทธา (Faith) ศรัทธาตามแบบตะวันตกนั้น คือความเชื่อในพระเจ้า โดยสอนให้เชื่อว่ามนุษย์มีพลังความสามารถในการรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างจำกัด และเหตุผลก็มีอย่างจำกัด เพราะมนุษย์จะรู้ได้ก็แต่สิ่งที่พระเจ้าต้องการให้รู้เท่านั้น ไม่มีเหตุผลหรือความสามารถอย่างเพียงพอที่จะไปรู้สิ่งที่พระเจ้าไม่ต้องการให้รู้ ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงต้องเชื่อพระเจ้า หรือมีความศรัทธาในพระเจ้า

ในพุทธศาสนาก็มีศรัทธาเหมือนกัน แต่เป็นศรัทธาที่ประกอบไปด้วยปัญญา คือเป็นศรัทธาที่ประกอบไปด้วยความรู้ ที่เรียกว่า “ญาณสัมปยุต” ไม่ใช่ศรัทธาประเภท “ญาณวิปยุต” คือเชื่ออย่างมงาย พุดให้สั้นก็คือศรัทธาในพุทธศาสนานั้น คือ การเชื่อแบบที่คิดตริตรองดีแล้วจึงค่อยเชื่อ ไม่ใช่เชื่อก่อนแล้วมาคิดทีหลังเหมือนแบบตะวันตก ซึ่งความเชื่อแบบนี้แตกต่างจากความเชื่อของชาวตะวันตก ที่เชื่อว่า อะไรก็ตามที่พระเจ้ายังไม่เปิดเผย มนุษย์จะรู้ด้วยเหตุผลไม่ได้ (เหตุผลมีจำกัด) และที่มนุษย์รู้นั้นเป็นความรู้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ความรู้ที่พระเจ้ายังไม่เปิดเผยมีมากกว่ามากมายนัก เปรียบเหมือนหนึ่งหยอกับพระอาทิตย์นั้นแหละ ดังนั้นวิธีการเดียวที่จะถึงความสมบูรณ์แห่งความรู้ได้ก็คือจะต้องเชื่อพระเจ้าเท่านั้น เมื่อเชื่อพระเจ้าแล้ว พระเจ้าจะบันดาลให้เข้าถึงความจริงที่สมบูรณ์ได้ ดังนั้น อาณาจักรแห่งศรัทธาของศาสนาตะวันตกจึงมี ๒ อาณาจักร คือ

- (๑) อาณาจักรแห่งความดี หรือ Kingdom of good เป็นอาณาจักรสำหรับผู้ที่เชื่อพระเจ้า^(๒๑๗)
- (๒) อาณาจักรแห่งความชั่วร้าย หรือ Kingdom of evil เป็นอาณาจักรของผู้ที่ไม่เชื่อพระเจ้า

พุทธศาสนาไม่สอนเรื่องความเชื่อในพระเจ้า กล่าวคือไม่สอนให้เชื่อโดยไม่ต้องคิด แต่สอนให้เชื่อด้วยเหตุผล ด้วยการคิด ด้วยปัญญา ด้วยการลงมือทำ ปฏิบัติจริง ดังที่ปรากฏในหลักความเชื่อ ๑๐ ประการ ในกาลามสูตร จึงกล่าวได้ว่า ในแง่ของความเชื่อนี้ พุทธศาสนาก็ไม่อาจจัดเป็นศาสนาได้ เพราะไม่เชื่อพระเจ้า (ไม่เชื่ออย่างไม่มีเหตุผล)

๓. พิธีกรรม (Rituals) พิธีกรรมมีวิวัฒนาการมาจากการเซ่นสรวง ซึ่งเป็นการสอพอ ประจบเอาใจสิ่งที่มองไม่เห็น แต่มีอำนาจ เช่น เทพเจ้า หรือสิ่งลึกลับ เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการปั้นรูปปั้นตามความเชื่อของตนขึ้น (เช่น เทวรูป) จึงได้เกิดพิธีกรรมขึ้น และกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปในเวลาต่อมา ตามความเชื่อแบบตะวันตกนั้น พิธีกรรมเป็นของศักดิ์สิทธิ์มาก ศาสนานั้นต้องมีพิธีกรรมเพื่อจะได้เกิดความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ตามที่กล่าวแล้ว

ในส่วนพุทธศาสนานั้นก็มีพิธีกรรมเช่นกัน แต่มีความหมายคนละอย่างกัน และในพุทธศาสนาถือว่า พิธีกรรม เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยเล็ก ๆ ของศาสนาเท่านั้น ไม่ใช่จุดใหญ่ของพุทธศาสนา เช่นพิธีอุปสมบท ซึ่งมีความหมายเพียงการรับคนเข้าหมู่เท่านั้น เป็นต้น ไม่ได้หมายถึงความศักดิ์สิทธิ์แห่งพิธีแต่อย่างใด หรืออาจจะไม่เรียกว่า พิธีกรรมด้วยซ้ำไป พุทธศาสนาถือว่า พิธีกรรมไม่สามารถทำคนให้บริสุทธิ์ได้ พุทธศาสนาจึงไม่มีพิธีลอยบาปเหมือนฮินดู และไม่มีพิธีล้างบาปเหมือนคริสต์ และในพุทธกาลก็ไม่ปรากฏว่ามีพิธีกรรมที่ยุ่งยากมากมายเหมือนในปัจจุบันนี้ จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนานั้น ไม่ยึดหรือเน้นพิธีกรรมแต่อย่างใด แต่ไปเน้นที่การปฏิบัติมากกว่า

สรุป เมื่อพิจารณาตามองค์ประกอบทั้งสามนี้แล้ว สรุปได้ว่า พุทธศาสนามีได้เป็นศาสนา ตามความหมายของชาวตะวันตก เพราะไม่ได้ประกอบด้วยองค์ประกอบทั้งสามประการแต่อย่างใด

๓. ในแง่ทางดำเนินชีวิต.-

พุทธศาสนาถึงแม้จะมีคำสอนมากมาย แต่คำสอนทั้งหมดนั้น เป็นเรื่องของการดำรงชีวิตมนุษย์ทั้งสิ้น ไม่มีธรรมข้อใดที่สอนเรื่องสิ่งอื่น เพียงแต่คำสอนแต่ละคำสอนนั้นจะแตกต่างกันไปตามระดับของบุคคลคือมีทั้งคำสอนสำหรับชีวิตในระดับต่ำสำหรับการเป็นอยู่ในโลกของโลภียชน และคำสอนสำหรับชีวิตในระดับสูงสำหรับการอยู่เหนือโลกของโลกุตตรชน ดังที่ตรัสไว้ว่า^(๒๑๔)

- อญญา ทิ ลาภุปนิสา • ชนบางกลุ่มก็หาลาภยศ ทรัพย์สิน
สมบัติประดับชีวิต
อญญา นิพพานคามินี • ชนบางพวกก็มุ่งสู่พระนิพพาน (โดย
เฉพาะพระสาวก)

จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงวางแนวทางการดำเนินชีวิตไว้ ตั้งแต่ระดับต่ำสุด จนถึงระดับสูงสุด โดยทรงแนะแนวทางไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ทรงชี้ว่า ทางไหนควรเดิน ไม่ควรเดินอย่างไร แล้วให้มนุษย์เลือกเดินกันเอาเอง (อกุขาตาโร ตถาคตา)

สรุป เมื่อพิจารณาความหมายและความเป็นไปทั้งหลายแล้ว สรุปได้ว่า พุทธศาสนาไม่ได้เป็นปรัชญา (เพราะสอนอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน) และไม่ได้เป็นศาสนาตามความเข้าใจของชาวตะวันตก (เพราะไม่มีพระเจ้า ไม่มีความเชื่ออย่างไร้ปัญญา และไม่เน้นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์) แต่เป็น “แนวทางดำเนินชีวิต” ของมนุษย์ทุกคน ที่มุ่งสอนให้มนุษย์ประสบกับความสุขในชีวิตตามสถานะของแต่ละบุคคล (โดยได้มีคำสอนไว้ทุกระดับของชีวิตอย่างละเอียด)

๒. ลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา

และไม่ได้เป็นศาสนาตามความเข้าใจของชาวตะวันตก (เพราะไม่มีพระเจ้า ไม่มีความเชื่ออย่างไร้ปัญญา และไม่เน้นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์) แต่เป็น “แนวทางดำเนินชีวิต” ของมนุษย์ทุกคน ที่มุ่งสอนให้มนุษย์ประสบกับความสุขในชีวิตตามสถานะของแต่ละบุคคล (โดยได้มีคำสอนไว้ทุกระดับของชีวิตอย่างละเอียด)

นายเอ็ดเวิร์ด คอนซ์ กล่าวว่าไว้ว่า.- “..ลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา ซึ่งทำให้แตกต่างจากองค์กรทางปัญญาอื่น ๆ คือสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน มิใช่กิจกรรมทางปัญญาเท่านั้น แต่ยังให้สิ่งที่เป็ประโยชน์อื่น ๆ แก่สังคม เช่น ความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ต่าง ๆ การปกครองจิตวิทยา ตลอดจนการใช้ภาษาแม้แต่เรื่องเล็กน้อย นอกจากนี้ยังสอนวิธีเอาชนะทุกข์ โดยประมวลไว้ในหลักที่เรียกว่า “สมาธิ” ซึ่งมีความละเอียดชัดเจนปฏิบัติได้ ซึ่งไม่มีในลัทธิอื่น ๆ สำหรับผู้ที่ต้องการจะปลีกตัวออกจากโลก พุทธศาสนาได้เสนอแนะสภาวะสูงสุดที่เรียกว่า “นิพพาน” อันเป็นเสมือนดินแดนที่รอดพ้นจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ...” พุทธธรรม มีความหมายอย่างน้อย ๗ ประการ เช่นหมายถึงความจริงสูงสุด หมายถึงกฎทางศีลธรรม ฯลฯ^(๒๑๙)

สำหรับลักษณะพิเศษที่ว่านี้ก็คือ ลักษณะที่แปลกออกไปจากศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมีประเด็นที่น่าพิจารณาดังนี้.-

๑. อำนาจผูกขาด (Authority) คือ ความเชื่อที่ว่า กิจกรรมบางอย่างทำได้เฉพาะคนบางกลุ่มเท่านั้น ชนกลุ่มอื่นไม่มีสิทธิ์ที่จะทำ เช่น คนจะเป็นกษัตริย์ได้ต้องเป็นเชื้อพระวงศ์ หรือ ผู้ที่จะได้บัพได้ต้องเป็นบาทหลวง เป็นต้น อำนาจผูกขาดทางคำสอนนี้ เกิดจากความไม่ชัดเจนของคำสอนในลัทธินั้น ๆ ทำให้มีการปิดบังคำสอนบางส่วนไว้ เพื่อเป็นการผูกขาดเฉพาะกลุ่ม

ในพุทธศาสนานั้น ไม่มีอำนาจผูกขาดทางคำสอน คำสอนในพุทธศาสนาไม่มีอะไรปิดซ่อนเร้นสอนอย่างตรงไปตรงมา คำสอนนั้นเป็นของสากล เป็นของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าเพศใด วัยใด ฐานะใด มีสิทธิ์ที่จะเรียนรู้และเข้าใจได้เท่าเทียมกันหมด สิ่งที่พระพุทธเจ้าตอบถามมากที่สุด คือ การผูกขาดอำนาจด้านอาชีพรหรือ วรรณะซึ่งเป็นระบบผูกขาดในสังคมอินเดีย พระองค์ถือว่า คนไม่ใช่จะบริสุทธิ์ได้ด้วยชาติกำเนิด แต่บริสุทธิ์ได้ด้วยการกระทำของตนเอง เนื่องจากพระองค์ทรงยอมรับในความสามารถของมนุษย์ทุกคน เรื่องอำนาจการผูกขาดจึงไม่มีในพุทธศาสนา

๒. พิธีกรรม (Rituals) คือ การเซ่นไหว้ บวงสรวง บูชาต่าง ๆ เป็นต้น พุทธศาสนาถือว่าเป็นกิจกรรมของเด็ก ๆ เป็นของไร้สาระ พิธีกรรมเกิดจากความชื่นชม ความสนุก ความสบายใจ เช่น จับสัตว์ร้ายได้ ก็แสดงความชื่นชม เบิกบาน เป็นต้น แรก ๆ ก็เป็นการชื่นชมธรรมชาติ ๆ ต่อมาได้กลายเป็นมีกองไฟ แล้ววิ่งรอบ ๆ และการฆ่าสัตว์บูชาไฟ เป็นต้น ต่อมาก็ได้มีการฆ่ามนุษย์ด้วย

พิธีกรรมนี้มีมาก่อนศาสนา บางพิธีก็ได้กลายมาเป็นลัทธิ และศาสนา บางศาสนาถือว่า พิธีกรรมเป็นการปลดปล่อยทางวิญญาณ พุทธศาสนาถือว่า พิธีกรรมไม่ใช่สิ่งสำคัญ เป็นเรื่องไร้สาระ และเป็นสิ่งโยชนประการหนึ่งในสังโยชน ๑๐ ประการ ที่คอยผูกมัดมนุษย์ไว้ พุทธศาสนา สอนให้เชื่อกกรรม ไม่ใช่พิธีกรรม คือ จะดี จะชั่ว สุข ทุกข์ อย่างไร ก็ตามล้วนเกิดจากการกระทำของตนเองทั้งสิ้น ไม่ใช่อยู่ที่การบวงสรวง พิธีกรรมนั้นมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การประจบสอพลอสิ่งที่มองไม่เห็น พอทำนาน ๆ ไป พิธีกรรมก็ยิ่งใหญ่โตขึ้น และมีวิธีการแปลก ๆ วิจิตรพิสดารเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อย่างที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ส่วนการกระทำของเรานั้น เราสามารถจะกำหนดได้ว่าจะทำดีหรือทำชั่ว จึงไม่จำเป็นต้องไปประจบสิ่งที่ไม่เห็นตัวมาประทานผลที่ดีให้เรา เพราะการกระทำมันบังอยู่แล้วว่า ผลจะเป็นอย่างไร ดังนั้นสาระสำคัญจึงอยู่ที่การกระทำหรือกรรมของเรา มิใช่อยู่ที่พิธีกรรม

ถามพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงตอบปัญหานี้ เพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเลย และไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์แต่ประการใด พุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า ที่เรากำลังประสบอยู่ กล่าวคือ ทรงสอนให้ทำปัจจุบันให้ดี ให้สมบูรณ์ที่สุด ทรงอุปมาเหมือนคนถูกศรอาบยาพิษ ถ้ามัวแต่ไปถามว่า ใครยิงยิงทำไม ศรทำด้วยอะไร เป็นต้น ก็จะตายเปล่า ทางที่ถูกที่ควรปฏิบัติในขณะนั้นก็คือ ควรรีบถอนศรนั้นออกเสียและเยียวยาโดยเร็ว ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงไม่ให้ความสำคัญในเรื่องปรัชญาซึ่งมากไปด้วยคำถาม (กถากถิ) ที่ไม่มีที่สิ้นสุด

๔. ด้านประเพณี (Tradition) ประเพณี คือ สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติกันมานาน จนไม่รู้ว่ามีเกิดขึ้นเมื่อไร และทำไมจึงเกิดขึ้น เป็นต้น ไม่มีต้นสายปลายเหตุที่ชัดเจน แต่คนก็ถือกันมาจนแน่นแฟ้นฝ่าฝืนไม่ได้ ใครฝ่าฝืนเข้าจะถูกลงโทษ ประเพณี เป็นความเชื่อที่ถามเหตุผลไม่ได้ เพราะจะหาคำตอบไม่ได้ นอกจากจะตอบว่า “เขาถือกัน” ซึ่งเป็นคำตอบที่ดีที่สุดแล้ว

ในทางพุทธศาสนานั้น มองประเพณีเป็นกลาง ๆ คือ ไม่ตำหนิว่าเป็นสิ่งผิด และไม่ชื่นชมว่า เป็นสิ่งอัศจรรย์แต่ประการใด แต่ให้ยึดถือเท่าที่จำเป็น ที่มีรากฐานมาจากศีลธรรม สิ่งใดควรก็ยอมรับปฏิบัติกับทั้งนาทางปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นด้วย สิ่งใดไม่ควร ก็ดลละตัดทิ้งไปบ้าง เพื่อไม่ให้ขัดขวางต่อการทำความดี

ถ้าจะเปรียบประเพณีเป็นภูเขา พุทธศาสนาก็อยู่ตรงยอด คือมองเห็นอะไรให้ชัดเจน รู้ว่าอะไรควรไม่ควรด้วยหลักเหตุผลและปัญญา ย่อมสามารถเลือกปฏิบัติแต่สิ่งดีงามได้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตก็ตัดทิ้งไปบ้าง

๕. อำนาจอธิปไตยของพระเจ้า (God's sovereignty) คือความเชื่อที่ว่า มนุษย์ไม่มีอธิปไตยในตัวเอง พระเจ้าเท่านั้นที่เป็นเจ้าของอำนาจการตัดสินใจของมนุษย์ ที่มนุษย์ตัดสินใจเลือกสิ่งต่าง ๆ ได้นั้นเป็นเพราะพระเจ้าให้เลือก ถ้าพระเจ้าไม่ให้เลือกก็เลือกไม่ได้ เช่น เราต้องการถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่หนึ่ง เราจึงไปเลือกซื้อสลาก แล้วบังเอิญเราถูกรางวัลจริง ๆ ก็ถือว่า

การที่เราเลือกได้ถูกใบที่เป็นรางวัลที่หนึ่งนั้น เป็นผลของการประทานให้
เลือกใบที่ถูกของพระเจ้า เป็นต้น ไม่ใช่เกิดจากการเลือกของเรา ดังนั้น
เพื่อให้พระเจ้าประทานในสิ่งที่เราต้องการ จึงต้องมีการสวดมนต์อ้อนวอน
ขอพรจากพระเจ้า ให้ชีวิตของเรามีความสุข ให้เลือกได้ในสิ่งที่ดี ๆ และ
เมื่อมนุษย์ฝากความหวังทั้งหมดไว้ที่พระเจ้า จึงทำให้เกิดลัทธิโชคชะตา (Fatalism)
ขึ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะมนุษย์ไม่เชื่อในความสามารถ พลัง หรือ
ศักยภาพของตนเองนั่นเอง

ในพระพุทธศาสนา สอนว่า มนุษย์มีความสามารถ มีศักยภาพ
ในตนเอง อย่าเอาพลัง ศักยภาพหรือความสามารถของเราไปยกให้พระเจ้า
หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกตัวเราเลย ไม่มีสิ่งใดมาทำอะไรให้เราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้
ได้นอกจากตัวเราเอง เรามีอำนาจที่จะทำ พูด หรือคิดได้ด้วยตัวเอง ดัง
พุทธองค์ตรัสไว้ว่า

อดตนา ว กตํ ปาปํ	อดตนา สงฺกิลิสุตติ	ทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง
อดตนา อกตํ ปาปํ	อดตนา ว วิสุตฺตติ	ไม่ทำชั่วเอง ก็หมดจดเอง
สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจิตฺตํ	นาญญเณ อญฺญํ วิโสธเย	บริสุทธิ์ ไม่บริสุทธิ์
		เป็นของเฉพาะ ตัวใคร
		มาทำใครให้บริสุทธิ์
		ไม่ได้ ^(๓๐๙)

จะเห็นว่า พุทธศาสนาสอนให้คนเรารู้จักรับผิดชอบในการกระทำ
ของตัวเอง และตัวเองย่อมได้รับผลแห่งการกระทำนั้นไม่มีใครมาทำให้
และไม่มีใครมารับผลของเราไปได้ การที่เราไม่มีอำนาจ พลังที่จะรู้หรือ
เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้นั้น เป็นเพราะเราไม่สร้างพลัง หรือไม่พัฒนาพลังที่มีอยู่
ในตัวเอง กล่าวคือไม่ได้ฝึกจิตให้เข้มแข็ง รอบรู้ เฉลียวฉลาด สามารถ
แก้เคล็ดอุปสรรคปัญหาทุกอย่างได้ ดังนั้น เพื่อยืนยันว่า ตัวเองเท่านั้นเป็นเจ้า
ของอำนาจในการตัดสินใจจะทำหรือไม่ทำอะไร พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกว่า

อดตทึปา วิหรตฺ อดตฺตสฺรณํ อนญฺญทึปา วิหรตฺ อนญฺญตสฺรณํ

“จงทำตนให้เป็นที่ยิ่งใหญ่เพียงตนเอง อย่าทำอย่างอื่นหรือสิ่งภายนอก ให้เป็นที่ยิ่ง เพราะมันไม่ใช่ที่ยิ่ง หรือสละอย่างแท้จริง”

จงเข้าใจและทำในใจไว้เสมอว่า “เราคือเรา” และ “เราคือพระเจ้า” (I am God) แล้วเราจะประสบกับความสำเร็จตามที่หวัง เพราะเราพึ่งตนเองนั่นเอง

๖. เรื่องเหนือธรรมชาติ (SuperNature) พุทธศาสนาไม่ปฏิเสธเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่ก็ไม่สนับสนุน เพราะเรื่องเหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถ ทำให้บรรลุ หรือหลุดพ้นจากทุกข์ได้ และทรงห้ามมิให้สาวกแสดงเรื่องเหนือธรรมชาตินี้ แก่ใคร เช่น เรื่องปาฏิหาริย์ มายากลต่าง ๆ เป็นต้น

เรื่องทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้พุทธศาสนาแตกต่างออกไปจากศาสนาอื่น ๆ และไม่ใช่ทางที่จะดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง

๓. พุทธศาสนากับปรัชญา (Buddhism and Philosophy)

พุทธศาสนาแตกต่างจากปรัชญาตรงที่ว่า พุทธศาสนาไม่สนับสนุนการแสวงหาความจริงโดยอาศัย เหตุผลที่ไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริง คือไม่สนับสนุนลัทธิเหตุผลนิยม (Rationalism) หรือการอนุมาน การคาดคะเน โดยอาศัยตรรกศาสตร์ (Logic) เป็นหลัก

พุทธศาสนาไม่เป็นจิตนิยม (Idealism) ซึ่งเป็นเรื่องของความเพ้อฝัน เพราะจิตนิยมเป็นเรื่องของความคิดที่ละเอียดอ่อนเหมือนใยแมงมุม คือสวยงามแต่เปราะบาง หนอะไรไม่ค่อยได้ ไม่คงทนต่อการพิสูจน์ จึงจัดอยู่ในจำพวกบอบบาง และพุทธศาสนาไม่เป็นวัตถุนิยม (Materialism) ด้วย เพราะไม่เน้นในเรื่องของวัตถุ แต่พุทธศาสนามีลักษณะบางอย่างเป็น -

๑. ทวินิยม (Dualism) กล่าวคือ พุทธศาสนาถือว่า ทั้งจิตและวัตถุ หรือร่างกายกับจิตใจต้องมีความสัมพันธ์กัน คือส่วนที่เป็นรูปกับส่วนที่เป็นนามต้องสมดุลกัน มิใช่หนักไปในด้านใดด้านหนึ่ง ในการพัฒนาที่ดีต้องทำควบคู่กันไป ดังคำที่ว่า “จิตใจที่ดีอยู่ในร่างกายที่สมบูรณ์” (Sound Mind in sound body)

อุปบายเป็นเครื่องทำให้เกิดความสุข ๔ ประการ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้
คือ

๑. อาหารสัปปายะ . มีอาหารดี ไม่มากไม่น้อยจนเกิน กินเพื่อ
อยู่ (กินแต่พอควรไม่กินเพื่อตักนหา)
๒. อาวาสสัปปายะ . มีที่อยู่อาศัยสะดวก สบาย ปลอดภัย
สะอาด ปลอดภัยจากโรค สิ่งรบกวน
๓. บุคคลสัปปายะ . พรหมพวกเพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน คนรอบ
ข้างที่ดี
๔. ธรรมสัปปายะ . มีข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง ถูกกับจริต ไม่ดึง
ไม่หย่อนจนเกินไป

จะเห็นได้ว่า ในการปฏิบัติธรรมนั้น พุทธศาสนามีได้นั้นด้านจิตใจ
หรือด้านวัตถุอย่างเดียว แต่ทำควบคู่กันไป บางกรณีจะพบว่ามิด้านใดด้าน
หนึ่งที่หย่อนไปมาก เช่น กรณีนี้ เป็นต้น แต่นั่นก็เพื่อความสมดุลย์และ
ความเหมาะสมกับสิ่งที่ปฏิบัติในขณะนั้น ๆ เท่านั้น แต่โดยทั่วไปแล้วจะ
ยึดหลักพัฒนาไปพร้อม ๆ กับทั้งสองด้าน

๒. เป็นประจักษ์นิยม (Empiricism) คือ เน้นประสบการณ์ตรง ได้แก่
ประสบการณ์ที่ได้รับมาด้วยประสาทสัมผัส พุทธศาสนาสอนให้ผู้ปฏิบัติแสวงหา
ทดสอบด้วยตนเอง (สันติวิธี) ประสบการณ์ตรงนั้น อธิบายด้วยเหตุผล
ไม่ได้ เพราะเหตุผลกับตัวประสบการณ์ไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ประสบการณ์ไม่
อาจเกิดจากการอนุมาน ต้องรู้ด้วยตนเองเท่านั้น นั่นคือต้องลงมือปฏิบัติ
จริง ๆ จึงจะรู้ได้อย่างประจักษ์แจ้ง

๓. ปฏิบัตินิยม (Pragmatism) เป็นลัทธิที่อาศัยทั้งภาคทฤษฎีและ
ปฏิบัติอย่างละเท่า ๆ กัน คือ ทฤษฎี ๕๐% และปฏิบัติ ๕๐% พุทธ-
ศาสนาสอนให้เรียนทฤษฎีคือให้เป็นพหุสูตร และลงมือปฏิบัติจริงด้วย ถ้า
เรียนแล้วไม่ปฏิบัติ ก็เป็นการสูญเปล่า (เป็นโมฆะบุรุษ : ไบลานเปล่า)
และในขณะที่ปฏิบัตินั้น ก็ให้ยึดถือธรรมะเป็นเพียงเครื่องมือหรือแพสำหรับ
ข้ามฟากเท่านั้น ไม่ให้ยึดติดในธรรมะนั้น พอข้ามฝั่งได้แล้วก็ให้สละแพหรือ

ธรรมะได้เลย ไม่ต้องนำติดตัวไปด้วย เพราะไม่มีประโยชน์อะไรแล้ว

๔. ความหมายของการศึกษา

การศึกษา หรือ "Education" มีรากศัพท์มาจากภาษาละติน ว่า "Educare" มีความหมายตรงกับคำว่า "Bring up" หมายถึงการดึงออก การศึกษามีใช่การใส่เข้าไป (put in) แต่หมายถึงการดึงเอาความรู้ หรือสิ่งที่มีอยู่ในผู้เรียนออกมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด

ตามแนวความคิดนี้ถือว่า ผู้เรียนทุกคนมีความรู้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้ว การศึกษาจึงเป็นเพียงการพัฒนาสิ่งที่มีอยู่แล้วนั้นให้เจริญงอกงามขึ้นเท่านั้น ตามแนวความคิดนี้ผู้สอนจึงมีฐานะเป็นเพียง Guide คือผู้ชี้แนะแนวทางเท่านั้น ตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกเท่านั้น เรื่องปฏิบัติหรือไม่เป็นเรื่องของท่าน (อกุขาตาริ ตถาคตา)

ดังนั้น การศึกษา ก็คือความเจริญงอกงาม เพราะเป็นกระบวนการดึงออกและพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้น ถ้าการศึกษาเป็นการใส่เข้า การศึกษาจะมีลักษณะเป็น -

๑. คงที่ คือ ความรู้จะไม่มีการพัฒนาขึ้น จะมีเฉพาะที่อาจารย์บอกเท่านั้น อาจารย์หมดความรู้ก็เป็นอันว่าจบกันเท่านั้น

๒. ขาดหายไป คือ ยิ่งนานวันเข้าความรู้ที่มีอยู่ก็จะหดหายไปทีละน้อย ๆ เพราะตกหล่นหรือจะเป็น เพราะอะไรก็แล้วแต่ ในที่สุดอาจจะหมดไปเลยก็ได้

แต่การศึกษาไม่คงที่และไม่หดหายไปในัน เพราะความรู้ไม่ได้เกิดจากการถ่ายทอดจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่ง แต่เป็นการดึงเอาความรู้ที่แต่ละคนมีอยู่ออกมาแล้วพัฒนาขึ้น จนมีการเจริญงอกงามไปตามลำดับ และจะพัฒนาไปจนไม่มีที่สิ้นสุด จึงทำให้มนุษย์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ได้เรื่อย ๆ และคิดสิ่งที่ยากยิ่งขึ้นตามลำดับ

ดังนั้น การสอนที่ถูกต้องจึงเป็นการสอนให้คนรู้จักคิด มีข้อเสนอให้จำ ความคิดนึกเป็นเรื่อง ของ "ปัญญา" ซึ่งจะไม่มีการลืมและจะพัฒนาต่อไป

ส่วนความจำนั้นเป็นเรื่องของ “สัญญา” ซึ่งอาจจะลืมเมื่อไรก็ได้ การคิดนั้นจะก่อให้เกิดพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์พอคิดเป็น ก็จะคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ อยู่เรื่อย ๆ และจะเป็นไปในลักษณะนี้ตลอดไป จนกว่าจะเปลี่ยนแนวคิดทางการศึกษาใหม่นั้นแหละจึงจะเปลี่ยนไปอีก

พลาโต (Plato) กล่าวว่า “การศึกษา คือ การเปลี่ยนแปลงความคิดหรือวิญญาณของมนุษย์” (Education is conversion of human's soul) นั่นคือพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น จากโลกมืดไปสู่โลกที่สว่าง

โลกมืด คือ โลกแห่งประสาทสัมผัส ได้แก่ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ เป็นประเภทความจำและยังเป็นประสบการณ์ที่เป็นมายา ยังไม่เป็นที่แน่นอน ยังไม่จริง (แต่ใช้เป็นฐานของความจริงได้)

โลกสว่าง คือ โลกแห่งสติปัญญา โลกแห่งความจริง เป็นเรื่องของความคิด คือ การคิดเป็นทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น

การศึกษา ในภาษาบาลีใช้คำว่า “สิกขา” แปลว่า ทำให้แห่ง หมายถึงการทำกิจเลศ สิ่งชั่วร้ายให้นายไป แต่เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์อาจแยกออกพิจารณาได้ ๒ ความหมาย คือ

๑. หมายถึง เครื่องมือให้มองเห็นตัวเอง (สยัม เตน อิภุชิตติ สิกฺขา : Self evidence) คือการเข้าใจคุณภาพของตัวเอง รู้ว่าตัวเองมีพลัง มีศักยภาพแค่ไหนเพียงไร มีความสามารถอย่างไร และควรใช้อย่างไร เป็นต้น พูดให้สั้นคือ รู้ว่าตัวเองในทุก ๆ ด้าน เช่น ในการประกอบอาชีพ ต้องรู้ว่าตัวเองมีความรู้ ความถนัด ความสามารถในด้านใดก็ประกอบอาชีพในด้านนั้น เป็นต้น การมองเห็นตัวเองนี้ จะทำให้มนุษย์รู้จักตัวเอง และสามารถนำตัวเองเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม หน้าที่ของการศึกษาตามความหมายนี้คือ การช่วยให้ค้นพบตัวเอง

๒. หมายถึง เครื่องมือทำให้มองเห็นความจริง (สจฺจํ เตน อิภุชิตติ สิกฺขา : Self-realization) คือมีความเข้าใจในสภาพของตนและสิ่งต่าง ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน หรือการมองเห็นความจริงตามเป็นจริง

ดังนั้น การศึกษาตามแนวความคิดทั้งสองความหมายนี้ จึงมุ่งมาที่ตัวผู้เรียน คือ สอนให้ผู้เรียนรู้จักตัวเองและสภาพแวดล้อมอย่างถูกต้อง การศึกษาในยุคใหม่จึงใช้ระบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Student Center) การเรียนการสอน เพื่อพัฒนานักเรียนให้เข้าใจตัวเองมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เข้าใจตนเอง ดังพระพุทธรูปที่ว่า "ทนต์ เสฏฐิ มนุสฺสเสสฺสุ" ซึ่งแปลว่าผู้ฝึกฝนอบรมดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ซึ่งหมายถึงการรู้จักและเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ตนเอง

การศึกษาในพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๓ หลักใหญ่ ๆ คือ

๑. ศีล (Morality) คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกกาย วาจา ได้แก่ วินัย กฎหมาย ระเบียบกติกาต่าง ๆ

๒. สมาธิ (Concentration) คือ เครื่องมือในการทำจิตใจให้หนักแน่น ทำให้รู้จักตัวเองมากขึ้น

๓. ปัญญา (Wisdom) คือแนวทางที่ใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต

๑. สขชาติปัญญา (I.Q : Intelligence quotient) เป็นปัญญาที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดไม่จัดเป็นความรู้แต่เป็นเชาวน์ เป็นความปราดเปรียวของระบบสมอง (I.Q.) ปัญญานี้ถึงแม้จะไม่ใช้ความรู้ แต่ใช้เป็นพื้นฐานในการเรียนและการทำงานต่าง ๆ

คนที่มีความไอคิว (I.Q.) สูง คือพวกมีความไอคิวระหว่าง ๑๒๐-๑๔๐ เป็นพวกที่เป็นอัจฉริยะ (Gifted) คนธรรมดาหรือพวกเนยยะ (Educables) มีความไอคิวอยู่ในระหว่าง ๙๐-๑๒๐ พวกไอคิวต่ำ (Trainables) ไอคิวระหว่าง ๗๐-๙๐ ส่วนพวกปัญญาอ่อน (Moron) จะมีความไอคิวระหว่าง ๕๐-๗๐ สำหรับคนที่มีความไอคิวต่ำมากเรียกว่า พวกปัญญาต่ำ (Ediot) จะมีความไอคิวระหว่าง ๒๕-๕๐ เป็นพวกที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้เลย ต้องมีคนคอยช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา สขชาติปัญญานี้ แต่ละคนจะมีไม่เท่ากัน

๒. นิปาตปัญญา เป็นปัญญาที่ใช้ประกอบอาชีพ (Professional knowledge) คือพวกที่มีความรู้ที่ใช้ประกอบอาชีพได้ เช่น ความรู้ด้านบัญชี

การตลาด เลขานุการ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น ความรู้นี้ต้องศึกษาจึงจะมีได้และสามารถจะเรียนกันไม่ได้ เพราะใคร ๆ ก็จะสามารถจะเรียนกันได้ และความรู้นี้ไม่ใช่ความรู้ที่เป็นศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science) แต่เป็นศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science)

๓. วิปัสสนาปัญญา (Intuitive knowledge) เป็นความรู้เพื่อความรู้ เป็นความรู้เพื่อทำลายกิเลส (knowledge for knowledge's sake) บาลีเรียกว่า “ยถาภูตญาณทัศนะ”

ในทางพุทธศาสนาถือว่า ในการศึกษา นั้น ระเบียบวินัย หรือศีล ต้องมาก่อน คือ ถือระเบียบวินัยเป็นหลัก เน้นความประพฤติส่วนบุคคล คือ ปลุกฝังความมีวินัยก่อน

ขั้นที่สอง เป็นการสอนให้มีจิตใจหนักแน่น คือ สมาธิ เพื่อฝึกจิตไม่ให้หือลอย มีจิตใจมั่นคง ไม่วุ่นไหวในการงานและอุปสรรคทั้งหลาย

ขั้นสุดท้าย สอนให้รู้จักตัวเอง คือ ปัญญา เน้นการเข้าใจตัวเอง และโลกภายนอกให้ถูกต้องตรงกับความจริง เพื่อจะได้ปฏิบัติ หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ รอบข้างได้อย่างถูกต้อง (ให้รู้ทั้งอดีตวิสัยและภาววิสัย)

สำหรับหลักสูตรทางโลกในปัจจุบันนี้ จะเน้นศาสตร์และศิลป์ คือ ปัญญามากกว่า ไม่เน้นระเบียบวินัยและการทำใจให้หนักแน่น คือไม่เน้นศีลกับสมาธิ

๕. การศึกษาในทัศนะของนักปรัชญาบางคน

พลาโต (Plato) ได้แบ่งโลกออกเป็น ๒ โลก คือ

๑. โลกแห่งสติปัญญา (Intelligible world) หรือโลกแห่งความคิด (Thinking world) เป็นโลกแห่งเหตุผล โลกแห่งวิทยาศาสตร์ โลกแห่งความจริง

ความรู้แท้จริงตามทัศนะนี้ จึงเป็นความรู้ที่มีเหตุผล เป็นวิทยาศาสตร์ เป็นความรู้ที่เกิดจากความคิด การพิจารณา ตามทัศนะนี้ถือว่า ความจำ หรือการรู้ด้วยการจำ ไม่เป็นความรู้ที่สมบูรณ์

ดังนั้น การศึกษาที่แท้จริงตามทัศนะนี้ จึงหมายถึง การพัฒนาคน

ให้เข้าถึงความจริง ซึ่งตรงกับหลักการทางพุทธศาสนาที่บอกว่า “การศึกษา
นั้นต้องเน้นที่ปัญญา” คือ การเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เช่น
พิจารณาเห็นมนุษย์และสิ่งทั้งหลาย ในฐานะเป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัย (Factors)
หรือส่วนต่าง ๆ ประกอบกันเข้า ซึ่งเมื่อแยกส่วนออกแล้วก็จะไม่มีอะไรเลย
(ยถาภูตญาณ : Know all thing as they are) คือ มองเห็นสารัตถะที่แท้จริง
(Essence) ไม่มีอะไรมาปิดบังไว้ กล่าวคือ รู้ว่า ทุกสิ่งมีลักษณะไม่มั่นคง
(อนิจจัง) ทนอยู่ไม่ได้นาน (ทุกขัง) และหาตัวตนแก่นสารแท้จริงไม่ได้ บังคับ
ให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ (อนัตตา)

พลาโต กล่าวว่า สิ่งที่เป็นตัวแทนของความจริงนั้น มีอยู่ ๒ ประการ
คือ

๑. คณิตศาสตร์ (Mathematic) ซึ่งเข้าถึงได้ด้วยการคิด (Thinking)
๒. รูปแบบ (Form) ซึ่งเข้าถึงได้ด้วยปัญญา (Wisdom) (รูปแบบ
ที่สมบูรณ์ที่สุดนั้น จะอยู่ในความคิดของมนุษย์ ดังนั้น จึงต้องใช้ปัญญา
จึงจะเข้าถึงความจริงนี้ได้

๒. โลกแห่งประสาทสัมผัส (Visible world) เป็นโลกจินตนาการ
(Imagigation) และความเห็น (seeing) เป็นโลหะที่ประกอบด้วยมโนภาพ (image)
และสิ่งที่มองเห็น (thing)) ซึ่งมโนภาพนั้นที่คิดผืนขึ้น มีความจริงอยู่น้อยมาก
และสิ่งที่มองเห็นนั้น ก็ไม่แน่ว่าจะเห็นความจริงแท้ ๑๐๐% เพราะสิ่งที่เรา
เห็นอยู่นั้น เราสามารถเห็นมันได้เพียง ๒ มิติเท่านั้น ไม่ใช่เห็นทั้งหมด ดังนั้น
ทั้งมโนภาพและสิ่งที่เห็นจึงไม่อาจนับเป็นความจริงได้ สิ่งเหล่านี้เป็นเพียง
สิ่งที่ใช้เป็นพื้นฐานในการแสวงหาความจริงเท่านั้น ไม่ใช่ความจริงแท้

แผนภูมิแสดงการเข้าถึงความจริง

X		
Forms	Wisdom	}
Mathematic	Thinking	
Things	Seeing	}
Image	Imagination	
Y		

ตามทัศนะของพลาโต การศึกษา คือ การทำให้ผู้เรียนออกจากโลกของประสาทสัมผัส

เดินทางไปสู่โลกของความจริง (เหตุผล) เป็นการพัฒนาคนให้มีความคิดที่ค่อนข้างสมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ให้กลับไปช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในความมืดต่อไป นั่นคือทำประโยชน์แก่สังคมนั่นเอง

ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) กล่าวว่า การศึกษาคือการทำให้คนมีเหตุผล ให้เข้าถึงความจริงที่ตรงกัน เบคอนเห็นว่า ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้น ในเรื่องเดียวกันจึงต้องมีความจริงที่ตรงกัน จะมีความจริง ๒ อย่างไม่ได้ เช่น ทัศนะเรื่องความชั่ว คนหนึ่งบอกว่า การฆ่าสัตว์เป็นความชั่ว อีกคนบอกว่าไม่เป็น ใน ๒ คนนี้จะมีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่มีทัศนะถูกต้อง เพราะความจริงเรื่องความชั่วมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จะถูกทั้งสองคนไม่ได้ (เบคอน เป็นนักเหตุผลนิยม)

ตามแนวทัศนะนี้ จิตมนุษย์เหมือนกับกระจกเงา จะสะท้อนภาพชัดแจ้งก็ต่อเมื่อได้มีการชำระฝ้า ฝุ่นละอองให้แผ่นกระจกใสสะอาด การที่จิตมนุษย์จะมีเหตุผลเข้าถึงความจริงที่ตรงกันได้ ก็ต่อเมื่อเรากำจัด "อคติ (Prejudice)" ได้แก่งสิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว และเป็นข้อจำกัดของมนุษย์ เช่น ประเพณี วัฒนธรรม ภาษา คำสอนของบรรพบุรุษ ความมีชาตินิยมคิดว่าเผ่าพันธุ์ของตัวเองดีกว่าผู้อื่น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นม่านใจทำให้เรามองไม่เห็นความจริง การที่จะทำให้นมนุษย์กำจัดอคติออกได้ ก็ต้องให้การศึกษาใหม่ (Re-education) เพื่อล้างอคติออกเสีย

การศึกษาที่ผิดพลาด หรือการเรียนรู้ที่เป็นอันตราย (Distempers of learning) มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. ไปฐิลปริยัติ (Fantastical learning) คือการเรียนรู้ที่ติดคำพูด ติดตำรา ติดภาษา ติดแบบ ติดลีลา จนไม่สามารถเข้าใจอย่างลึกซึ้งได้

๒. วิวาทปริยัติ (Contentious) คือการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการแตกแยก เกิดการแบ่งชนชั้น โดยแบ่งตามระดับการศึกษา มีการแยกตัวออกจากคนอื่นที่มีความรู้ต่ำกว่า หลงว่าตัวเองเด่นกว่าคนอื่น ๆ

๓. ปรมัตถปริยัติ (Delicated learning) คือการศึกษาที่ทำให้คนเข้าใจว่า ความรู้เป็นสิ่งลึกลับ ละเอียดอ่อน ศักดิ์สิทธิ์ ขลัง สิ่งที่มีนั้นเป็นสิ่งสมบูรณ์แล้วไม่ต้องคิดต่อไปอีกแล้ว ใครคิดใหม่ถือว่าเป็นบาป

แนวคิดของแบบคอนนี้ คล้าย ๆ กับพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักการ ๒ อย่างในการสอน คือ

๑. ไหยกเล็กสิ่งที่ประพุดกันมาผิด ๆ เช่น ไหยกเล็กที่สุดโต่ง ๒ อย่าง (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) เป็นต้น

๒. เสนอหลักการใหม่ที่ดีกว่า คือ เสนอทางสายกลางให้ (ธัมมจักกร)

๖. ธรรมชาตินิยมกับความหมายของการศึกษา

รุสโซ่ (Rousseau) นักธรรมชาตินิยมชาวฝรั่งเศส กล่าวถึงการศึกษาว่า :-

“การศึกษา คือ การเข้าไปถึงธรรมชาติ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรมชาติ ชีวิตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ จะมีแต่ความสดชื่น จิตใจจะเป็นอิสระ สว่างไสว มองโลกได้กว้างไกล การศึกษาที่ดีต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ และสามารถนำไปแก้ปัญหาได้”

สโลแกนของนักธรรมชาตินิยม ที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ก็คือ

One impulse from the vernal wood : แรงกระตุ้นเตือนจากฤดูใบไม้ผลิ

May teach you more of man,	:	อาจสอนคุณให้รู้จักเรื่อง ของมนุษย์
More of evil and of good,	:	ความชั่ว ความดีได้
Than the sages can.	:	มากกว่านักปราชญ์จะสอน ให้เสียอีก

หลักการนี้สอดคล้องกับพุทธศาสนาตรงที่ว่า พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พยายามเข้าใจธรรมชาติให้มากที่สุด เช่น คำสอนเรื่อง ยถาภูตญาณ คือ การรู้ตามที่มันเป็น คือตัวธรรมชาติจริง ๆ นั่นเอง หรือแม้แต่คำว่า “ตถาคต” ซึ่งแปลกันว่า ผู้ไปอย่างนั้น คือ การไปตามที่มันไปหรือตามธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้น วัตถุประสงค์การรู้ (พุทธภาวะ) ก็คือธรรมชาตินั่นเอง

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า : -

“การศึกษาคือ การขจัดเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์” (Animal instinct) หมายถึง การทำลายเสียซึ่งความรู้สึกที่เป็นคุณค่าชั้นต่ำ อันได้แก่ กิเลส และเกียรติ หรือคุณสมบัติร่วมที่คนและสัตว์มีเหมือนกัน คือการกิน การสืบพันธุ์ การป้องกันอันตรายหรือการหนีภัย และการแสวงหาความเชื่อเป็นต้น

พุทธทาสมิได้คัดค้านสิ่งเหล่านี้ แต่ท่านเสนอว่า ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นนั้น ควรให้ดำเนินไปในลักษณะเป็นทางสายกลาง การศึกษาตามแนวของท่านก็คือ การศึกษาที่สอนคนให้ทำอะไร ๆ เป็นไปตามธรรมชาติ เช่น กินแต่พอดี (ไม่กักตุน ไม่กินทิ้งกินขว้าง ไม่กินคุณค่าเทียม) สืบพันธุ์แต่พอดี (สืบพันธุ์เพื่อสร้างมนุษย์ ไม่ใช่สนองตัณหา) เกียรติยศชื่อเสียง ก็ควรให้เกิดในลักษณะที่ดีงามและชอบธรรมและไม่ยึดติดในเกียรติยศชื่อเสียงนั้น เป็นต้น

การศึกษาตามพุทธทาสนี้ ก็คือการสร้างให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นผู้ใจสูง จนพ้นจากอำนาจความเห็นแก่ตัว การศึกษาที่ถูกต้องตามแนวพุทธทาส ก็คือ การศึกษาที่ไม่เป็นไปเพื่อเพิ่มความเห็นแก่ตัวให้แก่มนุษย์ แต่ต้องลดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ลงให้ได้มากที่สุด

ในปัจจุบันนี้ การศึกษาทำให้คนบ้ากันมากขึ้น เช่น บ้าวุฒิ บ้าสถาบัน บ้าเกียรติยศ เป็นต้น ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย เช่น ทำให้เกิดการวัดคุณค่าของมนุษย์ด้วยการกิน ด้วยการศึกษาก่อให้เกิดชนชั้นในสังคม มีการดูถูกเหยียดหยามกัน เป็นต้น พุดง่าย ๆ ก็คือ ปัจจุบันนี้สังคมวัดคุณค่าของมนุษย์กันด้วย กิน กาม และเกียรติ ใครมีทั้งสามอย่างนี้เหลือเฟือ ก็จะกลายเป็นผู้ที่อยู่ในระดับสูงไปทันที เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าการศึกษในปัจจุบันเป็นไปเพื่อสร้างปัญหาไม่ใช่เพื่อแก้ปัญหา

การศึกษาเท่าที่เป็นมาจึงผิดหลักธรรมชาติ การศึกษาที่แท้จริง จะต้องเป็นไปเพื่อยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้น คือต้องอยู่ในระดับที่ฝึกแล้ว (ทุนโต : training) ซึ่งเป็นระดับที่เป็นมาตรฐานขั้นต่ำสุดของผู้มีจิตใจสูง ไม่ใช่อยู่ในระดับการเรียนรู้ (learning) ซึ่งถือว่าเป็นแค่ระดับธรรมดา และเป็นเพียงการรู้ตามตำราเท่านั้น และขั้นต่อไปก็คือ ต้องพัฒนาจิตไปสู่ขั้นละความเห็นแก่ตัว (ต่อจากขั้น ทุนโต) ซึ่งความเห็นแก่ตัวนี้ ถือว่าเป็นภัยอันใหญ่หลวงของมนุษยชาติ ผลของการศึกษาดูตามแนวโน้มคือ **เพื่อให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่มนุษย์ควรจะได้ คือความเป็นผู้มีใจสูงมีได้มุ่งเพื่อความอยู่รอดแต่เพียงอย่างเดียว**

๗. พุทธศาสนามองการศึกษาในทิศทางใด

พุทธศาสนาเรียกคนที่ได้รับการศึกษาว่า “พหูสูต” คือเรียนมาก รู้มาก คงแก่เรียน (ซึ่งเน้นเพียงส่วนเดียวเท่านั้น คือ ทฤษฎี) ถึงกับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง แต่ก็ไม่นับความรู้ที่ทำให้เป็นพหูสูตเท่าใดนัก เพราะมีเพียงภาคทฤษฎีเท่านั้น

ส่วนที่เน้นก็คือ ภาคปฏิบัติ นั่นคือการศึกษาที่แท้จริงต้องแก้ปัญหาได้ ซึ่งจะแก้ไขนั้นก็ขึ้นอยู่กับ การลงมือปฏิบัติจริงว่า เป็นอย่างไร พุดให้่ายก็คือ การศึกษาด้วยการปฏิบัติเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ สำหรับหลักการของการแก้ปัญหานั้น ก็คือ หลัก “อริยสัจ ๔” นั่นเอง

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงคำถามและคำตอบเรื่องการแก้

ปัญหาของพระพุทธองค์ไว้ดังนี้

พวกเทวดา (ชนชั้นสูง : กษัตริย์, นักปกครอง) ได้ทูลถามว่า
 “อนุโตชฎา พหิชฎา ชฎาย ปฏิตา ปชา : ประชาชนมีปัญหทั้ง
 ภายในทั้งภายนอก
 พระโคตมผู้เจริญ
 ต่ ต่ โคตม ปุจฉามิ โก อิมิ วิชฎเย ชฎ” : เหตุนั้น ข้าพระองค์
 ขอถามว่า “ใครจะ
 แก้ปัญหานี้ได้”

คำว่า ปัญหาในภายใน ก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับตัวเอง จิตใจ อารมณ์ เป็นต้น
 ส่วนปัญหาภายนอก ก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับสภาวะแวดล้อมต่าง ๆ

พระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาว่า ผู้ที่จะแก้ปัญหานี้ได้นั้น ต้องมีลักษณะ
 ดังต่อไปนี้

“สีเลน ปติฏฐาย นโร สปัญญ จิตตํ ปญญญจ ภาวย
 อาตาปี นิปโก ภิกขุ โส อิมิ วิชฎเย ชฎ”

๑. มีวินัย	๒. มีเหตุผล-ปัญญา
๓. มีความรู้ด้านอาชีพ	๔. มีความรู้ตามความเป็นจริง
๕. มีความขยันอดทน	๖. มองเห็นความเสื่อม-เจริญ
๗. มีเคารพปัญญาดี	

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว มีคุณสมบัติอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีระเบียบวินัย	: มีศีล
๒. มีใจหนักแน่น	: มีสมาธิ
๓. มีเหตุผล	: มีปัญญา

ในการสอนตามแนวนี้พระองค์จะทรงสอนอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์
 และตัวบุคคลในขณะนั้น เป็นหลักกล่าวคือ ถ้าสอนคนธรรมดา ก็จะสอน
 ศีลหรือระเบียบวินัยก่อน (เช่น อนุปฺพทิกถา) แล้วสอนสมาธิ ปัญญา
 ตามลำดับ ถ้าสอนคนมีการศึกษา หรือปัญญาชน จะสอนปัญญาหรือ
 เหตุผลก่อน (เช่น ที่สอนปัญจวัคคีย์ สอนเรื่องมรรคมงคล ๘ สอน ปัญญา

คือสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ก่อน) แล้วสอนศีล สมาธิตามลำดับ ถ้าสอนพระสาวกธรรมดาก็จะทรงสอนสมาธิก่อน แล้วสอนศีล ปัญญา ตามลำดับ สรุปร่าย ๆ คือ ถ้าสอนคนไม่รู้ให้สอนจากง่าย (ศีล) ไปหายาก (สมาธิ ปัญญา) ถ้าสอนคนที่ปัญญาชนให้สอนจากยาก (ปัญญา) ไปหาง่าย (ปัญญา ศีล)

การสอนในทางพุทธศาสนามุ่งให้ผู้เรียนรู้จักแก้ปัญหา โดยต้องรู้ว่าอะไรคือตัวปัญหา (ทุกข์) คนที่ขาดความรู้ในตัวปัญหา จะแก้ปัญหาแบบคนตาบอด คือเห็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวปัญหาว่าเป็นปัญหา จึงทำให้แก้ปัญหาผิดจุด อันที่จริงแล้วทุกข์อยู่ที่ตัวเรา แต่เรากลับไปมองที่คนอื่น

คนที่จะรู้ตัวปัญหาได้ต้องมีคุณสมบัติดังนี้

๑. มีเหตุผลที่แยบคาย (โยนิโสมนสิการ)

๒. มีความรับผิดชอบไม่โยนความผิดให้ผู้อื่น

๓. มีความหนักแน่น (อดทน)

๔. ค้นพบความบกพร่องที่ตัวเองก่อน แล้วค่อยขยายไปสู่โลกภายนอก รอบ ๆ ตัว

เมื่อค้นพบปัญหาแล้ว ให้ค้นหาสาเหตุของปัญหา (สมุทัย) ต่อไปคือพยายามใช้สมมติฐานที่เป็นไปได้ ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด เช่น ปัญหาที่เกิดขึ้นใจ ก็อาจจะตั้งสมมติฐานได้ว่า อาจจะมาจากต้นเหตุ ๓ เป็นต้น เพราะส่วนใหญ่อะไรที่เป็นปัญหากับจิตใจมักจะเป็นสิ่งนี้ แต่ก็ไม่ควรจะปักใจเสียทีเดียว ควรหาสมมติฐานอย่างอื่นด้วย เพราะอาจจะมาจากสมุทัยอื่น กล่าวคือ สิ่งที่เป็นอวัสัย หรือภาวะวิสัยก็ได้ ฉะนั้นจึงต้องศึกษาให้ชัดเจน

คนที่จะมีสมมติฐานของปัญหาได้อย่างชัดเจน จะต้องเป็นผู้ได้รับการศึกษาอย่างถูกต้อง พระพุทธองค์ก็ทรงยืนยันหลักการนี้ไว้ว่า.-

“เสโท ปฐวี วิเชสสตี ยมโลกญจ อิมํ สเทวกํ” นั่นก็คือ คนที่จะเข้าใจโลกได้อย่างชัดเจน ตลอดทั้งยมโลก เทวโลก คือผู้ที่มีการศึกษา ไม่ใช่คนธรรมดา

ดังนั้น การให้การศึกษาก็ต้องสร้างให้คนมีปัญญา มีเหตุผล

โดยอาศัยการมีระเบียบวินัย การมีจิตใจที่มั่นคงเป็นพื้นฐาน การศึกษาที่ถูกต้องจึงนำไปสู่ความสงบร่มเย็น

แนวทางการศึกษาตามแนวพุทธปรัชญา จึงสรุปลงได้ใน "อริยสัจ ๔" กล่าวคือ

๑. ทุกข์ . ตัวปัญหา	๒. สมุทัย . สาเหตุของปัญหา
๓. นิโรธ . การยุติปัญหา	๔. มรรค . การปฏิบัติเพื่อแก้
ปัญหา

๘. บทบาทของผู้ให้การศึกษา

พระพุทธศาสนาเรียกผู้ให้การศึกษาว่า "ครู" และเรียกพระพุทธเจ้าว่า "บรมครู" ส่วนคำว่า "อาจารย์" เป็นคำใหม่ แปลว่า ผู้แนะนำจรรยา มารยาท

พุทธศาสนเรียกครูว่า "ผู้ทำทางวิญญา" (Spiritual Guide) บทบาทของครูที่แท้จริงคือผู้ชี้ทาง (อุกขาตาโร) คือเป็นผู้ชี้ให้ทำ แนะนำให้ตาม ไม่ใช่ว่าให้ ครูเป็นผู้แนะนำแต่มีได้หมายความว่าให้ยึดครูเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอน ให้การเรียนการสอนนั้น ต้องยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ครูคอยแนะนำเท่านั้น

คุณสมบัติของครู . ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงครูไว้ว่า ครู คือ กัลยาณมิตร (Good guide) คือเพื่อนที่ดี บทบาทของครูตามความหมายนี้ จึงเป็นเพื่อนของผู้เรียน เป็นพี่เลี้ยงที่ดี ซึ่งคุณสมบัติของกัลยาณมิตรนั้นมีดังนี้

๑. ปิโย	. น่ารัก เป็นที่รักของผู้เรียน มีเมตตา
๒. ครุ	. หนักแน่น นาคเรพ ทำงานอย่างหนัก
คั่นคว่าอย่างจริงจัง
๓. ภาวนีโย	. ฝึกฝนอบรมตัวเองอยู่เสมอ ศึกษาวิจัย
อยู่เสมอ ชำนาญทั้งทฤษฎีและภาค
ปฏิบัติ

๔. วัตถุประสงค์ . รู้จักพูดให้ได้ผล มีความตั้งใจสอน
อบรม วากลารดักเตือน
๕. วาจนกขโม . อุดหนุนต่อคำตำหนิ คำชักถาม เปิด
โอกาสให้ได้เถียงได้
๖. คัมภีร์ กถิง กัตตา . สอนจากง่ายไปหายาก รู้จักใช้สื่อ
การสอน สอนสิ่งที่ยากให้ง่ายได้
๗. โน อัญฐานเน นิโยชเย . ไม่แนะนำ สั่งสอน ปลุกระดมในทาง
ที่ผิดพลาด หรือนำไปสู่ความเสื่อม

๙. บทบาทของการสอนและวิธีสอน

๑. สื่อการสอน (Teaching Medium)

สื่อการสอนที่สำคัญที่พระองค์ทรงใช้คือ ภาษา ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาที่เป็นลักษณะฉันทศาสตร์ (ภาษาสันสกฤต) คือภาษาที่ใช้ในวรรณกรรมซึ่งเป็นภาษาที่ยากแก่การเรียนรู้และเข้าใจ แต่ทรงอนุญาตให้ใช้ภาษาของถิ่นนั้น ดังที่ทรงอนุญาตไว้ว่า.-

“อนุชานามิ ภิกขเว สกภาสาย (นิรุตติยา) พุทธวจน ปริยาปณฺฑิ”
ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตนได้”

ครูที่ดีต้องฉลาดในการใช้ภาษาสอนด้วยภาษาง่าย ๆ เข้าใจง่ายไม่ต้องอธิบายอีก

๒. วิธีสอน

บทบาทการสอนของพระพุทธเจ้านั้น พอสรุปได้ดังนี้

๒.๑ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างแห่งอุปนิสัยสมบัติ (Back ground) โดยทรงใช้หลักจิตวิทยา (Psychology) ตรวจดูอุปนิสัยของผู้ที่จะรับการสอน โดยทรงพิจารณาจาก

(๑) ไอคิว (I.Q. คือสติปัญญาของคนนั้น ๆ ว่าอยู่ในระดับใด

(๒) ทศนคติ (Attitude) คือ คนนั้นมีความรู้สึกนึกคิดต่อสิ่งต่าง ๆ

อย่างไร

(๓) ความถนัด (Aptitude) คือรู้ว่าคุณนั้นมีความถนัดด้านใด หรือมีอาชีพอะไร

(๔) ความสนใจของแต่ละคน (Interest)

นอกจากนี้ยังทรงคำนึงถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย เช่น จริต ๖ (ความโน้มเอียงของความคิด) เป็นต้น คือ ราคจริต รักสวยรักงาม, โทสจริต ขี้โกรธ โมโหแรง, โมหจริต งมงาย, วิตกกจริต คิดมาก, พุทธิจริต มีเหตุผล, ศรัทธาจริต เชื่อง่าย

๒.๒ การใช้อุปายโกศล (Adaptation Approaches) คือสอนให้เหมาะกับตัวผู้เรียน เหมาะกับสถานการณ์ ฉลาดในการประยุกต์ ดัง ศ. วิส เดวิด(Phys David) กล่าวไว้ว่า “พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยวิธีการที่ชาญฉลาด เหมือนกับทรงรินเหล้าใหม่ลงในขวดเก่า” (คำสอนของพระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนเหล้าใหม่)

พุทธองค์ทรงใช้หลักการใหม่บรรจุเข้าไปในภาษาประเพณี และวัฒนธรรมเก่า โดยที่ผู้รับสามารถเข้าใจได้ด้วยการอธิบายเพียงเล็กน้อย เพราะคนเหล่านั้นมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับสิ่งเก่าอยู่แล้ว เพียงแต่ให้เข้าใจสิ่งเก่าในรูปของความหมายใหม่ เหมือนกับ เล่นิน ไขภาษา - วัฒนธรรมของรัสเซีย เพื่อเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ โดยการเอาคำพูดนั้นมาใส่ความหมายใหม่ลงไป ภาษาเช่นนี้ชาวตะวันตก เรียกว่า วาเทอส์ป (Aesopian Speech) คือใช้วาเทอ์ดาคน โดยการใช้นิทานเป็นสื่อ (อีสปเล่าพวกคักคินา เพราะเขาเป็นคนชั้นทาส)

วิธีการที่ทรงปรับความคิด และการปฏิบัติต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับ ภาษา ธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนอุปนิสัยของผู้ฟังนี้ เรียกว่า “อุปายโกศล” หรือบางที่เรียกว่า “นानาธัมมตติกา” ครูที่ดีนั้น ต้องรู้จักถ่ายทอด โดยการเอาวัฒนธรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่นมาดัดแปลงในรูปของเหตุผลที่ถูกต้อง มิใช่บัญญัติวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ทั้งหมด

๒.๓ ทรงสอนโดยวิธีอุปมา (Illustrative Approaches) คือการสอนโดย

ใช้นิทานจากชีวิตจริงพร้อมกันนั้นก็ปรับภาษาให้สละสลวย น่าสนใจ นิทานชาดกต่าง ๆ ไม่ใช่เรื่องจริง เป็นเพียงอุปกรณ์การสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น วิธีการเช่นนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลาธิษฐาน (personification) แต่การสอนด้วยวิธีนี้ คนฉลาดเท่านั้นที่จะใช้ได้ผล เพราะคนที่เก่งจริง ๆ เท่านั้นที่จะผูกแต่งนิทานขึ้นมาให้เข้ากับเหตุในขณะนั้น ๆ ได้ โดยที่ไม่ต้องคิดไวล่วงหน้า

คำสอนของพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่า งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด พุทธเจ้าตรัสว่า “ตถาคตสอนโดยวิธีอุปมา วิธีการนี้จะทำให้ผู้ฟังฉลาด เข้าใจความหมายในสิ่งที่ตถาคตพูด” นอกจากนี้ ก็ใช้วิธีการเปรียบเทียบ เช่น เมื่อจะสอนแก่นักยิงธนู ก็ทรงเปรียบทางสายกลางเหมือนสายธนู เมื่อจะสอนแก่คนเล่นพิณ ก็เปรียบทางสายกลางเหมือนสายพิณ เมื่อสอนนักบวชบูชาไฟ ก็เปรียบราคะเหมือนกับไฟ หรือ เมื่อสอนคนที่มี ความถนัดทางน้ำ ก็ทรงเปรียบราคะเหมือนกับน้ำ เป็นต้น จะเห็นว่า เป็นการสอนด้วยการใช้การเปรียบเทียบที่เหมาะสมกับฐานะของผู้เรียนมาก

นอกจากนี้ ยังทรงใช้วิธีการเปรียบเทียบให้เกิดความรู้สึก หรือเข้าใจในสิ่งที่ละเอียด เช่น เปรียบศีลเหมือนกับน้ำ เปรียบสมาธิเหมือนกับหินลับมีด เปรียบปัญญาเหมือนมีด เปรียบความเพียรเหมือนแขนทั้งสองข้าง เปรียบความประพฤติดีเหมือนรองเท้า (คือกันไม่ให้หนามตำได้) เป็นต้น

ในบางครั้งทรงเปรียบกิเลสชั้นละเอียด เหมือนธูลี ดังนั้น ครูที่ดีควรใช้วิธีการสอนด้วยวิธีการเปรียบเทียบที่สมควร

๒.๔ สอนโดยวิธีวิเคราะห์ (Analytical Approaches) เรียกตามศัพท์ว่า “วิภาษวาที” นั่นเอง ในการตอบคำถามใด ๆ พระองค์ทรงจำแนก แยกแยะก่อน ไม่ทรงตอบอย่างรวบรัด โดยที่ยังไม่ได้วิเคราะห์ปัญหา เช่น ถามว่า พระกับชาวบ้าน ผู้ใดสามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ ก็ทรงตอบแยกแยะรายละเอียดเป็นส่วนพระและส่วนชาวบ้าน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายประการ จะตัดสินว่าใครสูงกว่าใครยังไม่ได้ ตกลงแล้วแต่อุปนิสัยบุญกรรมของแต่ละฝ่าย เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้สามารถวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องนั้น มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. อัตถะ คือรู้ความหมายของสิ่งที่กำลังพูดว่าหมายถึงอะไร
๒. ัมมะ มีเหตุผลอ้างอิง มีหลักฐาน
๓. นิรุตติ มีความเชี่ยวชาญทางภาษา
๔. ปฏิภาณ มีความคล่องตัวทางสติปัญญา

๒.๕ **สอนโดยวิธีทดลอง** (Experimental Approaches) หลักการนี้คือการสอนให้ลงมือทดลอง อย่างที่ตรัสว่า เอหิภัสสิโก คือให้เข้ามาดูให้เข้ามาทดลองดู แล้วจะรู้ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไร ประการที่สองคือหลักกาลามสูตร คือ ให้พิจารณาโดยการประพจน์ปฏิบัติก่อนแล้วค่อยเชื่อถือ ประการที่สาม คือ หลักพระสัทธรรม ๓ คือ ปริยติ หมายถึงเรียนภาคทฤษฎี ปฏิบัติหมายถึงลงมือทดลอง และปฏิเวธ หมายถึงผลที่เกิดจากการปฏิบัติ ทดลอง

๑๐. ผู้เรียน

ผู้เรียนมี ๒ ประเภท คือ

๑. เสขบุคคล
๒. อเสขบุคคล

๑. **เสขบุคคล** (Pupils or Students) คือบุคคลทั่วไปที่ยังไม่บรรลุนิพพานขั้นสูงสุด นับตั้งแต่ปุถุชนคนธรรมดา ไปจนถึง พระอนาคามี ยังไม่บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดตราบใด ก็ถือว่ายังต้องศึกษาอยู่ตราบนั้น

คนที่จะบรรลุนิพพานได้นั้น ต้องสมบูรณ์ด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา คนที่จะจบการศึกษาได้จึงต้องเป็นพระอรหันต์ หรือพระอเสขบุคคลเท่านั้น

เสขบุคคลนั้น สามารถแบ่งตามระดับความสามารถความรู้ได้ดังนี้

๑. ผู้มีความรู้ (พหูสูตร : The learned person) คือพวกเรียนมากจำได้มาก มีความคล่องในสวนปริยัติหรือภาคทฤษฎี (เน้นปริยัติ) จำคัมภีร์

ต่าง ๆ ได้มาก แดกจนพระไตรปิฎก

๒. ผู้มีความเชี่ยวชาญ (สุเมธะ : Expert) คือ พวกที่มีความสามารถในด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะ

๓. ผู้มีความประพัตติ (สุสิกขิตะ) พวกนี้มีทั้งความรู้ที่ดี และมีความประพฤติที่ดีด้วย

๒. อเสขบุคคล หมายถึงผู้ที่จบการศึกษาโดยสมบูรณ์แล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไปในส่วนศีล สมาธิ และปัญญา ผู้ที่เป็นอเสขบุคคลนี้เท่านั้นที่เข้าใจพระพุทธศาสนา อย่างแจ่มแจ้ง เชื่อถือได้ ส่วนเสขบุคคลที่กล่าวมาแล้วนั้นยังเชื่อถือไม่ได้ เพราะยังไม่มี ความเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้

เหตุที่ทำให้เสขบุคคลเป็นผู้ที่เชื่อถือได้นั้น เพราะประกอบด้วย

๑. มังสัจจะ (ดาเนื้อเนื้อ) บริสุทธิ ปราศจากสิ่งบิดบังคือกิเลส ส่วนมังสัจจะของเสขบุคคลนั้น ยังพร่ามัว ไม่ผ่องใส มักจะมองไม่ตรงกับความเป็นจริง ขึ้นอยู่กับสถานที่ อารมณ์เป็นหลักใหญ่ (ดาเนื้อคนธรรมดาจะเป็นไปตามแรงผลักดันแห่งกิเลสตัณหา)

๒. ทิพยจักขุ คนเป็นอเสขบุคคลมีดวงตาที่ละเอียด คือ มองทะลุปรุโปร่ง สิ่งที่เสขบุคคลมองไม่เห็น อเสขบุคคลสามารถมองเห็นได้ สามารถมองเห็นได้ไกล เห็นได้ชัด เห็นการเกิด การเคลื่อนไหว การดับของโอปปาติกะ

๓. ปัญญาจักขุ คือ อเสขบุคคลมีดวงตา คือ ความคิดที่มีเหตุผล แสงทะลุสัจธรรม หหมดกิเลสตัณหาทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ส่วนเสขบุคคล ยังไม่มีดวงตานี้ อเสขบุคคล ยังต้องศึกษาวิชาการอื่น ๆ ทั้งที่เป็นศาสตร์และศิลป์

ดังนั้น การศึกษาในพุทธศาสนา จึงมุ่งการศึกษาที่ค่อนข้างสูง ไม่ใช่เพียงเพื่อประกอบอาชีพเพียงอย่าง แต่ต้องหลุดพ้นจากอาสวะได้ด้วย

๑๑. ลักษณะของผู้เรียน

๑. ความแตกต่างระหว่างบุคคล

พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักจิตวิทยา สามารถรู้ถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลได้อย่างยอดเยี่ยม จึงสามารถสอนให้ได้ผลได้อย่างรวดเร็ว สำหรับความแตกต่างระหว่างบุคคลที่นักจิตวิทยาปัจจุบันได้แบ่งไว้มีดังนี้

๑. ทางร่างกาย (Physic)
๒. ทางสติปัญญา (Intelligence)
๓. ทางอารมณ์ (Emotion)
๔. ทางทัศนคติ (Attitude)
๕. ทางสังคม (Socialization)

(๑) ทางร่างกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนที่มีร่างกายดีนั้น (คนงาม) ต้องประกอบด้วยสัณณดา ผิวดี, สุธรรมา เสียงดี, สุตัญฐานา หุ่นดี, สรูปดา ลักษณะดี หรือโหงวเฮ้งดี ธรรมะเสริมบุคลิกเช่น เมตตาธรรม, เวสารชกรณธรรม

(๒) ทางสติปัญญา พระองค์ทรงจำแนกบุคคลไว้ตามระดับสติปัญญา เป็น ๔ พวก ดังนี้

- ๑ อุดมคติปัญญา (อัจฉริยะ . ไอคิว ๑๓๐ ขึ้นไป)
๒. วิปจิตปัญญา (พรสวรรค์ . ไอคิว ๑๒๐-๑๓๐)
๓. เนยยะ (คนธรรมดา . ไอคิว ๙๐-๑๑๐)
๔. ปทปรมะ (ปัญญาไม่ค่อยสมบูรณ์ . ไอคิว ต่ำกว่า ๙๐)

(๓) ทางอารมณ์ (Emotion) พระพุทธองค์ทรงแบ่งอารมณ์หรือจิต (วิสัย) ของคนไว้ ๖ ประเภท คือ

๑. รากจิต . รักสวยรักงาม ชอบมีระเบียบ เรียบร้อย ชอบตกแต่ง ชอบบิหารหน้าตาดี เป็นต้น

๒. โทสจิต . ชอบง่าย ๆ รวดเร็ว ทันใจ แต่ก็ชอบคนหรือสิ่งสวย ๆ เหมือนกัน

๓. โมหจิต . มักเชื่องซึม งมงาย ไม่รอบคอบ เชื้อยชา อยาก

เหมือนคนอื่นแต่ทำไม่เป็น ขาดศิลปะ เป็นต้น

๔. สัทธาจริต . เชื่อง่าย ชอบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ ของขลัง พวกนี้จะถูกหลอกได้ง่าย เพราะเชื่อง่าย

๕. วิตกจริต . กังวล คิดมาก ลังเล พุ้งขาน ในทุก ๆ เรื่อง

๖. พุทธิจริต . ชอบถามเหตุผล ไม่เชื่อง่าย ชอกแฉก มั่นใจในตัวเองสูง ไม่วางใจใครง่าย ๆ

อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ ทุกคนมีครบทั้ง ๖ อย่าง ปัญหาตรงที่ว่า ในหกประการนั้น คนไหนจะมีอารมณ์ชนิดใดมากเท่านั้น เช่น คนที่มีอารมณ์หนักไปทางราคะ คือมีความคิดความรู้สึกรักสวยงาม ๗๐-๘๐% อย่างนี้ต้องแก้ที่ราคะจริต พุทธองค์ให้เจริญอสุภกัมมัฏฐานเพื่อแก้จริตนี้ เป็นต้น อารมณ์ต่าง ๆ นั้น เป็นสิ่งที่แก้ได้ โดยการควบคุมให้อยู่ในระดับปกติไม่ให้แสดงออกจนทำให้พฤติกรรมต่าง ๆ เปลี่ยนไปในทางไม่ได้ จนขาดลักษณะของความเป็นกัลยาณชน

การศึกษานั้นแก้ปัญหาด้านพฤติกรรม ยกระดับอารมณ์ให้ปกติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่อาจแสวงหาได้จากตำรา แต่อาศัยการปฏิบัติ การฝึกอบรมตัวเอง เพื่อเปลี่ยนคุณภาพด้านอารมณ์ให้มีความมั่นคง คือ สามารถควบคุมได้

๑๒. เนื้อหาของหลักสูตร

พุทธศาสนาสอนเนื้อหาต่าง ๆ มากมาย แต่สรุปได้กว้าง ๆ ดังนี้

๑. จริยศาสตร์ (ความดี : ศีล : Good : วินัย)
๒. สุนทรียศาสตร์ (ความงาม : สุนทรรม : Beauty : ศิลปะ, ศิลปะ)
๓. ศาสตร์ต่าง ๆ (ความรู้ : สดยม Science: พาหุสัจจะ, วิชาการ)
(พาหุสัจจา จ วิชา ศิลปะ ปญญา วินัย จ...)

หลักสูตรที่ดีตามทัศนะพุทธศาสนา จะต้องทำให้ผู้เรียนมีทั้งความประพฤติดี ความรู้ดี และความซึ้งในความงาม (ความรู้ดี มีวินัย มีศิลปะ) ในระดับที่สมดุลกัน การศึกษานั้นจึงจะก่อให้เกิดผลดีแก่ตัวผู้เรียนและสังคม

ความรู้ทางวิชาการช่วยให้เกิดประโยชน์ในการนำไปแก้ปัญหาต่าง ๆ และประกอบอาชีพ ความประพฤติช่วยควบคุมตัวเองไม่ให้เป็นอันตรายต่อสังคม ให้มีความเสียสละเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ส่วนความซาบซึ้งในความงามนั้น หรือศิลปะนั้น ช่วยให้บุคคลมีอารมณ์อันสุนทรีย์ มองโลกในแง่ดี มีอารมณ์แจ่มใส มั่นคง คนคนนั้นก็จะเป็นคนที่มีสมบูรณ์พุทธศาสนาใช้คำว่า “เป็นมงคล” คือทำให้เกิดความเจริญได้

๑๓. การศึกษาของพระสงฆ์

การศึกษาของสงฆ์ที่จัดกันมาในอดีตนั้น มี ๕ สาขา คือ

(๑) ด้านอักษรศาสตร์ (Literary education) คือภาษาบาลี กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ เป็นต้น

(๒) ด้านอาชีพ (Profesional education) คือช่างต่าง ๆ เช่น ช่างปั้น วาดภาพ แกะ สลัก

(๓) ด้านศีลธรรม (Moral development)

(๔) ด้านพัฒนาจิต (Developmant of soul)

(๕) ด้านพัฒนาวิญญาน (Spiritual development)

พุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย

ไทยได้รับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านานแล้ว ที่นับปีได้ชัดเจนก็เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยคือประมาณ ๗๐๐ ปีมาแล้ว พ่อขุนรามคำแหงทรงรับพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเป็นองค์แรก

การให้การศึกษาในสมัยนั้น มีลักษณะเดียวกับศาสนาพราหมณ์ ผิดกันแต่แนวคิด (Ideology) การตั้งสถาบัน (School) ตัวผู้เรียน (students)

ศาสนาพราหมณ์นั้น ชนชั้นพวกรัหมณ์เท่านั้น ที่เป็นผู้จัดการศึกษา ชนชั้นอื่นไม่มีสิทธิ์จัด หลักสูตรที่เรียนก็คือคัมภีร์พระเวท และอักษรศาสตร์

ในพุทธศาสนา วัดเป็นแหล่งให้การศึกษาความรู้ในทุก ๆ ด้าน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้กำหนดแนวทางการศึกษาเอง ภาษาที่ใช้เป็นภาษาคำเมือง

ลักษณะทั่วไปของการศึกษาทางพุทธศาสนา เหมือนกับการศึกษาของศาสนาพราหมณ์ในอินเดีย นั่นคือวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา พระเป็นผู้นำทั้งทางวัตถุ และจิตใจ สถาบันทางพุทธศาสนา ได้รับมอบหมายจากมวลชนให้เป็นผู้นำทางการศึกษาอย่างเดียวกับศาสนาพราหมณ์ที่เป็นผู้กำหนดอนาคตการศึกษาในอินเดีย

ส่วนที่ต่างกันคือ

๑. ด้านความคิดทางการศึกษา พุทธศาสนามีทัศนะต่างจาก

ศาสนาพราหมณ์ ในลักษณะที่ไม่ส่งเสริมให้คนแสวงหาความสุขทางด้านเนื้อหนัง (Worldly Pleasure) สำหรับนักบวชนั้นห้ามโดยเด็ดขาด แต่ชาวบ้านนั้นถูกจำกัดให้น้อยลง ส่วนพราหมณ์ถือว่าสิ่งนี้เป็นเรื่องสุดยอดของชีวิต โดยเป้าหมายของพราหมณ์ คือ กาม อตตะ ธรรม และโมกษะ ในด้านการทรมานชีวิต พราหมณ์บอกว่าสามารถทำให้หลุดพ้นได้ แต่พุทธบอกว่าต้องเดินทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น คือไม่ตั้งไม่หย่อนจนเกินไป จึงจะทำให้หลุดพ้นได้

๒. ตัวผู้เรียน พราหมณ์นั้น ตัวผู้เรียนจะเป็นผู้ชาย ซึ่งได้รับการยกย่องมาก ส่วนพุทธนั้น ผู้ที่ได้รับการศึกษาเป็นพวกแรกคือพระ ผู้ชายก็อาศัยวัดเรียนหนังสือด้วย ส่วนผู้หญิงนั้นก็ได้อาศัยเรียนในวัดเฉพาะกาล

ในพุทธศาสนา การศึกษาในเริ่มแรกนั้น พระพุทธองค์มุ่งให้การศึกษาแก่พระ ต่อมาก็ขยายไปสู่ฆราวาส โดยให้พระนั่นเองออกไปทำหน้าที่สอนการศึกษาที่ให้เฉพาะพระกลุ่มเดียวก็มีเฉพาะในยุคแรกเท่านั้น เมื่อมีอรหันต์เกิดขึ้น ๖๐ รูป พระองค์ก็ทรงประกาศให้พุทธศาสนาเป็นการศึกษาเพื่อฆราวาส โดยให้พระออกไปสอนฆราวาส ดังพระดำรัสว่า .-

“จรถ ภิกขเว จาริกัม จรมาณา พุชฺชนิตาย พุชฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย”

ในการให้การศึกษานั้น แมตตอนแรก ๆ จะเปิดโอกาสให้เฉพาะผู้ชาย แต่ต่อมาก็เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้เข้ามาศึกษาได้ด้วย โดยตั้งขึ้นในรูปขององค์กรที่เรียกว่า “ภิกษุณี และสามเณรี” ซึ่งมีข้อบัญญัติบางอย่างเคร่งครัดกว่าภิกษุเสียอีก

การศึกษาเพื่อฆราวาสนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. ส่วนทฤษฎี มีสำหรับผู้เริ่มเรียน ให้การศึกษาลัทธิพุทธศาสนาตามแนวในพระไตรปิฎก เรียนเรื่องเกี่ยวกับพระวินัย , พระสูตร และพระอภิธรรม ในหลักเหล่านี้ จะสอนความเป็นพลเมืองดีของรัฐ ของโลก การปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง รวมทั้งหลัก

ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ สิ่งสำคัญ คือ กระตุ้นให้ผู้เรียนมีความคิดในทางสร้างสรรค์ซึ่งเป็นการก่อเชื่อที่ดี มาตรฐานทางการศึกษาภาคทฤษฎีนั้นมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป แม้ในสังคมไทยก็เรียนผู้จบการศึกษาวา "บัณฑิต" หรือ "ทิต"

ในการศึกษาภาคทฤษฎีนั้น ถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก ในพระไตรปิฎกจะมีเรื่องต่าง ๆ ที่ให้นักเรียนเข้าใจ นักปราชญ์ได้ประมวลเอาความรู้ในพระไตรปิฎกเอาไว้ว่า มีความรู้ที่ผู้เรียนจะได้รับถึง ๔ อย่าง คือ

๑. ความรู้ด้านจิตใจ ได้แก่ การศึกษาเพื่อพัฒนาวิญญาน ของมนุษย์ คือ หลักภาคปฏิบัติอบรมจิตทั้งสมถะ และวิปัสสนา (Spiritual Education)

๒. ความรู้ด้านจริยธรรม - ศีลธรรม (Moral Education) เป็นการให้การศึกษาตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติ เพื่อเข้ากับผู้อื่น หลักการ เป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ หลักสร้างมนุษย์สัมพันธ์ แนวการบริหารการปกครอง ฯลฯ

๓. ความรู้ด้านอักษรศาสตร์ (Literary Ed.) ได้แก่การให้การศึกษาด้านภาษา การอ่าน การเขียน นิพนธ์ ทั้งร้อยแก้ว ร้อยกรอง นอกจากนี้ยังให้ความชำนาญทางภาษาศาสตร์ รู้ที่มาของคำศัพท์ การสร้างประโยค อันเป็นเทคนิคเกี่ยวกับการสื่อสาร เช่น การเรียนภาษาบาลี เป็นต้น

๔. ความรู้ด้านเทคนิค (Techical Ed.) เป็นการให้การศึกษาด้านเทคนิคต่าง ๆ ในส่วนภาคทฤษฎี พระไตรปิฎกจะพูดถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นวิชาการไว้มาก่อนข้างละเอียด เช่น เทคนิคในการเป็นผู้นำ เทคนิคในการทำสงคราม การตีเหล็ก แม้แต่วิธีการตัดเย็บ บันดาลย ก็มีการสอนไว้อย่าง

๒. ส่วนการปฏิบัติ คือการให้การศึกษาโดยผู้เรียนลงมือทำเอง มีหลัก ๒ หลัก คือ

(๑) หลักสมถะ

(๒) หลักวิปัสสนา

๑๔. การศึกษาไทยในยุคเริ่มแรก

ในยุคนี้การศึกษายังไม่ได้จัดเป็นระบบ คือนับตั้งแต่อดีตจนถึง

ก่อนออกพระราชบัญญัติการศึกษาชาติจุดมุ่งหมายของการศึกษาในยุคนี้ มี ๓ ประการ คือ

๑. ยึดประโยชน์เฉพาะหน้า คือ ให้การศึกษาเพื่อดำรงชีพในปัจจุบัน หรือ วิทยุธรรมมีกัตถประโยชน์ (Utility for Present happiness)

๒. มุ่งให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในอนาคต เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ (Utility for Future happiness)

๓. มุ่งให้เกิดประโยชน์สูงสุด คือ ก่อให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ หรือ ปรมัตถประโยชน์ (Utility for Higher happiness)

สรุปจุดมุ่งหมายของการศึกษาในยุคนี้ คือ มีสุขในปัจจุบัน เตรียมเพื่ออนาคต และได้รับประโยชน์สูงสุด

ขบวนการศึกษา (Education Process) ทั้งหมด มุ่งไปที่ให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ประโยชน์ปัจจุบัน เน้นการศึกษาเพื่อชีวิต (Utility for Present happiness) ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ มุ่งประโยชน์ในปัจจุบันต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต เน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนการสอนจึงต้องจัดประสบการณ์ในรูปของประสบการณ์จริง เรียนไปแล้วนำไปใช้ได้ทันที

๒. ประโยชน์ในอนาคต คือ ในวันข้างหน้า (Utility for Future happiness) คือ คาดการณ์ได้ว่า พรุ่งนี้เดือนหน้า หรือปีหน้า เป็นต้นว่า มันจะเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับการศึกษาส่วนนี้ เป็นการวางแผนไว้เพื่อรองรับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ต่อไปในอนาคตสังคมไทยจะเป็นนิคส์(NICS) คือ จะมีเศรษฐกิจครบวงจร ดังนั้นการศึกษาปัจจุบันจึงต้องวางแผนไว้ เพื่อจะได้รับอนาคตของสังคมได้อย่างถูกต้อง

นอกจากส่วนที่เป็นรูปธรรมแล้ว พุทธศาสนายังได้สอนเรื่องที่เหนือขึ้นไปอีก คือ เรื่องบาป - บุญ

๓. ประโยชน์สูงสุด คือ การศึกษาเพื่อให้ได้รับประโยชน์สูงสุดขั้นนี้สำคัญมาก คือ ถาตองการให้คนเสียสละความเอื้อเพื่อ การทำลาย

ความทะยานอยากของมนุษย์ชาติแล้ว ต้องเรียนให้เข้าถึงความรู้ในระดับนี้

การศึกษาในระดับนี้ เป็นการผลิตคนเพื่อลดความชั่วร้าย ความไม่ถูกต้องทั้งหลาย เป็นการลดความเห็นแก่ตัว การศึกษาในระดับนี้เท่านั้น จึงจะช่วยชาติบ้านเมืองได้ เพราะจะไม่มีผู้เห็นแก่ประโยชน์ตนอีกต่อไป

เป้าหมายอีกประการหนึ่งของการศึกษาในระดับนี้ คือ การสอนคนให้รู้จักผลิต ไม่รู้จักแต่การบริโภคอย่างที่สังคมไทยกำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เพราะคนที่รู้จักผลิต จะรู้ค่าของสิ่งที่ผลิต และจะใช้อย่างคุ้มค่าของสิ่งนั้น ๆ และจะไม่มี ความยากจน หรือไม่มี ความทะยานอยากจนเกินไป เพราะผลิตอะไร ๆ ได้เอง

เป้าหมายทั้งสามประการนี้ ต้องเป็นไปด้วยกันอย่างสมดุล มิใช่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะประการที่สามนั้น ต้องมีเสมอ เพราะสอนให้คนเห็นแก่ตัวน้อยลง

การศึกษาสมัยสุโขทัย

ปี พ.ศ. ๑๘๒๖ พ่อขุนรามคำแหง ได้ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรก จึงถือเป็นจุดเริ่มของการศึกษาในสมัยนั้น พระองค์ได้ริเริ่มงาน ๒ ระบบ คือ

๑. การพัฒนาทางวัตถุ (Material Development) คือการพัฒนาประเทศในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เกษตร ชลประทาน มีการขุดคลองส่งน้ำที่พิกน้ำ เป็นต้น การทำขามสังคโลก ก็เกิดขึ้นในยุคนี้ และมีการค้าขายกับต่างประเทศ แต่ไม่มีการจัดเก็บภาษี เป็นเมืองที่มีการค้าเสรี

๒. การพัฒนาทางด้านจิตใจ (Spiritual Development) เป็นกษัตริย์องค์แรกที่มีการพัฒนาจิตใจประชาชน โดยใช้พุทธศาสนาเป็นแนวทางในการพัฒนา

พระองค์ทรงให้การศึกษาแก่มวลชน โดยเน้นให้ประชาชนปฏิบัติตามคำสอนของพุทธศาสนา ในทุก ๆ วันพระ เดือนละ ๔ ครั้ง ทรงนิมนต์พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญมาแสดงธรรม หลังจากพระเทศน์จบแล้ว พระองค์ก็ทรงสอนต่อ เป็นวิธีการเอาศาสนานำหน้าการเมือง (เมื่อก่อนศาสนานำหน้า

ปัจจุบันการเมืองนำหน้าศาสนา)

การให้การศึกษาแก่ประชาชนในสมัยสุโขทัย เน้น ๓ หลัก คือ

๑. ด้านระเบียบวินัย โดยให้ยึดหลักการของศีล ๕ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ สร้างคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา การเคารพสิทธิแห่งทรัพย์สิน แม้การสืบราชสมบัติก็เป็นไปตามลำดับผู้ที่ควรจะได้

๒. หลักการเสียสละ สอนให้ประชาชนมีการเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น เสียสละเพื่อส่วนรวมและให้อภัยซึ่งกันและกัน เรียกว่า “ทาน”

๓. หลักความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้คงแก่เรียน เป็นตัวเสริมสร้างเหตุผล สร้างสมรรถนะให้สมอง โดยให้มีการฟังธรรมจากพระที่มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก และจากพระเจ้าอยู่หัว

ความเป็นนักปราชญ์นั้น ได้ขยายตัวไปยังกลุ่มผู้หญิง จากศิลาจารึกระบุว่า นางนพมาศ เป็นกุลสตรีที่มีความเชี่ยวชาญด้านศิลปะ ประเพณี ซึ่งความจริงแล้วรวมถึงผู้หญิงอื่น ๆ ในสมัยสุโขทัยด้วย

ในยุคสุโขทัยนี้เอง ที่เริ่มบทบาทของวัดให้เป็นศูนย์กลางของการศึกษาที่แท้จริง โดยมีผู้เรียน ๓ กลุ่ม คือ

๑. เด็กวัด ๒. ภิกษุสามเณร ๓. ประชาชนทั่วไป

ตำราที่ใช้มี ๓ ภาษา คือ (ด้านภาษาศาสตร์)

๑. ไทยยวน (ไทยเหนือ - ลานนา)

๒. ไทยสุโขทัย (ภาษาพ่อขุน)

๓. ไทยขอม (ภาษาขอม)

จุดมุ่งหมายของการเรียนภาษา คือ ต้องการเรียนพระไตรปิฎก โดยมากมักจะเขียนด้วยอักษรขอมวิชาที่เรียนนอกจากอักษรศาสตร์ คือ

๑. ตำราแพทย์ (Medicines) มีจับเส้น การนวด สมุนไพรต่าง ๆ

๒. โหราศาสตร์ (Astrology) หรือดาราศาสตร์ หมอดู นักพยากรณ์ต่าง ๆ

๓. เวทมนต์คาถา (Magic) พวกลูกเสก เลขยันต์ต่าง ๆ

๔. การก่อสร้าง (Construction) ลักษณะพิเศษของบ้านไทย คือ

เย็นสบายคล้ายติดแอร์

ค. ศิลปะป้องกันตัว (Arts of self-defense) เช่น มวยไทย ฟันดาบ กระบี่กระบอง

สมัยสุโขทัยวิชาการทุกอย่างอยู่ในวัด วัดเป็นคนให้ทั้งวิชาการด้านความรู้ ให้มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกายวัตถุ และจิตใจ เหมือนที่อริสโตเติลกล่าวไว้ว่า “รัฐที่ดี” ต้องให้ความสมบูรณ์แก่ประชาชน ๓ ประการ คือ

๑. ความสมบูรณ์ทางด้านร่างกาย (สุขภาพอนามัย)
๒. ความสมบูรณ์ด้านวัตถุ (การอยู่ดีกินดี) และ
๓. ความสมบูรณ์ด้านจิตใจ (สุขภาพจิต)

ในสุโขทัย วัดได้กำหนดให้พระเป็นผู้รับผิดชอบในการทำหน้าที่ให้ความรู้ด้านวิชาการแก่เยาวชน โดยแบ่งคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นครูไว้ ๓ ระดับ เรียกชื่อต่าง ๆ กันในแต่ละระดับ ดังนี้

๑. ตุ่นนาน เป็นคำเรียกครูระดับต่ำสุด หรือชั้นต้น ระดับนี้เป็นครูธรรมดา มีพรรษายังไม่ถึง ๕ มีความรู้ความสามารถทางศาสนายังไม่แข็งแรงเพียงพอ ทำหน้าที่สอนได้ในระดับชาวบ้าน หรือเยาวชนในถิ่นนั้น ๆ

๒. ตู้ปลากะ มีพรรษาเกิน ๕ มีความชำนาญ ความสามารถ ความรู้ด้านศาสนา ภาษา ทำหน้าที่สอนพระเณรเพื่อพัฒนาผู้นำไปรับใช้ประชาชน

๓. ตุ่นหลวง ปัจจุบันเท่ากับตำแหน่งครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ ผู้อำนวยการ หรืออธิการบดี ทำหน้าที่ควบคุมดูแลการศึกษาของวัด ให้เป็นไปตามนโยบายและเนื้อหาที่ต้องการ คือ วางแผนคุมนโยบายของสงฆ์ในสมัยนั้น

คนที่เรียนในยุคนี้มี ๒ กลุ่ม คือ พระกับชาวบ้าน โดยเฉพาะพระต้องเรียนมากและหนัก เพราะต้องไปสอนคน ส่วนชาวบ้านนั้นสอนเด็กให้มีความรู้ ความดี รู้จักมารยาทต่าง ๆ และเรียนวิชาชีพในโอกาสต่อไป

การศึกษาในสมัยสุโขทัย แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. การศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง

ผู้เรียนจะเรียนพระไตรปิฎก พุทธประวัติ หลักปฏิบัติ สำหรับชาวบ้าน
หลักสูตรนี้วางไว้สำหรับผู้ที่จบวช

๒. การศึกษาของชาวบ้าน เป็นการจัดการศึกษาเพื่อคนทั่วไป เปิด
สอนสำหรับสามัญชน โดยมากสอนกันในบ้านของผู้เชี่ยวชาญในด้านนั้น ๆ

วิชาที่เรียนกันในยุคนี้ ประกอบด้วย

๑. พุทธศาสนา	๒. ภูมิศาสตร์
๓. การบริหารบ้านเมือง	๔. มานุษยวิทยา
๕. ดาราศาสตร์	๖. จริยศาสตร์

เมื่อประมวลหลักสูตรทั้งหมดแล้ว อาจสรุปลักษณะวิชาได้ ๙ ลักษณะ
ดังนี้

๑. การทหาร (Military Arts)	๒. ศาสนา (Religious)
๓. แพทย์ศาสตร์ (Medicine)	๔. ดาราศาสตร์ (Astrology)
๕. งานก่อสร้าง (Construction)	๖. ศิลปการฝีมือ (Crafts)
๗. ช่างฝีมือหญิง (Handicraft)	๘. คณิตศาสตร์ (Mathematics)
๙. จริยศาสตร์ (Ethics)	

๑๗. การศึกษาสมัยกรุงศรีอยุธยาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา

ทิศทางการศึกษาไทยเริ่มเปลี่ยนในสมัยนี้ เพราะมีชาติตะวันตกเข้า
มา มีชาติโปรตุเกสเข้ามาเป็นชาติแรก นำเอาศาสนาและวิทยาการ ต่าง ๆ
เข้ามาด้วย พวกนี้เองที่เข้ามาทำลายระบบการศึกษาของวัด โดยสร้าง
โรงเรียน สอนศาสนาขึ้น การศึกษาจึงแยกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ แบบเก่า
กับแบบใหม่

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ไม่ไว้วางใจพระทัยต่อนักศาสนา มี
พระราชดำริที่จะควบคุมโรงเรียนสอนศาสนาอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพื่อรักษา
เอกลักษณ์ของไทยไว้ และเพื่อขจัดอิทธิพลของต่างชาติ ต้องการให้ความคิด
ของคนไทยเป็นอันเดียวกันไม่แตกแยก แต่ก็ไม่สามารถทำได้โดยการออกพระ-
บรมราชโองการห้ามอย่างเด็ดขาด เนื่องจากเกรงจะกระทบกระเทือน

สัมพันธไมตรี

ทางแก้ที่พระองค์ทรงทำ คือ ให้ตั้งโรงเรียนสอนศาสนาขึ้นในพระราชวัง หรือตามบ้านผู้ดี โดยให้ผู้มีความรู้ทางศาสนาเข้าไปเป็นครูสอน เพื่อตักเตือนเด็กออกมาจากโรงเรียนศาสนาของต่างชาติ วิชาที่สอนมี ภาษาไทย บาลี สันสกฤต โปรตุเกส ฝรั่งเศส กัมพูชา (เขมร) พม่า จีน

๑๘. การศึกษามัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ร.๑ - ร.๕)

สมัย ร.๑ มีการชำระพระไตรปิฎก, ร.๒ มีการนิมนต์พระเข้าไปสอนในวัง, ร.๓ คิดเอาวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษาให้เด่นชัดขึ้นมา โดยการสร้างวัดโพธิ์ขึ้น ให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาของไทยเป็นแห่งแรก

สมัย ร.๔ อิทธิพลต่างชาติเริ่มเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง มีการติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น และได้ฟื้นฟูการปฏิบัติของพระโดยตั้งคณะธรรมยุตขึ้น การสอบวัดผลที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ก็เริ่มเป็นระบบจริงจังขึ้นในสมัยนี้ (คำว่าสอบไล่เกิดขึ้นในสมัยพระนารายณ์ เป็นการสอบเพื่อไล่พระที่ไม่มีความรู้ออกไปจากศาสนา)

หลักฐานการสอบไล่มาปรากฏอีกครั้งหนึ่งในสมัย ร.๑ โดยเริ่มให้มีการสอบความรู้เปรียญ สมัยนั้นแบ่งเปรียญออกเป็น ๓ ระดับ คือ

๑. บาเรียนตรี ศึกษาพระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด และสอบได้
๒. บาเรียนโท ศึกษาพระวินยปิฎกทั้งหมด และสอบได้
๓. บาเรียนเอก ศึกษาพระอภิธรรมทั้งหมด และสอบได้

ในสมัย ร.๒ ได้ขยายเปรียญจาก ๓ ระดับ เป็น ๙ ชั้น คือ เปรียญ ๑-๕ เป็นเปรียญตรี ๖-๗ เป็นเปรียญโท และ ๘-๙ เป็นเปรียญเอก และขยายเวลาเรียนออกไปอีก

การสอบในครั้งนั้นเป็นหน้าที่ของรัฐ (รับรองผลและจัดสอบ) ส่วนการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของวัดเวลาสอบจะสอบในวัด และในหลวงจะเสด็จเป็นประธาน จึงเป็นต้นเค้าให้เรียกสถานที่สอบว่า "สนามหลวง"

ในสมัย ร.๔ ได้ย้ายการสอบเข้าไปสอบในวัง จึงทำให้การสอบ

ของพระเรียกว่า “สนามหลวง” (Royal Palace) มาตั้งแต่บัดนั้น เพราะลักษณะที่วังอุปถัมภ์นี้เอง ทำให้ภาพของการศึกษาของสงฆ์สมบูรณ์หรือสูงขึ้นมาก

๑๙. บทบาทของพระในพุทธศาสนากับการศึกษาของไทย

พระเป็นผู้นำทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ภาระหลักของพระในยุคนั้น ไม่มีอะไรอื่น นอกจากการเตรียมตัวให้พร้อมเพื่อสอนผู้อื่น อาชีพของพระ คือ การศึกษานั่นเอง ที่เรียกกันว่า “สิกขาสาชีพ”

หน้าที่ของพระผู้ให้การศึกษา ตามหลักฐานในพระวินัย แบ่งผู้ให้การศึกษา เป็น ๒ พวก คือ

๑. มีหน้าที่ควบคุมเกี่ยวกับความประพฤติ วางระเบียบกฎเกณฑ์ ให้คำแนะนำต่าง ๆ ทำหน้าที่อย่างเดียวกับอาจารย์แนะแนว ในปัจจุบันเรียกว่า “อุปัชฌาย์”

๒. มีหน้าที่ในการให้การศึกษาอบรม ในทางธรรมเรียกว่า “สิกขครู” ทำหน้าที่ให้การศึกษาโดยตรงให้ความรู้วิชาการต่าง ๆ รวมทั้งควบคุมกิริยามารยาท ความประพฤติไปในตัวด้วย บุคคลกลุ่มนี้ เรียกว่า “อาจารย์”

พุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่ผู้ให้การศึกษาไว้ดังนี้

๑. ต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้เรียน ทั้งด้านสติปัญญา จิตใจ และแนะแนว
๒. ต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้เรียนที่ขาดแคลนปัจจัย ๔
๓. ต้องช่วยรักษาพยาบาลผู้เรียนที่ได้รับความเจ็บป่วย จนทุเลาและหายขาด
๔. ส่งเคราะห์ด้วยหน้าที่การงาน รับผิดชอบถึงขั้นฝากงาน หางานให้ทำ
๕. ส่งเคราะห์และปฏิบัติต่อผู้เรียนทุกคนด้วยความเมตตาเสมอ

๒๐. ลักษณะอันทันสมัยของการศึกษาเชิงพุทธในประเทศไทย

แนวคิดด้านวิชาการ

ในปี ๒๔๕๑ เราเริ่มการศึกษาภาคบังคับขึ้นในประเทศ (Compulsary Ed.) อยู่ในสมัย ร.๕ โดยตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นแห่งแรก คือ โรงเรียนวัดมหารณพาราม โดยให้เจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารหลักและมีชาวบ้านมาผสมบ้าง ในยุคนี้อีกว่าโรงเรียนกับจริยธรรมยังไปด้วยกันได้ดี จัดว่าเป็นปึกอรุณของการศึกษาแบบใหม่ที่จัดขึ้นในสังคมไทย และเป็นการเตือนให้คณะสงฆ์ได้มองตัวเองมากขึ้นว่า มีความรู้ ความสามารถแค่ไหน เพียงไร ในการจัดการศึกษาในระบบใหม่นี้

ปี ๒๔๖๐ รัฐเริ่มขยายการศึกษาออกไปทั่วประเทศ โดยมีพระประมาณ ๓๐,๐๐๐ รูปรับผิดชอบการศึกษาของเยาวชน ตั้งแต่อายุ ๗-๑๔ ปี (ขณะนั้นเจ้าหน้าที่กระทรวงศึกษา มีเพียง ๑๔ คนเท่านั้น)

ปี ๒๔๖๔ การศึกษาได้แบ่งออกเป็น ๒ สาขา คือ การศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพระเถร เรียกว่าการศึกษาบาลีและการศึกษาที่จัดขึ้นสำหรับพลเมืองทั่วไป การศึกษาของวัดนั้นขึ้นอยู่กับวัง โดยได้ทำมาตั้งแต่สมัย ร. ๕

สมัย ร.๖ มีกรมที่รับผิดชอบการศึกษา ๒ กรม คือ

๑. กรมมหาดเล็ก ซึ่งรับผิดชอบการศึกษาของพระ

๒. กรมการศึกษา รับผิดชอบการศึกษาของชาวบ้าน ต่อมาก็ได้กลายเป็นกระทรวงศึกษาอย่างที่เห็นในปัจจุบันนี้

สมัย ร. ๕ นี้ ได้จัดการสอบนักธรรมขึ้นมาสำหรับพระเถร และในสมัย ร.๗ ก็ได้เปิดสอนธรรมศึกษาให้แก่ชาวบ้านเป็นครั้งแรก

ปี ๒๔๘๔ มี พ.ร.บ. คณะสงฆ์ สำหรับดำเนินการบริหารคณะสงฆ์ แยกอำนาจการปกครองตามบ้านเมือง มีเจตนาธรรมจะถ่วงดุลอำนาจกัน (Checking and Balance) โดยแบ่งการปกครองออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ สังฆสภา สังฆมนตรี และคณะวินัยธร

ด้านการศึกษาตาม พ.ร.บ. นี้กำหนดให้มีสังฆมนตรีรับผิดชอบฝ่ายการศึกษา มีหน้าที่วางนโยบายวางแผนการศึกษาของสงฆ์ระดับประเทศ รวมทั้งหลักสูตรการเรียนการสอนต่าง ๆ แต่การศึกษาก็ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

ในรูปของสังฆมนตรีนั้น อย่างน้อยยังแสดงถึงการมีผู้รับผิดชอบการศึกษาคณะสงฆ์ที่มีเอกภาพ มีผู้บังคับบัญชาโดยเฉพาะ ที่สำคัญคือ มีแรงกระตุ้นจากสังฆสภา หน่วยงานการศึกษาของสงฆ์เป็นไปในทางที่พระส่วนใหญ่ต้องการต่างกับปัจจุบัน ซึ่งไม่มีผู้รับผิดชอบโดยตรง แต่มาเน้นรูปของการบริหารอย่างเดียวในรูปของมหาเถรสมาคม การศึกษาธรรมบาลี เน้นการสอบไม่เน้นการเรียนการสอน แม้งานคอยแต่จะออกข้อสอบ

แม้ปี ๒๕๑๒ มหาเถรสมาคม ได้ดำริตั้งสภาการศึกษาของสงฆ์ขึ้น (Board of Ecclesiastical Council of Buddhist Education) ก็ตาม ก็ไม่มีอะไรก้าวหน้าไปกว่าที่เป็นอยู่

สภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีนโยบาย ดังนี้

๑. เพื่อเป็นศูนย์กลางส่งเสริม และควบคุมนโยบายการศึกษาของสงฆ์
๒. เพื่อส่งเสริมความร่วมมือกันและกันระหว่างการศึกษาในระดับต่าง ๆ แผนกต่าง ๆ ของสงฆ์
๓. เพื่อจัดองค์กรและปรับปรุงสถาบันการศึกษาในคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
๔. เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาพุทธศาสนากับการศึกษาของรัฐ

สภาการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ ประกอบด้วยกรรมการอย่างน้อย ๑๑ คน มีทั้งพระและฆราวาสมีสังฆราชเป็นประธานโดยตำแหน่ง มีแม้งองทั้งสองเป็นรองประธาน มีอธิบดีกรมการศาสนาเป็นกรรมการ เลขานุการ

หน้าที่ของคณะกรรมการชุดนี้ มีดังนี้

๑. พิจารณาวางแผน โครงการการศึกษาของสงฆ์ในระดับต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของคณะสงฆ์ (ปัญหายูที่ว่า อะไรคือนโยบายการศึกษาคณะสงฆ์ เพราะในขณะนี้คณะสงฆ์ไม่มีนโยบายที่เป็นรูปเป็นร่างแต่ประการใด หลักสูตรที่วางไว้ ก็ไม่ได้สนองนโยบายแต่ประการใด เพราะนโยบายไม่แน่นอน โครงการการศึกษาของคณะสงฆ์ก็ยังไม่)
๒. พิจารณาหลักสูตร ตำรา ในทุกระดับของการศึกษาของสงฆ์

(เท่าที่ทราบไม่มีการพัฒนาหลักสูตรแต่ประการใด ดำราใหม่ ๆ ก็ไม่มีใช้กันอยู่แต่ของเก่า หรือไม่กี่สัปดาห์เรียนเท่านั้น)

๓. เพื่อกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาการศึกษาของคณะสงฆ์ (ปัญหาของคณะสงฆ์ ก็คือ การขาดนโยบายในการจัดการศึกษา ขาดการพัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอน การวัดผล ล้วนเป็นปัญหาทั้งนั้น)

๔. เพื่อพิจารณาเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งได้รับมอบหมายจากสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ (จะมีอะไรไปพิจารณา ก็ในเมื่อสภาการศึกษาคณะสงฆ์ยังไม่เคยได้ประชุมกันเลย ตั้งแต่วันตั้งมาแล้ว)

๒๑. การศึกษาธรรม-บาลี

จุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนมีความเข้าใจภาษาบาลี อันเป็นภาษาพุทธพจน์ แต่มิได้เน้นความเป็นนักปราชญ์หรือความเป็นผู้คงแก่เรียน ดังนั้น แม้จะศึกษาถึง ป.ธ.๙ ก็ไม่ได้มีเป้าหมายอย่างอื่นนอกจากให้มีความรู้ด้านภาษาบาลีเท่านั้น

ส่วนความรู้ที่เป็นวิชาการทางพุทธศาสนานั้น อยู่ในลักษณะกระพอนกระแทน ไม่ติดต่อกัน ไม่เป็นระบบ ผู้ที่จบความรู้ระดับเปรียญเอก ยังแน่ใจไม่ได้ว่าจะมีความเข้าใจพุทธศาสนา เพราะเราเน้นเรียนอรรถกถาเป็นหลัก ด้วยเห็นว่ามีภาษาสำนวนที่ค่อนข้างยากกว่าพระไตรปิฎก จุดมุ่งหมายจึงอยู่ที่โครงสร้างทางไวยากรณ์ แต่การเรียนรู้ก็ยังขาดวิธีการถ่ายทอดที่ถูกต้อง ความรู้ที่ได้จึงมีแต่ความสามารถด้านการแปล ซึ่งบางครั้งชาวบ้านก็ไม่อาจเข้าใจได้

ในส่วนของหลักสูตรนักธรรม ตั้งแต่ตรี-เอก เน้นความสำคัญด้านจริยศาสตร์ สอนให้ผู้เรียนรู้จักบาปบุญคุณโทษ ให้รู้จักหน้าที่ต่อสังคม และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข แต่ยังขาดการสอนด้านการให้มีความวิจยญาณในการวิจัยวิจารณ์ และดูเหมือนจะทำได้ไม่ดีด้วย เพราะติดที่พื้นฐานของผู้ศึกษา เพราะแต่ละคนมีพื้นฐานในระดับประถมเท่านั้น แต่หลักสูตรนั้นเหมาะสำหรับผู้จบมหาวิทยาลัยแล้วมากกว่า จึงจะสามารถเข้าใจอย่างชัดเจนได้ เช่น เรื่องสติสัมปชัญญะ ใน น.ธ.ตรี หรือหิริโอตตปปะ

เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นนามธรรม ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่มีความรู้พื้นฐานด้านการศึกษามาพอสมควรแล้วเท่านั้น จึงจะศึกษาได้ดี

สรุป การศึกษาของคณะสงฆ์นั้น อยู่ในลักษณะค่อนข้างล้มเหลว ขาดเป้าหมายที่แน่นอน ขาดการวิจัยวิจารณ์ เป็นเหตุให้คุณภาพทางการศึกษาไม่ดีขึ้น ไม่อาจสนองตอบสังคมที่กำลังพัฒนาได้ เป็นการหยุดตัวเอง ในขณะที่สังคมกำลังพัฒนาไปทุกวัน ยิ่งนานวันเข้าความห่างไกลระหว่างพระกับชาวบ้านยิ่งมีมากขึ้น การศึกษาไม่ได้สนองตอบความต้องการของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เน้นด้านอักษรศาสตร์อย่างเดียว โดยละทิ้งความเป็นเลิศทางวิชาการอย่างสิ้นเชิง

๒๒. พุทธศาสนากับการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของชาวตะวันตกนั้น มีมาก่อนชาวเอเชีย โดยเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรกรีก-โรมัน ซึ่งเป็นสมัยของนักปรัชญาชื่อดัง คือพลาโต มหาวิทยาลัยแห่งแรกของกรีกนั้น ได้จัดตั้งขึ้นในสมัยของพลาโต มีชื่อว่า Academy School และต่อมาในสมัยคริสต์ได้ลี้ ก็มีมหาวิทยาลัยขึ้นอีก แต่เป็นระบบเดินสอน เรียกว่า Travelling School

ส่วนในพุทธศาสนา ไม่ได้มีการจัดระบบการศึกษาไว้ เนื่องจากไม่ได้จารึกวิชาการต่าง ๆ ไว้ในหนังสือ แต่ใช้ระบบจำสืบทอดกันมา (มุขปาฐะ) ไม่ได้มีระบบมหาวิทยาลัยแต่ประการใด

มหาวิทยาลัยในยุคแรก ๆ ของโรมัน สอนกันไม่กัวิชา เช่น ปรัชญา กฎหมาย รัฐศาสตร์ แพทยศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งในยุคนี้ วิชาการต่าง ๆ ที่เรียนไปนั้น จะถูกนำไปใช้ประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริงมิใช่เพื่อประโยชน์ตน เพื่อหวังผลทางด้านธุรกิจแต่ประการใด

ตามแนวคิดของชาวตะวันตกนั้น แบ่งศาสตร์ออกเป็น ๒ สาขา คือ

๑. ศาสตร์บริสุทธิ์ (Pure Science)

๒. ศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science)

๑. ศาสตร์บริสุทธิ์ มุ่งปลูกฝังความรู้ทางด้านวิชาการ ต้องการสร้างคนให้มีความคิดบริสุทธิ์ เพื่อเป็นผู้นำในสังคม และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มานุษยศาสตร์ ภาษาศาสตร์ เป็นต้น วิชาเหล่านี้เป็นวิชาที่เรียนไปเพื่อส่งเสริมปัญญา หรือ รู้เพื่อรู้เท่านั้น ไม่สามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพได้ (นอกจากเป็นครู)

วิชาการบริสุทธิ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นวิชาชั้นสูง ตั้งแต่สมัยโรมันเป็นต้นมา ดังนั้น การที่ ร. ๕ ทรงใช้คำว่า “วิชาการชั้นสูง” ในการสถาปนามหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น จึงมิได้หมายถึงวิชาการศาสนาหรือนักธรรมบาลี แต่หมายถึงศาสตร์บริสุทธิ์นี้ คนชั้นสูงเท่านั้นที่มาเรียน คือ คนที่มีการอยู่ดีกินดีเรียนไปเพื่อเป็นนักปราชญ์ หรือช่วยเหลือผู้อื่นเท่านั้น ไม่ได้เรียนไปประกอบอาชีพ และศาสตร์นี้เป็นศาสตร์ที่ส่งเสริมให้เกิดความคิด ซึ่งเป็นเครื่องมือในการให้พบความจริงและเพื่อความขยายตัวทางวิชาการ มหาวิทยาลัยในยุคแรก ๆ จะสอนเฉพาะศาสตร์บริสุทธิ์นี้เท่านั้น

๒. ศาสตร์ประยุกต์ ได้แก่ศาสตร์ที่นำเอาความรู้หลาย ๆ แขนงมารวมกัน ผสมผสานกัน เพื่อประโยชน์ในการนำไปประกอบอาชีพ รวมทั้งศาสตร์ที่ต้องใช้มือใช้กำลังด้วย เช่น ความรู้ทางกลไก การเงิน ธนาการ เป็นต้น รวมทั้งวิชารัฐศาสตร์ที่เกิดจากการผสมผสานกันของหลาย ๆ ศาสตร์ วิชาพวกนี้ไม่ถือเป็นวิชาชั้นสูง เพราะเรียนไปเพื่อปากท้อง ทำมาหากินเท่านั้น ไม่มีสอนในมหาวิทยาลัย แต่จะมีสอนในสถาบันวิชาชีพต่างหาก โดยแบ่งออกไปเป็นสถาบันย่อย ๆ ผู้เรียนมักเป็นคนชั้นกลาง

๒๓. อุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยทั่ว ๆ ไป

มหาวิทยาลัยทั่ว ๆ ไป มีอุดมการณ์คล้าย ๆ กัน คือ

๑. จัดการศึกษาในระดับปริญญา คือ ให้ความรู้ทางวิชาการ มุ่งเน้นการผลิตบัณฑิต

๒. การบริการทางวิชาการแก่ชุมชน เน้นการเผยแพร่ความคิด

หรือการขยายพันธุ์ทางวิชาการไปสู่แหล่งภายนอก โดยเอามหาวิทยาลัยเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ ผู้ทำงานในมหาวิทยาลัยจึงต้องเป็นนักวิจัยค้นคว้า นักคิด ทุกวันนี้นงานวิจัยของอาจารย์เป็นงานแฟชันทำเพื่อขอตำแหน่งทางวิชาการไม่ค่อยได้นำไปใช้ในภาคปฏิบัติ ทำแล้วเก็บเข้าตู้โชว์

๓. การบริการสังคม คือ ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม โดยให้มหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางของสังคม ให้ชุมชนมาใช้บริการ หรือเอาบริการไปให้ชุมชน

๔. การบำรุงศิลปวัฒนธรรม เป็นการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ช่วยอนุรักษ์มรดกของสังคม ได้แก่การค้นคว้า วิจัย ทดลอง และอนุรักษ์เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของสังคม ให้เจริญขยายตัวและดำรงอยู่ตลอดไป

๒๔. ลักษณะการศึกษาทางพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาพุทธศาสนานั้น มีลักษณะคล้ายกับสถาบันอุดมศึกษา คือ

๑. ในส่วนเริ่มต้น พุทธองค์มีประสงค์ให้ภิกษุเรียนรู้และปฏิบัติด้วยความพยายาม เพื่อละกิเลส และบรรลุสัจธรรมด้วยตนเอง ที่เรียกว่าหลุดพ้น หมายถึงพ้นจากบ่วงแห่งกิเลสตัณหา ซึ่งทรงใช้คำว่า พ้นจากบ่วงมาร ทั้งของทิพย์และของมนุษย์มีความหมายเท่ากับว่า จบการศึกษาในระดับหนึ่ง

๒. งานบริการสังคม ได้แก่การนำเอาอุดมการณ์ของพุทธฯ ไปเผยแพร่ เพื่อปลุกคนอื่นให้เกิดความคิดตื่นขึ้น ให้กำลังใจเพื่อให้ทุกคนเดินไปสู่ทางที่ถูกต้อง

๓. ด้านบำรุงศิลปวัฒนธรรม พุทธศาสนา สอนให้ภิกษุยึดแบบแผน ระเบียบ ตลอดจนจารีตประเพณีของสังคม แม้พระองค์เองก่อนตัดสินพระทัยเรื่องใดก็ทรงคำนึงถึงระเบียบของสังคม เช่น คำนึงว่าคนสมัยก่อนเขาทำอย่างไร แม้การบัญญัติสิกขาบท การลงโทษพระสงฆ์ ก็ถือประเพณี

เป็นหลัก เท่ากับทรงส่งเสริม ทำนุบำรุงจารีตประเพณีของท้องถิ่น

๒๕. มหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทยกับเป้าหมายทางการศึกษา

เป้าหมายของมหาจุฬาฯ

๑. เพื่อให้การศึกษาในระดับสูงด้านพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ (เป็นมหาวิทยาลัยทางศาสนาทุกศาสนา)
๒. เพื่อให้ความรู้พื้นฐานทั่วไปแก่ภิกษุสามเณร (ให้การศึกษาพอรู้เป็นพื้นฐานเท่านั้น)
๓. เพื่อส่งเสริมและเผยแผ่พระพุทธศาสนา (บริการสังคมด้านวิชาการ เผยแพร่ ส่งเสริมพุทธศาสนา)
๔. เพื่อก่อให้เกิดสันติสุขแก่ประชาชนและโลกทั้งมวล
๕. เพื่อส่งเสริมการวิจัยเชิงพุทธและสาขาอื่น ๆ อันเหมาะสมแก่มณเฑียร

เป้าหมายของมหามกุฏฯ

๑. เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนา
 ๒. เพื่อเป็นสถาบันศึกษาทางพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่
 ๓. เพื่อเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศ
 ๔. เพื่อเป็นศูนย์กลางการอบรมพระธรรมทูต
 ๕. เพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยวิชาการทางพุทธศาสนาและวิชาการอื่น ๆ
 ๖. เพื่อความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าของพุทธศาสนา
- กล่าวโดยสรุป ในยุคแรกเริ่ม พระสงฆ์ไทย ได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยให้ช่วยเป็นภาระธุระ จัดและดูแลรับผิดชอบ ทั้งด้านการศึกษาและด้านจริยธรรมของประชาชนโดยเอาวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา เพื่อประสมประสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ ระหว่างร่างกายกับวิญญาณของชาติ

พระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่ ร.๑-ร.๕ ทรงให้ความสำคัญต่อการศึกษาระดับสงฆ์ ทรงรับอุปการะจัดการสอนและเสด็จฯ ไปทรงเป็นองค์ประธานการสอบความรู้ของพระภิกษุสามเณร เป็นเหตุให้สนามสอบได้ชื่อว่า

“สนามหลวง” คือสนามใหญ่หรือสำคัญ รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนา มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ขึ้น ณ วัดมหาธาตุฯ เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของสงฆ์ ต่อมาทรงรับเป็นองค์อุปถัมภ์มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย จึงเป็นสถานศึกษา ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาด้วยพระองค์เอง จึงไม่น่าจะมีคำว่า “ในพระบรมราชูปถัมภ์”

การศึกษาของพระสงฆ์ในยุคต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นำหน้าชาวบ้านไปมากแต่ภายหลังอาศัยความไม่กระฉับกระเฉง ขาดการเอาจริงเอาจัง ทำให้พระหยุดอยู่กับที่ แต่การศึกษาชาวบ้านก้าวไปตลอดเวลา ขณะนี้การศึกษาของพระไล่ตามหลังชาวบ้านการศึกษาแบบเดิมของตนกำลังจะถูกลืม การศึกษารูปแบบใหม่ก็ยังไม่สว่างใจ เป็นการจัดการศึกษาเพื่ออะไรยังหาคำตอบไม่ได้ถึงได้ก็ไม่ชัด

ตามสภาพความเป็นจริง การศึกษาของชาวบ้านก็ยังบกพร่องที่น่าจะนำเอาพุทธธรรมเข้าไปเสริมเติมเต็มได้ เช่นด้านจริยศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดผล เนื่องจากชาววัดก็ยังหลงทิศทางไม่รู้ว่าจะไปทางไหนดี

ในฐานะสังคมไทย เป็นสังคมพุทธโดยส่วนใหญ่ น่าจะได้ศึกษาวิเคราะห์นำพุทธธรรมมาใช้เพื่อเสริมให้เกิดคุณค่าต่อชาติบ้านเมืองให้ประชาชนมีความสมบูรณ์ด้วยศาสตร์ จริยธรรม และความซาบซึ้งในศิลปวัฒนธรรมของชาติ มิให้การศึกษาของชาติเป็นชนิด “สุนัขหางด้วน” อย่างที่ท่านพุทธทาสดำเนินไว้

หลักฐานอ้างอิง

ก. คัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับบาลี และฉบับแปล : พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับหลวง กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

วินย. มหา.	=	วินัยปิฎก มหาวรรค
ที.ปา.	=	ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค
ที.มหา	=	ทีมนิกาย มหาวรรค
ที.สี.	=	ทีมนิกาย สีลขันธวรรค
ม.ม.	=	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
ม.มู.	=	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์
ม.อุ.	=	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
สัง.ข.	=	สังยุตตนิกาย ขันธวรรค
สัง.นิ.	=	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค
สัง.ม.	=	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
สัง.ส.	=	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค
อัง.ติก.	=	อังคุตตรนิกาย ทิกกนิบาต
อัง.จตุก.	=	อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต
อัง.ปัญจก.	=	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต
อัง.ฉก.	=	อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต
อัง.สตตก.	=	อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต
อัง.อฏฐก.	=	อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต
ขุ. จุ	=	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ
ขุ. เถรี	=	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ธ.	=	ขุททกนิกาย ธัมมบท
ขุ. ม.	=	ขุททกนิกาย มหานิเทศ.
ขุ. ส.	=	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
ขุ. อิติ.	=	ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ
ขุ. อุ.	=	ขุททกนิกาย อุทาน

ข. หลักฐานชั้นนรรตกถา

๑. ถัมมปัททฐกถา	(ฉบับบาลี)	เล่ม ๑-๘
๒. มังคลัตถทีปนี	(")	เล่ม ๑-๒
๓. วิสุทธิมัคค์	(")	เล่ม ๑-๓
๔. สุมังคลวิสาลินี	(")	
๕. อภิธัมมัตถตถวิภาวินี	(")	

ค. หลักฐานภาษาไทย

- ญาณวโรดม, พระ, ศาสนาต่าง ๆ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กิตติวรรณ ๒๕๓๒)
- ปรีดี เกษมทรัพย์, รศ. นิติปรัชญา (เล่ม ๑) (กรุงเทพฯ : มิตราการพิมพ์ ๒๕๒๖)
- พระเทพเวที (ประยูร ธิ ปยุตโต) พุทธธรรม (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย (พิมพ์ครั้งที่ ๕) ๒๕๓๒)
- วิทย์ วิศทเวทย์ ปรัชญาทั่วไป (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ ๒๕๒๐)
- สนั่น ไชยานุกูล ปรัชญาอินเดีย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๑๙)
- เสฐียรโกเศศ ศาสนาเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร ๒๕๐๒)

ง. หลักฐานภาษาอังกฤษ

1. D. Miall Edwards D.D. *The Philosophy of Religion* (India : Progressive Publishers 1968)
2. Danial J. Bronstein and Friends, *Basic Problems of Philosophy* (New York : Prentice Hall 1963)
3. John S. Brubacher. *Modern Philosophy of Education* (Tokyo Mc. Growhill Book Company 1962)
4. Edward Conze, *Buddhist Thought in India* (London : George Allen and Unwin 1962)

5. F.N. Jayatillike, **Early Buddhist Theory of Knowledge** (London : Geoge Allen and Unwin 1963)
6. S. Radhakrishnan, **Indian Philosophy** (London : George Allen and Unwin Ltd 1927)
7. Somual Enoch Stumpt, **Philosophy : History and Problem** (New York : Mc. Growhill Book Company 1977)
8. Singh Jadunath, **Outline of Indian Philosophy** (India : Culcutta Singh Publishing House)

"ขออุทิศส่วนกุศลอันพึงมีพึงได้จากหนังสือเล่มนี้
แด่นางแหม่ม ศรีลำแดง คุณแม่ผู้ให้แบบอย่างแห่งความเป็น
นักสู้ชีวิตแก่ลูก"